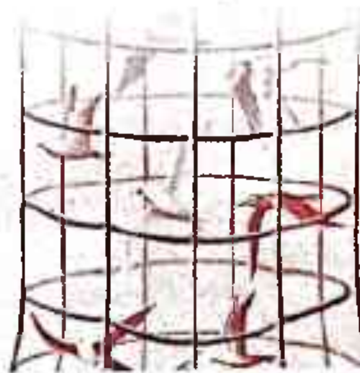
Norman Manea

DESPRE CLOVNI:
DICTATORUL ȘI ARTISTUL

POLIROM

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37;
P.O. BOX 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

MANEA, NORMAN
Despre Clovni: Dictatorul și Artistul / Norman Manea. – Ed. a 2-a. – Iași: Polirom, 2005
ISBN: 973-681-964-7

821.135.1-4

Printed in ROMANIA

Norman Manea

DESPRE CLOVNI:
DICTATORUL ȘI ARTISTUL

Ediţia a II-a, revăzută

POLIROM
2005

De la debutul în 1966, în *Povestea vorbii* a lui Miron Radu Paraschivescu, și pînă în 1986, cînd a plecat din țară, Norman Manea a publicat zece volume (cinci romane, trei volume de proză scurtă, două volume de eseuri). Scriitorul a fost distins cu Premiul Asociației Scriitorilor din București (1979) și Premiul Uniunii Scriitorilor (1984, anulat de către Consiliul Culturii și Educației Socialiste). După 1986, în străinătate fiind, întîi în Germania (1987), apoi stabilit în Statele Unite, la New York, Norman Manea a fost tradus în cincisprezece limbi, cărțile sale fiind elogios recenzate în principalele ziare ale țărilor respective. Volumele publicate în SUA (*October, Eight O'Clock; On Clowns: The Dictator and the Artist; Compulsory Happiness; The Black Envelope; The Hooligan's Return*) au figurat în selecția celor mai importante apariții editoriale din *The New York Times.* Este profesor de literatură europeană și „writer in residence" la Bard College.

Scriitorului i s-au decernat în 1992 Bursa Guggenheim și prestigiosul Premiu MacArthur („Nobelul american"). În 1993, Biblioteca Națională din New York l-a sărbătorit cu prilejul acordării distincției de „Literary Lion" al bibliotecii. În 2002, lui Norman Manea i s-a atribuit Premiul internațional de literatură Nonino pentru „Opera omnia".

În România i-au apărut, după 1989, trei volume la Editura Apostrof (*Octombrie, ora opt*, povestiri, și *Despre Clovni: Dictatorul și Artistul*, eseuri, în 1997, *Fericirea obligatorie*, nuvele, 1999), *Casa melcului* (interviuri) la Editura Hasefer (1999), ediția revăzută a romanului *Plicul negru* (Fundația Culturală Română, 1996, și Editura Cartea Românească, 2003). La Editura Polirom au mai fost publicate: *Întoarcerea huliganului* (2003), *Plicuri și portrete* (2004) și *Fericirea obligatorie* (2005) și urmează să apară *Anii de ucenicie ai lui August Prostul.*

„I am nothing but an Irish clown", he said, „a great joker at the universe".

Jacques Merchanton,
*The Hours of James Joyce**

* „Nu sînt decît un clovn irlandez", spunea, „un mare mucalit, glumind cu universul" (Jacques Merchanton, *Orele lui James Joyce*).

Notă asupra ediției

Volumul *Despre Clovni: Dictatorul și Artistul* a apărut, mai întîi, la editura newyorkeză Grove Press, în 1992, împreună cu *Octombrie, ora opt*. Ulterior, cartea a fost publicată în Anglia (Faber & Faber, 1994), Italia (Il Saggiatore, 1995, 1999, 2004), Germania (Hanser Verlag, 1998), Polonia (Pogranicze, 2000), Ungaria (Europa, 2003), Grecia (Agra, 2003).

Față de prima ediție românească, publicată în 1997 de Editura Biblioteca Apostrof din Cluj, actuala ediție a operat unele corecturi, simplificări, clarificări, și a renunțat la unele Post-Scriptum-uri polemice („Felix culpa" și „Istoria unui interviu"). S-a adăugat acestei ediții, în *Addenda*, eseul „Incompatibilitățile".

Ar fi de menționat, poate, că – regretabile și revelatoare cum au fost – unele reacții publice la apariția eseurilor „Felix culpa" și „Incompatibilitățile", ca și penibilele atacuri personale la adresa autorului lor au devenit, între timp, material de arhivă. Tonalitatea discursului public s-a schimbat, stilizarea conjuncturală prevalează. Cititorul va face, sperăm, cuvenita racordare de lectură la realitatea imediată.

Nota autorului

(la prima ediţie, apărută la Editura Grove Press, New York, 1992)

La venirea mea în Occident, cu cîţiva ani în urmă, urgenţa de a descrie existenţa sub dictatura din România – şi, încă mai important, învăţămintele ce s-ar fi putut desprinde dintr-o astfel de experienţă biografică – s-a lovit de lehamitea de a spori clişeele suferinţei deja clasificate şi comercializate în repertoriul disidenţei est-europene.

Oricît de fantastice i-au fost înscenările, societatea totalitară din care veneam nu era, cum ar fi preferat audienţa occidentală să creadă, un fel de nepămînteană, demonică aberaţie, ci o realitate umană care, cîndva, sub alte forme, ar putea renaşte, ca ideologie şi chiar ca structură socială.

Ceea ce aş fi fost înclinat să dezbat, la începutul exilului, era mai ales relaţia între scriitor, Putere şi nu chiar atît de inocentele mase oprimate. Şi, fireşte, relaţia dintre scriitor şi propria sa vulnerabilitate.

În orice sistem politic care foloseşte cultura ca armă (onorînd artistul cu exagerate privilegii sau pedepse), scriitorul confruntă, continuu, capcane menite să-l compromită, să-i distrugă, treptat, integritatea şi, astfel, identitatea. El trebuie să înveţe a se apăra mai ales de

capcanele mentale, de viziunile simpliste, nu doar din interiorul sistemelor totalitare, ci de oriunde. Ceea ce pare uneori o elementară polaritate s-ar putea dovedi, de fapt, doar complementaritate. Mulţi antifascişti au fost comunişti, cum se ştie ; destul de frecvent, adversarii unui sistem totalitar (fascism, comunism, fundamentalism religios) sînt, conştient sau inconştient, avocaţii altui totalitarism. Autenticul spirit liberal al democraţiei nu este doar opus totalitarismului, ci îi este străin şi, prin însăşi natura sa, se află deasupra polarităţilor.

În efortul de-o viaţă de a evita astfel de capcane, am devenit tot mai sceptic faţă de kitsch-ul politic şi suspicios faţă de etichetele de manipulare. Chiar şi după ce măştile comuniste au căzut de pe desfiguratele chipuri obosite ale milioanelor de captivi din Europa de Est, plonjate acum în dureroasa şi prelungita tranziţie către o societate civilă, scepticismul şi suspiciunea n-au diminuat. Pe celălalt ţărm, societatea liberă părea perfect satisfăcută, răzbunată, prin victorie, considerînd prăbuşirea părţii opuse drept propria legitimare şi evitînd vreo corelată autoanaliză. Ca *outsider*, în ambele sisteme, nu puteam ignora dubla ironie a situaţiei.

Multe întrebări s-au aglomerat în primii ani de exil, în complicata trecere de la un mal al lumii la altul, nu mult diferită de saltul în vid. Şocul nu este doar lingvistic. Nu este greu de imaginat de ce se produce, de obicei, o amînare, înainte ca exilatul să-şi poată relua scrisul, nici de ce scrisul continuă cu intermitenţă în exil. N-am fost, aşadar, în stare, pînă acum, să abordez decît cîteva dintre subiectele care mă obsedau.

Eseurile de faţă, supuse unei anumite retorici dialectice, jurnalistice, sînt preocupate, toate, de relaţia dintre scriitor şi ideologia şi societatea totalitară, într-o ţară în care tradiţia politică n-a fost admirabilă şi unde dictatura

ultimelor decenii a fost un pitoresc amestec de brutalitate și farsă, de oportunism și demagogie. Se poate înțelege de ce vina celor ce s-au lăsat amețiți de utopiile totalitare n-a fost o *felix culpa* și de ce măștile fericite ale celor răsplătiți pentru complicitatea cotidiană cu Puterea nu provoacă doar rîsul.

Pentru alții, viața în captivitate a însemnat însă rezistență, solidaritate, tot ceea ce suferința și speranța impun. Rănile sînt durabile. Ele au lăsat convalescentului doar un optimism moderat, indiferent pe care meridian ar fi să-și încerce viitorul. Acesta este motivul pentru care vivacitatea victoriei și bucuria eliberării nu abundă în aceste pagini.

În 1945, copil fiind, am primit, la întoarcerea din lagărul de concentrare, o carte de basme românești. Țin minte și azi acest prim dar, copertele groase și verzi, magia clipei: cuvîntul, ca miracol. Doar mai tîrziu a trebuit să descopăr, inevitabil, cuvîntul ca armă, împotriva sau în apărarea umanului.

Scriind aceste eseuri am meditat adesea – ca și în vremea cînd scriam alte cărți, în special *Anii de ucenicie ai lui August Prostul** – la formarea prin deformare, la conflictul dintre aspirațiile individuale și presiunea opresivă a Marii Bestii, cum numea Simone Weil societatea. Într-un stat totalitar, societatea închisă și compactarea individului într-o masă amorfă au evoluat spre o închisoare globală, constituită din celule, individuale și de stat, păzite, toate, nu doar de temniceri, ci și de semenii noștri cetățeni: o soluție brutală la conflictele sociale,

* Cititorul român ar fi îndreptățit să considere volumul de față o continuare a celui apărut în 1979 la Editura Cartea Românească din București.

pe care orînduirile democratice le confruntă de obicei omenește, civilizat și chiar eficient.

Pot imagina ucenicia socială a oricui și oriunde ca aventura unui August Prostul, amețit de promisiuni înșelătoare. Cu atît mai mult, viața artistului, un profesionist al himerelor.

Experiența totalitară rămîne totuși incomparabilă, o situație extremă ale cărei limite pot fi mereu extinse, al cărei potențial malign creează o canceroasă patologie socială. O societate deloc monolitică, cum sperau comuniștii și susțineau anticomuniștii, caracterizată, de fapt, prin ambiguitate și duplicitate, măști și artificiu. Doar șefii și dresorii Circului totalitar credeau în magia absolută a terorii și în fascinația falselor trofee.

Dacă tragedia totalitară nu poate fi uitată, nici comedia totalitară nu poate fi – inseparabile cum sînt. Scriitorul, caz extrem într-o situație extremă, devine, în acest caz, simbolul impasului întregii societăți.

Pentru a rămîne onest, supraviețuitorul nu-și poate permite iluzii frivole sau exagerate lamentări. Ca scriitor, supraviețuitorul știe cel mai bine că jocul artei va confrunta mereu, dar nu va domestici niciodată Marea Bestie. Faptul că Flaubert se vedea ca un saltimbanc nu pare o afectare: revanșa ironică a scrisului este chiar parodierea Marelui Adversar.

Bard College
iunie 1991

România în trei fraze (comentate)

„...demonul sadismului şi prostiei încăpăţînate."
„Dacă administraţia şi politica ar fi la înălţimea mişcării artistice..."
„Un ţinut în care trăiau oameni şi cărţi."

I

„În România legionară, burgheză, naţionalistă, am văzut chipul Demonului sadismului şi prostiei încăpăţînate." Cuvintele lui Eugen Ionescu au apărut în România, în 1946 (dar şi-au aflat, ulterior, o semnificativă detaliere în volumul *Présent passé – Passé présent,* apărut în 1968, la Paris).

Fraza m-a preocupat, în ultimii ani. Mă întrebam cîte cuvinte şi care anume ar trebui schimbate pentru a caracteriza situaţia actuală.

Copil fiind, am trăit eu însumi grozăviile urii şi ale războiului în România legionară, burgheză,

naționalistă. Am parcurs, apoi, numeroase cărți, documente, creații artistice și studii de tot felul, pentru a înțelege fenomenul de tip nazist din Germania, dar și diferitele sale variante europene, scrutînd semnificațiile sociale, istorice, psihologice (umane, adică) ale unor ample degradări colective. Deruta și exasperarea unor straturi tot mai largi ale populației, stingerea treptată – prin teroare – a societății civile, instituirea unei cotidiene stări de asediu, în care „dușmanul” extern devine doar un pretext pentru anihilarea „suspecților” dinăuntrul cetății.

Abia în ultimii ani, însă, mi s-a părut că înțeleg cu adevărat mecanismul prin care proliferează asemenea dezastre. Sub presiunea tot mai accentuatei eroziuni economice, politice și morale, România oferea tabloul imediat al unei prăbușiri în care nu mai eram doar cobai, ca în copilărie, ci și observator, ba chiar unul dintre „suspecții” încă nedezarmați cu totul.

Nu o dată mi-am amintit filmul lui Bergman, *Oul de șarpe*, marasmul din Germania prenazistă, fazele paranoice ale derutei și manipulării, felul cum descurajarea devine resemnare și apoi supunere, cum nemulțumirea își caută, grăbită, ținte marginale, cum prostia și violența răbufnesc unde pot, în condițiile mizeriei și hăituirii cotidiene.

Să ne grăbim a spune că – în pofida destulelor asemănări – România de azi nu este România legionară, burgheză, naționalistă de dinaintea și din timpul războiului.

Controversele prelungite în Occident, în ultimii ani, privind asemănarea dintre nazism și comunism, ignoră, într-un mod nu cu totul inocent, deosebirile dintre cele două sisteme totalitare. Acceptarea etichetelor comode, caracteristică acelei foarte comune nevoi de simplificare, se asociază, probabil, cu naiva convingere că a demonstra efectul deopotrivă catastrofic al diferitelor forme de dictatură duce, printr-un fel de culpabilizare generală, la relativizarea vinovățiilor și, astfel, la o treptată, implicită disculpare.

Nici chiar felul cum își „împrumută" uneori metodele nu egalizează cele două sisteme. Cine vrea să înțeleagă ceva esențial despre „socialismul real" (dar și cei care cercetează caracterul și consecințele „național-socialismului") ar trebui să aprofundeze, mai întîi, deosebirile dintre nazism și comunism. Comunismul propunea un ideal generos umanist, de largă audiență, și utilizează o duplicitate strategică variată, mai subtilă, ceea ce explică, poate, măcar parțial, vîrsta sa deja venerabilă și forța incomparabilă de penetrare. Nazismul a fost în acord cu sine cînd a făcut ceea ce a făcut; cei care l-au urmat, măcar în primele faze, l-au „ales"

în cunoştinţă de cauză şi „legal". Comunismul este, mai curînd, în dezacord cu sine cînd se prezintă la un bilanţ al raportului proiect-realitate; un sistem care s-a impus prin forţă şi a obligat masele largi să-l urmeze. În dezacordul dintre ideologie şi necesităţile concrete de guvernare, între idealul propus şi realitatea care îl neagă, se află, de fapt, şi capacitatea relativă de redresare, capacitatea de restructurare şi mistificare. În acea amplă zonă de „neconcordanţe" (în care acţionează demagogia şi se manifestă elasticitatea socială) acţionează şi procesele vitale, se mişcă, adică, viaţa, cotidianul.

Comparaţiile nu rămîn totuşi lipsite de interes şi nici asemănările fără semnificaţie. Întunericul pe străzile Bucureştiului, frigul în case, cozile interminabile pentru procurarea alimentelor elementare, ubicuitatea poliţiei şi a colaboratorilor ei, diversiunea naţionalistă, agresivitatea crescută în relaţiile umane, creşterea monstruoasă a presiunii oficiale, exercitată cinic pe toate căile economice, psihice, administrative, mi-au amintit adesea imaginile prenaziste din filmul lui Bergman. Acea stare înăbuşită, confuză, mereu balansată între implozie-explozie, pe care sistemul o menţine prin stilul „larvar" imprimat întregii existenţe zilnice. O perpetuă amînare, potenţînd suspiciunea, sciziunea, diversiunea, demagogia, duplicitatea. O restrîngere treptată, pînă la anihilare, a vieţii private, tot mai limitată –

prin efectul de „etatizare" a timpului, devenit o cotizaţie smulsă individului de către autoritate, şi prin focalizarea obsesivă a tuturor preocupărilor în direcţia unică a supravieţuirii, reglementată de Putere. Orele jertfite cozilor, şedinţelor, demonstraţiilor, cumulate la orele de muncă şi la orele de brutalitate în dezastruosul „transport în comun" la şi de la locul de muncă, de şedinţă, de aprovizionare, se conjugă cu orele cînd ajuns, în sfîrşit, în colivia personală, rămîi pierdut, mut, cu privirea în gol, timp indefinit care pare, abia astfel, infinitul deznădejdii.

Privirea în gol şi gîndul nicăieri... privirea bolnavă de unul şi acelaşi chip, prezent pe toate zidurile şi în toate încăperile şi întrebarea dacă blestemul fixat în acest chip, proiectat de sute de ori în faţa ochilor, este o întîmplare nefericită, o dereglare nu doar psihică, ci şi istorică, sau nu este decît polarizarea răului latent în toţi şi dintotdeauna, explodat acum, ca destin colectiv.

Pretutindeni, prezenţa insidioasă, dilatată a monstrului numit Putere. În casă, în gînduri, în patul conjugal... Puterea întunericului. Gaura neagră în care fermentează neputinţele şi vanitatea, demonul sadismului şi al prostiei viclene, încăpăţînate. Impersonalitatea neobosită a se afirma : cultul afirmării prin suprimare. Golul care nu poate fi stăvilit. Polarizarea energiei malefice... „*El, Ea, Ei*"... Tirania

cu rudele și slugile ei grotești. Festivitățile puterii, prostiei și perversității. Funestele patologii colective. Frica. Apatia. Depersonalizarea. Rinocerizarea. Demonul sadismului și prostiei încăpățînate.

Pînă unde poate acționa instinctul de conservare, cît poate suporta omul, la ce transformări este dispus sau obligat sub teroare? Panică, oboseală, dezgust... la serviciu, la cozi, citind același ziar stupid, vizionînd cele două ore de oroare zilnică la televiziune. Permisul pentru mașina de scris, policlinicile mizere și supraaglomerate... senzația că poți muri în fiecare clipă și că, supraviețuind, nu faci decît să fracționezi și să prelungești această moarte încetinită, zi de zi, oră de oră. Încetezi, treptat, să te mai întîlnești cu prietenii, pentru că autobuzele circulă rar și sînt supraaglomerate și a devenit imposibil să ajungi dintr-un capăt al orașului în celălalt, pentru că nu ai ce oferi de mîncare, băutură sau chiar fumat, pentru că nu mai suporți să repeți, a cîta oară, aceleași fraze ale deznădejdii și nu vrei să vezi înfrîngerea, tot mai ridată, a celuilalt și a ta.

Minciuna tot mai autoritară și agresivă. Disperarea restrînsă în nevroză. Resemnarea otrăvită de cinism. Acestea sînt doar aspectele mai frapante ale unui fenomen social de o prolifică „diversitate”, greu de rezumat și de explicitat logic în paradoxala sa coerență distructivă.

Revelatoare devine însăşi succesiunea evenimentelor „personale", materia primă a calendarului şi a biografiei.

Prima jumătate a anului 1986 a însemnat, pentru mine, înainte de orice, lupta cu cenzura care oprise, în tipografie, tipărirea romanului *Plicul negru*. O înfruntare cu un adversar încăpăţînat şi demonic, care inventa mereu alte exigenţe absurde. Timp de aproape o jumătate de an, lupta pentru fiecare pagină, frază, cuvînt.

În mai, am participat, la Tîrgu-Mureş, la colocviul privind problematica romanului românesc contemporan. După exploziva Conferinţă a Scriitorilor din 1981, autorităţile utilizau, pentru orice întîlniri între scriitori, acelaşi scenariu: suprimarea oricărui contact cu publicul (pînă şi sumara relatare din presă despre eveniment trebuia să fie criptică şi cu rol de dezinformare), înregistrarea pe bandă a tuturor intervenţiilor, nesoluţionarea revendicărilor, transmiterea lor spre „studiu" organelor care au misiunea de a completa „dosarul" fiecăruia dintre participanţi. Relaţia amicală cu colegii de la revista literară care organiza colocviul m-a determinat – în pofida acestor previziuni – să accept invitaţia de participare.

În afară de grupul celor cincisprezece-douăzeci de scriitori, se mai aflau în sală delegaţi ai Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste din Bucureşti,

activiști culturali și de partid locali, flancați de necunoscuți care, după înfățișare și ținută, arătau destul de clar cărei Instituții aparțin. La masa prezidiului se afla, firește, nelipsitul magnetofon.

Eram decis să nu iau cuvîntul. Și totuși... ascultînd pledoaria inteligentă a unui talentat coleg despre primatul estetic, în evaluarea operei literare, nu m-am putut abține să nu nuanțez afirmațiile sale despre inutilitatea „balastului" conjunctural și contestatar în romanele de actualitate. Am încercat să dovedesc că, din păcate, retragerea „estetă" din fața cotidianului, ignorarea acutelor sale interogații nu au dat încă în romanul românesc actual un excesiv de mare număr de opere majore. Poate și pentru că „estetica" nu devenise o *est-etică*[1]? Referirea la acest deloc hazardat joc de cuvinte nu era, desigur, întîmplătoare și nici faptul că, în încheiere, m-am referit la Borges și Sábato. Nu am spus nimic însă despre similitudinile – la care meditasem în ultimii ani – dintre România și Argentina. Nu doar la unele asemănări structurale și de temperament, ci și la cele privind nefericitul contrast dintre înzestrarea artistică și confuza, întunecata realitate politică (scriind romanul *Plicul negru*, în anii actualului dezastru românesc, mă aflasem în „dialog" nu doar cu sumbra și strania organizație a orbilor din romanul *Sobre héroes y tumbas* al lui Sábato, ci și cu sinistra dictatură argentiniană).

A doua zi, în momentul cînd plecam spre aeroport, un redactor al revistei literare locale m-a avertizat, confidențial, că fusese vizitat, în acea dimineață, ca și alți colegi ai săi, de un ofițer de securitate, care l-a întrebat ce crede despre intervenția mea și, în general, despre „personajul" care sînt.

Eram patru cei care plecam, la acea oră, cu avionul, spre București. La intrarea în aeroport trebuia să prezentăm biletele și buletinele de identitate. Control formal, cei trei dinaintea mea se îndreptau deja spre intrare... dar, surpriză: eram supus unui tratament special. Ofițerul controlor mi-a luat buletinul și mi-a spus să aștept. A plecat, cu buletinul, așa spunea, pentru... verificare. Cei trei colegi s-au întors la poarta de intrare și au așteptat, solidari cu mine, soluționarea „cazului". Explicațiile pe care militarii de la intrare ni le dădeau nu explicau nimic altceva, de fapt, decît prostia încăpățînată și ostilă a celor în uniformă.

„O operație de rutină", îmi explica, ulterior, un amic, bun cunoscător al acestui gen de provocări. „Nimic important, să știi. Voiau doar să-ți semnaleze că ești în atenția lor. Ceea ce ar fi trebuit, oricum, să bănuiești."

În următoarele săptămîni am înaintat cererea pentru o călătorie turistică în Vest. (Îmi parveniseră zvonuri că un juriu artistic internațional îmi acordase

bursa anuală Berliner Künstlerprogramm pentru 1987. „Poşta" română avusese grijă, bineînţeles, să nu-mi parvină scrisoarea oficială de invitaţie. A fost, de fapt, mai bine aşa, pînă la urmă. Nu aş fi obţinut niciodată aprobarea de a onora o bursă occidentală de un an, asemenea aprobări se acordau – adică, se refuzau – de către cel mai înalt nivel ierarhic al ţării[2].)

La secţia de miliţie care se ocupa cu plecările în străinătate era, în acea zi de iunie, multă lume. Am avut timp să citesc panourile de afişaj din hol. Unul dintre panouri expunea fotografiile unor delincvenţi şi descria faptele comise de aceştia. Trei tineri comiseseră, împreună, un fel de jaf--tîlhărie. Textele care însoţeau fotografiile urmau acelaşi tipic. Cutare, născut la, fără ocupaţie, fără antecedente penale, a comis, împreună cu, jaf şi tîlhărie asupra cetăţeanului cutare şi este reţinut, în stare de arest, pentru a-şi primi pedeapsa cuvenită. Formula (cu multe greşeli gramaticale) se repeta sub fiecare chip de tînăr încruntat şi ras în cap. Cu o deosebire: la ultimul, cel mai tînăr (16 ani), nu mai scria doar „fără ocupaţie", ci „ţigan fără ocupaţie". Asta, într-o secţie de miliţie a României anului 1986!, lîngă numeroasele afişe cu citate din Constituţia societăţii „multilateral dezvoltate" (care interzicea, nu-i aşa, orice discriminare sau instigare la discriminare).

La mijlocul lui octombrie am găsit, în sfîrşit, în cutia poştală, miraculosul aviz „special", cu ştampila

Ministerului de Interne. Cunoşteam deja isteria de după asemenea triumf, senzaţia că eşti urmărit la fiecare pas, incertitudinea întreţinută sadic de autorităţi că „valabilitatea" aprobării obţinute poate fi anulată în ultima clipă.

Dacă nenorocirile nu vin niciodată singure, nici cu veştile bune nu se întîmplă, uneori, altfel. În zilele următoare am aflat că juriul de premiere al Uniunii Scriitorilor, întrunit pentru a alege cele mai bune cărţi apărute în 1984[3], premiase volumul meu *Pe contur.* Îmi aminteam violenta campanie de presă în urmă cu cîţiva ani, represalii pentru „impertinenţa" de a fi criticat public odiosul editorial neo-nazist (intitulat, fireşte, *Idealuri*) apărut, nu întîmplător, în *Săptămîna*, revista huliganică de „cultură" a municipiului de partid Bucureşti. Am înregistrat vestea cu moderată neîncredere.

În noiembrie am plecat în Bucovina, în nord, să-mi iau rămas-bun de la părinţi. După doar cîteva clipe de la intrarea în compartiment, am recunoscut, fără dificultate, în pasagerul cu costum şi cravată, fără alt bagaj decît servieta „diplomat", foarte adîncit în lecturi, „umbra" care trebuia să mă însoţească pînă la destinaţie şi poate nu numai („doar să-ţi semnaleze că eşti în atenţia lor"...).

Oraşul era plin de mari afişe: „Zilele culturii la Suceava". Cîte o zi a săptămînii consacrată muzicii, artelor plastice, literaturii, filmului, teatrului etc.

Numele vedetelor anunțate pentru întîlnirea cu „scriitorii din București" erau alese după sistemul *sandwich*, stabilizat în ultimii ani, amestecînd – într-o calculată confuzie – scriitori de valoare cu mediocrități, scriitori oficiali cu scriitori onești, într-o compoziție „autorizată".

În dimineața de toamnă rece și tristă cînd mă îndreptam spre magazinul alimentar, să văd la ce coadă să mă încolonez, nu aveam nici o curiozitate pentru acest tip de spectacole. Venisem în orașul copilăriei și adolescenței doar pentru a mă încărca de clipele grele ale despărțirii.

Am fost, însă, oprit de un vecin, poet și ziarist local. Mergea la întîlnirea literară anunțată. A insistat, într-un mod jenant și obositor, să-l însoțesc. Insinua un fel de reproș, cum că m-aș ține departe nu doar de actualitatea literară (și politică), ci și de orașul natal (de colegii din provincie). Părea jignit. Am cedat. Din păcate, am cedat.

Cînd m-am trezit în Biroul Directorului Casei de Cultură locale, unde așteptau deja activiștii de partid și ziariștii orașului, m-am simțit încă și mai stînjenit. Nebărbierit, obosit, apăsat de gînduri, în puloverul meu de fiecare zi, în fața grupului de femei și bărbați în ținută festivă, eram, într-adevăr, „intrusul". Directorul părea, însă, foarte încîntat că la dezbaterea despre *Tradiție și inovație în literatura română contemporană* avea să participe, prin

neașteptata mea prezență, și un... „cunoscut romancier". Am argumentat că nu sînt printre cei de pe afiș, că nu am nimic de spus despre această temă, că nici ținuta... Zadarnic.

Curînd, au apărut, venind de la hotel, și „scriitorii bucureșteni". În loc de șapte, erau trei. De fapt, doar doi, căci al treilea se prezenta doar ca ziarist la *Scînteia tineretului*, cotidianul Uniunii Tineretului Comunist.

Cei doi scriitori reprezentau acea paradoxală asociere, vizibilă nu o dată în viața literară (și nu numai) din România, dintre oameni care ar fi firesc să se afle în tabere opuse, ireconciliabile și care, totuși, se asociază, în mod ciudat, pe lungă durată. Foarte talentatul poet care („copil teribil", încă de la debut) continua să penduleze cu insolență, inteligență și umor între agresarea autorității și obținerea avantajelor pe care aceasta le poate oferi îl însoțea, ca și în alte ocazii, cu o amuzată afecțiune, pe mult mai vîrstnicul amic, alintat cu camaraderescul „Profesore" (unul dintre profesorii universitari folosiți adesea de Putere în misiuni oficiale în străinătate).

Un poet, un critic, un prozator... exact formația necesară dezbaterii. Am urcat pe scenă, în fața unei asistențe de vreo cincizeci de persoane, majoritatea copii între 10-15 ani, dar și vreo zece profesori de la școlile din oraș. S-a convenit să răspundem

întrebărilor din sală, pentru a simplifica discuția. A trecut destul timp pînă să se decidă cineva să ne pună întrebări. Am avut timp să privesc publicul infantil, în paltoane și căciuli, ca și pe cei cîțiva profesori, și ei în paltoane și căciuli, căci sala era, bineînțeles, neîncălzită, și am înțeles că despre cu totul altceva ar fi, de fapt, de vorbit acestor întîmplători ascultători, decît despre situația literaturii române contemporane...

În sfîrșit, un fel de bonă austriacă, într-un gros palton gri, croit milităreşte și cu o pălărioară vînătorească pe ureche, a lansat prima întrebare: „Ce se întîmplă cu Premiul Nobel? De ce nu avem și noi un Nobel... de ce nu obține și România un Premiu Nobel pentru unul dintre scriitorii români?".

Poetul și-a folosit prompt verva, incitat de enormitatea întrebării, dar i-a cerut apoi criticului să ofere un răspuns „calificat". Profesorul a destăinuit, fără exces de modestie, că a fost mulți ani consultantul Fundației Nobel pentru România, calitate pe care abia în acea zi se decisese s-o facă publică. A vorbit, apoi, despre frecventele sale călătorii în Occident, despre relațiile amicale cu diverse personalități literare ale lumii, despre comercializarea culturii occidentale, nedreptățirea culturii din Est și a culturii române. Se apropia de concluzia surpriză pe care o pregătea: „Acum cîțiva ani, a fost la noi Saul Bellow. L-am întîlnit, l-am întrebat:

spune, dom'le, cine este în spatele dumitale? Cine este, de fapt, în spatele dumitale? Cine ţi-a dat, de fapt, dumitale Premiul Nobel?". Publicul puber şi dascălii apatici se învioraseră, dezmorţiţi brusc din frigul care îi ghemuia în paltoane. Oratorul a prelungit pauza strategică, apoi şi-a reluat aria. „Asta e situaţia. S-o spunem clar: există o forţă care manipulează. Să spunem adevărul, să punem degetul pe rană. Nelly Sachs e o poetă absolut mediocră. Evreii ăştia... toţi evreii ăştia care scriu în limbi vechi, pe care nimeni nu le înţelege." Şi, întorcîndu-se spre poetul de lîngă el, a cerut ajutor: „Ăsta, cum îi zice, ăsta care a luat Nobelul acum cîţiva ani". Poetul l-a ajutat, într-adevăr: Bashevis-Singer. Iluminat, Profesorul şi-a regăsit cadenţa: „Exact, Singer! Da, da, Singer. Am căutat cîteva cărţi în traducere ale lui Singer ăsta. Le-am citit, dom'le. Le-am citit. Absolut fără nici o valoare! Nu e scriitor, dom'le, nu e scriitor...".

Nu eram ispitit, în împrejurările date, de o controversă literară despre Isaac Bashevis-Singer. M-am simţit totuşi obligat să nuanţez afirmaţiile atît de categorice ale Profesorului. Am spus că, spre deosebire de competiţiile sportive, unde performanţa se măsoară cu metrul şi cronometrul, evaluarea în artă este mai dificilă, de o mai mare relativitate... premiile literare sînt rareori perfecte, şi la Uniunea Scriitorilor din Bucureşti şi la Fundaţia

Nobel. Trebuie doar să fie verosimile, adică să se situeze într-o zonă a valorii. Obsesia premiilor semnifică o frustrare deloc stimulativă. Creaţia în artă fiind a solitudinii şi originalităţii, nu a onorurilor şi reclamei... I-am amintit Profesorului întîlnirea noastră, în urmă cu cîţiva ani, la Belgrad. Gazdele ne copleşiseră cu volume ale scriitorilor iugoslavi, traduse în străinătate, dar şi cu ample buletine informative, în limbi de largă circulaţie, despre literatura iugoslavă. Aşa ceva, din păcate, România nu era în stare să ofere. Profesorul dădea aprobator din cap, dar nu eram deloc sigur pe amintirile sale. Îl văzusem, atunci, adesea, răvăşit de efectele ebrietăţii (cînd pierdea masca jovială, purtată în timpul ipocritelor sale discursuri despre „desfiinţarea cenzurii" şi „libertatea opiniei" în România[4]).

Au urmat alte întrebări, alte răspunsuri. În încheiere, Profesorul a informat publicul despre proiectele editurii pe care o conducea. A detaliat greutăţile pe care le întîmpina, în ultimii ani, activitatea editorială din România, a subliniat grija şi sprijinul permanent pentru cultură pe care le arată Preşedintele Ţării, Secretarul General al Partidului, evocînd şi cele cîteva întîlniri în care a avut onoarea de a-l asculta şi de a se convinge de concepţia sa generoasă, activă în problemele culturii. „Mereu se iveşte însă altă piedică. Să spunem adevărul, de ce

să ne ferim de adevăr. Acum cîţiva ani, am fost vizitat de doi profesori din Israel. Îi cunoşteam, erau originari din România. M-au întrebat: ce mai faceţi cu ediţia Eminescu? Nu e gata? Păi, nu-i, din cauza voastră, le-am răspuns. Din cauza Şefului Rabin! E bine să ştiţi. Ăsta-i adevărul. S-o spunem deschis..."

La ieşirea din sală, i-am exprimat poetului indignarea faţă de comportarea amicului său, Profesorul. A vorbi astfel în faţa unei săli de copii? Ba, şi în calitate oficială, în faţa altor oficiali?! A manipula, cu atît cinism, minciunile... Propaganda antisemită, antioccidentală! Nu era adevărat că instituţiile culturale occidentale sînt, *toate*, dominate de interese extraculturale, nici că toată cultura occidentală este pervertită şi comercială, nici că editarea celui mai important poet român ar fi amînată din cauza textelor sale antisemite, ci şi din cauza textelor sale antiruseşti şi a altor cauze, mult, mult mai complicate... Să profiţi de candoarea unui public adolescent, în România anului 1986? Ar trebui, mai curînd, să li se explice acestor copii de ce nu au ce mînca şi de ce este frig acasă sau în sala de spectacole!

Tînărul poet, deja nu prea tînăr, nu se lăsa contaminat de naiva mea revoltă. A făcut un semn, cu mîna, să-mi aducă aminte că Profesorul avea „galoane" pe umăr. Adică... trebuia să înţeleg:

slujeşte anumitei *Instituţii*. Înţelegeam ce vrea să spună, nu înţelegeam de ce ar fi de neglijat ceea ce se întîmplase. „Fleacuri, prostii. Nu merită atenţie. Acum e la modă chestia antisemită, antioccidentală. Asta-i tot, nu merită atenţie."

Ajuns la Bucureşti, am povestit prietenilor întîmplarea. Revolta lor nu a fost mai mică decît a mea. Dar la Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste incidentul de la Suceava constituia, deja, un subiect grav: începuse o adevărată anchetă pentru a se stabili cum de am pătruns în sală, cine mi-a permis să iau cuvîntul, de ce nu s-au respectat instrucţiunile că la manifestările publice nu pot participa decît persoanele aprobate de Consiliu etc. etc. Spaima prostească şi sadismul perfid al funcţionarilor de partid în „cultură" le cunoşteam. Le simţisem, ca şi atîţia alţii, nu doar o dată, pe propria piele. Nu aveau să treacă nici două luni de la „secvenţa" trăită la Suceava şi urma să aflu, deja în străinătate fiind, că – din motive „ideologice" – Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste anulase premiul acordat, cu doar puţin timp înainte, de Uniunea Scriitorilor, volumului *Pe contur*. Mi-am amintit epuizanta luptă cu cenzura la volumul în cauză, ca şi la romanul *Plicul negru*, apărut chiar în acel an, mi-am reamintit odioasa campanie de presă contra mea, din urmă cu cîţiva ani, mi-am amintit aeroportul din Tîrgu-Mureş şi Casa de

Cultură din Suceava. Mi-am reamintit fraza lui Eugen Ionescu. România legionară, naționalistă? Demonul sadismului și al prostiei încăpățînate?

Fraza lui Eugen Ionescu își păstra întreaga valabilitate pentru România care nu mai era legionară și burgheză, ca acum aproape cincizeci de ani, ci socialistă. Sadismul, prostia și încăpățînarea? Demonul sadismului și al prostiei încăpățînate nu se mai întruchipau în burghezie și Legiune, ci în Partid și în Securitate.

II

Se discută mult, de la o vreme, despre Europa Centrală. Dacă resuscitarea acestei, încă vagi, noțiuni nu are, cumva, o reminiscență de „club exclusiv", și vizează nu separarea, ci includerea, cooperarea, stimularea, proiectul pe termen lung pentru această parte a Europei ar putea fi benefic. Dar chiar și fără o clară definire a termenului, discuția este de interes.

Într-un eseu cu această temă, *Does Central Europe exist?* (*The New York Review of Books*, 9 octombrie 1986), Timothy Garton Ash analizează opiniile lui Havel, Michnik și Konrad, bazate mai curînd pe criterii de tradiție culturală și stadiu al civilizației, decît pe delimitare geografică. (Thomas Masaryk îi

includea cîndva în această arie pe scandinavi și popoarele baltice, alături de polonezi, cehi, slovaci, maghiari, sîrbo-croați, români, bulgari, albanezi, turci și greci, excluzîndu-i pe germani și austrieci, pe cînd aceștia vedeau centrul Europei la Berlin sau, respectiv, Viena.) Criteriul focalizează asupra tradițiilor culturale, stadiului de civilizație, aspirațiilor.

Dacă apartenența la Europa Centrală este mai curînd spirituală, cum rezultă, atunci ar urma să ne referim la acel „scepticism distinctiv", pe care îl evoca Havel în *The Anatomy of Reticence*, scepticismul „puțin misterios, puțin nostalgic, adesea tragic și uneori chiar eroic" sau la „contraipoteza cultural-politică" a lui Konrad („eine kulturpolitische Antihypothese"), pentru care spiritul central-european este atribuit unui Occident „rațional, umanist, democrat, sceptic și tolerant". În cele din urmă, viziunile lui Havel și Konrad converg, de fapt, în acea „societate civilă", pentru care pledează Michnik.

Acceptînd aceste premise, România și-ar putea revendica argumente convingătoare de apartenență la Europa Centrală. „Socialismul real" a înregistrat însă în anii '70-'80, în România, modificări importante ale normativului „european". Țara amintea nu doar de nefericite perioade ale „dictaturii proletare" din China sau Coreea ori de dictaturi de dreapta din America Latină, ci și de exotice vechi

perioade de bizantinism, despotism și barbarie, percepute, de obicei, ca „subdezvoltare balcanică".

Îmi revin dureros în memorie cuvintele lui George Enescu : *„Dacă ar fi administrația și politica românească la înălțimea mișcării artistice, am fi una dintre țările cele mai fericite*".

Scepticismul a fost, dintotdeauna, o caracteristică românească, mai ales în atitudinea față de politică și politicieni, uneori și față de însăși ideea de angajare politică.

Mediocritatea multor lideri politici de azi, în țările mari și mici, ca și duplicitatea retoricii lor nu pot decît fortifica scepticismul, degenerat pînă la urmă în indiferență și dispreț.

O istorie accidentată și confuză, o geografie la răspîntia dintre Est și Vest, în drumul și jocul de interese al celor mai puternici, instruiesc, probabil, spre prudență. Cum poate acționa cel ce vrea să supraviețuiască? Omul acestor locuri posedă, de obicei, un acut sens al fatalității, dar și al suspiciunii, o vie disponibilitate latină pentru joc și o pasionalitate rapidă, volatilă. Mobilitate paradoxală, acidulată de umor și moderată de bun-simț[5]. Fideli mai curînd unei arhaice înțelepciuni naturale și păgîne, departe de mirajul ideologiilor (religioase sau atee), românii repetă, adesea, cu regret și oarecare vinovăție : „Noi n-am dat nici un sfînt" sau, cu amuzată îngăduință : „Românul s-a născut poet".

Prudența față de ideologii și suspiciunea față de politică nu duc însă, neapărat, la stabilitate morală. Ne-angajarea nu are doar efecte pozitive. Printre consecințe întîlnim, frecvent, compromisul și complicitățile. Eșuarea caricaturală a principiilor în practica de fiecare zi agravează neîncrederea în principii ca atare. Mecanismul social începe, treptat, să funcționeze pe căile „naturale" dintotdeauna, prin schimb de interese și joc al conjuncturii: proliferează corupția, bizantinismul, demagogia, abuzul de putere, nepotismul. Ceea ce numim „viață", viața „adevărată", va fi, în aceste condiții, mai curînd, în subteran, în culise și... codificată.

Presa relata că în parcul din Zagreb, în 1986, un tînăr intelectual a ținut, în fața unei mulțimi adunate spontan, un discurs „protestatar", fără... cuvinte (pentru a nu fi acuzat că încalcă legea). Publicul a înțeles însă, se pare, perfect mesajul. În România, comunicarea codificată – contraefect al constrîngerii brutale – a devenit de mult curentă. Comunicarea codificată a intrat în structura socială, nu doar în relațiile particulare. Un întreg sistem de „semne", perceptibile doar inițiaților, subînțelese fără a mai fi exprimate, devine indispensabil pentru comunicarea între indivizi și grupuri. În condițiile de severă supraveghere, teamă și suspiciune, societatea rămîne scindată între acceptare formală și refuz mascat.

Scriind romanul *Plicul negru*, în care asociaţia surdo-muţilor se voia un fel de replică „socialistă" la malefica organizaţie a orbilor din *Sobre hêroes y tumbas* al lui Ernesto Sábato, am meditat la această temă a codificării. Intervenţia brutală şi repetată a cenzurii a limitat proiectul la un sistem de aluzii accesibile doar lectorului avizat. Rare detalii au rămas, totuşi, despre realitatea cotidiană. Cicatricea de lîngă sprînceană, vizibilă la unii dintre concetăţenii pe care îi întîlneşte eroul, provine din acel „semn cu ochiul", exersat abuziv, un fel de cod banal şi naţional, regăsibil la toate straturile populaţiei şi ale ierarhiei.

Am avut şi prilejul de a mă documenta, concret, la Asociaţia surdo-muţilor din Bucureşti. Am fost şocat de starea jalnică în care ajung handicapaţii într-o ţară handicapată. Un fel de limită a limitei în criza socială şi morală în care s-a prăbuşit, disperat, un întreg popor. Am fost frapat de cinismul cu care autorităţile aplică şi acestei minorităţi suferinde aceeaşi sălbatică, persistentă opresiune, dusă pînă la imbecilizare şi feroce degradare umană. Ziarul asociaţiei surdo-muţilor din Bucureşti nu se deosebea cu nimic, ca limbaj sau alcătuire, de *Scînteia* sau de publicaţiile de partid din orice mic orăşel al ţării. Nu întîmplător, ziarul se numea *Viaţa noastră*...

Tradiţia neîncrederii în guvernanţi, prăpastia dintre conducători şi conduşi a atins în ultimele decenii proporţii groteşti. Politica şi politicienii

erau percepuți ca expresii ale prostiei sau ticăloșiei, adesea ale amîndurora, groase emisii de ridicol.

Tot ce este politic apărea maculat. Nu doar autoritatea, ci și opoziția față de ea. Cei angajați de o parte sau alta erau suspectați a avea doar o măruntă motivație personală, nicidecum opțiune principială. Într-o astfel de conjunctură, nu e de mirare că oamenii de „bun-simț" evitau angajarea politică de orice fel, chiar și discuțiile cu temă politică. Apolitismul era, de fapt, tot o eschivă: un refuz... codificat, devenind, doar prin excepție, activ.

Reproșul formulat frecvent la adresa pasivității românilor era, însă, doar parțial justificat. Nu se poate vorbi de o adevărată tradiție revoluționară în România, dar n-ar trebui uitat că în nici o țară socialistă europeană supravegherea nu a rămas atît de severă și represiunea atît de promptă.

Lipsa unei reale tradiții revoluționare apare și în acțiunile de protest importante din trecut. Răscoala din 1907, unele greve muncitorești din perioada interbelică pot fi văzute, mai curînd, ca explozii ale unei stări de insuportabilitate.

Revoltele n-au lipsit, totuși. Greva minerilor din anii '70 sau, în '87, demonstrația de la Brașov (deviată, brusc, dintr-o formală încolonare electorală într-o dezlănțuită furie populară contra oficialităților) n-au fost singurele manifestări de acest

gen. Mai reduse și mai puțin cunoscute, rarele revolte s-au risipit, fără sprijin și ecou în străinătate. Nu aveau, oricum, posibilitatea de a se transforma într-o mișcare amplă.

Caracterul spontan al puținelor manifestări colective de revoltă se regăsește și în izbucnirile individuale. Mulți dintre (relativ puținii) disidenți români aveau, ca și marea parte a populației active, carnet de partid (semn, oricît de relativ, al unei colaborări cu sistemul). Actul de ruptură se producea, de multe ori, la limita limitelor. Imprudentul confrunta imediat izolarea, nu putea conta pe sprijinul celor din jur. Recuperarea curajului și a demnității se producea, adesea, doar cînd disperarea, nefericirea, indignarea față de mizeria generală deveniseră insuportabile. Protestul se limita, de obicei, la explozii individuale. Îndelungata absență a unui dialog public, într-o societate alienată de monotonia represivă a limbajului oficial de partid, rudimentar, demagogic, cinic, și represiunea promptă a Securității ar explica, poate, caracterul de improvizație care domină, uneori, violența pamfletară în retorica unor disidenți români?

„Toți sîntem iritabili, expresivi sînt numai unii", spunea clasicul Caragiale. Nu era vorba doar de expresivitatea mesajului critic. Motivul pentru care actele de protest față de sistem rămîneau doar explozii instantanee și izolate, fără ecou, era

imposibilitatea stabilirii unui dialog social autentic. Chiar dacă România va regăsi cîndva un mod mai democratic de viaţă, va suferi profund, şi în viitor, de pe urma acestei lungi perioade de teroare.

Dintre ţările susceptibile a fi parte a Europei Centrale, România era una dintre cele mai puţin „dotate" pentru comunism. Paradoxul – nu chiar paradoxal – este că tocmai lipsa unei tradiţii revoluţionare pare să fi permis situaţia dezastruoasă şi „neeuropeană" din România ultimelor decenii.

În 1945, Partidul Comunist din România nu avea mai mult de o mie de membri[6]. Uşor de înţeles de ce, în anii '80, în ultimul act al mascaradei, după peste patruzeci de ani de politică şi administrare comunistă, ar fi fost greu de găsit o mie de comunişti autentici în România. Din păcate, a devenit relativ uşor de înţeles şi de ce, în aceste condiţii, România avea deja aproape patru milioane de membri de partid[7]. Proporţional, probabil, cel mai mare Partid Comunist din lume? Carnetul de partid nu mai reprezenta decît o banalizată dovadă de „adaptabilitate", tichetul anexă la celelalte dovezi şi acte cerute de oficialitate pentru ca cetăţeanul să fie considerat „normal". A extinde un partid la aceste dimensiuni înseamnă, practic, a-l anula, ceea ce putea fi o acţiune inteligentă şi salubră, dacă puterea pe care, în primele perioade de guvernare, o avea Partidul n-ar fi fost trecută acum Securităţii.

Avantajele de a fi membru de partid rămîn potențiale, depinzînd (ca și multe altele, în România de azi și dintotdeauna) de energia oportunismului, de cinismul instinctului de conservare-supraviețuire.

Tragicomedia ia, adesea, forme grotești. Ar fi greu de uitat agitația din jurul apariției celebrei și mult așteptatei *Istorii a credințelor și ideilor religioase* de Mircea Eliade. Evenimentul își sporea ecoul din cauza titlului (într-o țară oficial ateistă și într-o vreme cînd cenzura era isterizată de dispozițiile extrem de severe pe care le avea cu privire la religie), dar și a atitudinii oficiale echivoce, dacă nu chiar favorabile, față de un scriitor aflat cîndva în extrema dreaptă românească, apoi „transfug" la „imperialiștii americani". Animația era sporită, firește, ca și în cazuri similare, de tirajul insuficient, care obliga cititorul să găsească din timp „relația" necesară la librării pentru procurarea rîvnitului exemplar. Tirajul (reluat ulterior) nu era mic, dar era, în mare măsură, dirijat în afara rețelei comerciale. Difuzare specială, privilegiată, pe „circuit intern" de partid: Partidul Comunist Român! *Istoria credințelor...*, carte cu titlu și autor cîndva interziși, difuzată ca „privilegiu" celor ce se declarau ateii și revoluționarii națiunii, dușmanii religiei, ai transfugilor, imperialiștilor!?!

„Dacă ar fi administrația și politica românească la înălțimea mișcării artistice..." ar fi măcar proporția

de membri de partid moderată. Chiar și în perioada cînd a deveni membru de partid și-a redus semnificația la un gest de rutină – sau, poate, cu atît mai mult într-o astfel de perioadă – procentul de scriitori membri de partid a rămas incomparabil mai mic, totuși, decît pe ansamblul populației, deși Partidul n-a obosit a afirma și dovedi că Uniunea Scriitorilor se afla în subordinea sa, ca orice altă instituție. Din categoria scriitorilor de reală valoare (care și-au respectat, adică, vocația și integritatea), procentul era încă mai redus; opera celor mai importanți scriitori români contemporani conține, fie și codificat, un protest împotriva administrației și politicii românești actuale. Destui erau persecutați sau reduși la tăcere de către oficialități. Ultima Conferință a Scriitorilor[8], din 1981, a fost un adevărat Forum al Revoltei. Dacă cele rostite atunci (niciodată publicate, dar nici înregistrate, căci nimeni nu avea voie să intre în sală cu aparate de imprimare) ar fi parvenit opiniei publice, surpriza de a constata cît de viguros și franc au vorbit scriitorii despre infirma viață culturală și politică românească ar fi fost enormă.

„Niște europeni rău plasați", așa își definea concetățenii un romancier român al momentului (amintindu-ne, parcă, de fraza lui Borges: „Argentinianul este un european în exil").

Capacitatea de regenerare a fost, dintotdeauna, o calitate uimitoare a poporului român, obligat adesea să „ardă etapele", să recupereze rapid, în intervalul incert dintre prăbuşiri. Iar formele de viaţă, de creaţie, de rezistenţă au supravieţuit, adesea, în România – atît cît era posibil sub tirania crudă – prin cultură.

III

„Peisajul din care vin este, probabil, pentru cei mai mulţi dintre dumneavoastră, necunoscut", spunea Paul Celan auditoriului său german, în 1958, la primirea Premiului Literar al oraşului Bremen. „*Era un ţinut în care trăiau oameni şi cărţi*"... (*Es war eine Gegend, in der Menschen und Bücher lebten*).

Celan se referă la Bucovina adolescenţei sale, dar cuvintele pot fi aplicate României, în general.

Paul Celan vine din cosmopolita Bucovină în care români, evrei, germani, polonezi, ucraineni coexistau într-un spaţiu de particulară vibraţie spirituală. Constantin Brâncuşi vine din săraca şi vitala Oltenie, cea cu gîndul şi vorba repede, George Enescu din acea lirică şi fermecătoare parte a Moldovei considerată „placenta" culturii române. Iconoclastul Emil Cioran a pornit dintr-un sat românesc tradiţional, Răşinari, nu departe de „burgul"

Sibiului, oraş cu specific de Mitteleuropa, Eugen Ionescu ar putea fi revendicat de acel Bucureşti ironic şi elegant, în care suferinţa se deghizează în paradox şi sarcasmul în cordialitate colocvială, Panait Istrati este al portului dunărean şi al tuturor porturilor pitoreşti şi patetice peste care pluteşte himera nemărginirii şi a libertăţii. România variată şi deconcertantă: turcul şi tătarul din lunara Dobroge toridă, destoinicul gospodar occidentalizat din Banatul în care atîţia şvabi şi-au găsit o nouă Patrie sau din Ardealul acelui particular dialog al maghiarilor şi saşilor cu România lor comună şi atît de diferită.

Nostalgia care dictează aceste rînduri îşi reaminteşte nu doar satul de pescari[9], unde vacanţele între prieteni şi vecinătatea mării anulau parcă tristeţea întregului an sau dealurile împădurite ale Bucovinei peste care adolescentul care eram proiectase, cîndva, grandioase reverii, nici doar tînăra ţărancă înfruntînd războiul şi gerurile stepei ucrainene pentru a ne salva, pe mine şi părinţii mei, nici doar prietenii pentru care literatura a rămas şi punctul arhimedic şi steaua polară, nici doar anii de mult trecuţi ai tinereţii instruite de iubiri şi biblioteci sau proaspătul mormînt al mamei, ci tot ceea ce – laolaltă – oameni şi cărţi, suferinţă, speranţe şi revoltă au animat acel ţinut neînlocuibil, numit viaţa unui om.

Cine vizita România în ultimele decenii şi-ar fi putut cu greu imagina frumuseţea ospitalieră a ţării sau farmecul, plin de vivacitate şi spirit, al cotidianului românesc. Al unei Românii fireşti, paşnice, emancipîndu-se în scurtele perioade mai calme dintre cele două războaie, chiar şi în unele, repede curmate, intervale postbelice.

Perioada de relativă „liberalizare" dintre 1965-1975 – în care nu se poate spune că România era prosperă sau că viaţa cetăţenilor se desfăşura liber – readuce în memorie vivacitatea străzii şi acuitatea conversaţiilor, acel zumzet *allegro* al latinităţii sprintene, al decorului melodios şi comunicării deschise. Renăscuseră, parcă, peste noapte, oamenii şi cărţile, suflul prieteniilor şi plăcerea controversei, farmecul petrecerilor şi melancolia plimbărilor, elanul unor proiecte brusc reînviate. Nu era, ca în alte ţări socialiste, vorba de o reactivare a angajării politice, ci mai curînd de şansa de a putea, în sfîrşit, trece în paranteză politica, pentru a resuscita bucuria de a trăi, pur şi simplu, într-o ţară în care cîntecul, mai mult decît rugăciunea sau jurămîntul, a concentrat, dintotdeauna, fiinţa şi aspiraţiile locuitorilor. Perioada aceasta a stimulat iniţiativa economică doar pentru un neglijabil scurt interval, dar a slujit artei şi literaturii încă aproape un deceniu. Am învăţat să profităm de orice mică şansă pentru a fi în contact cu mişcarea

artistică și de idei din Occident și, în același timp, a exprima contestația într-o formă estetic particularizată, deși excesiv codificată, firește.

Glasnost au încercat să promoveze, în România, fără destul aplomb și fără ecou amplu, vizibil, arta și literatura, înainte de a fi, în ultimii ani, sufocate de teroarea unei cenzuri înfricoșate și isterice. Peisajul cultural general rămînea însă, desigur, scindat și contradictoriu. Operele multor scriitori români rămîn remarcabile, dar nu mai puțin „remarcabile" sînt, pe de altă parte, performanțele de servilism cinic și grotesc, afișate de scriitori oficiali sau aspirînd la laurii oficiali. A citi demagogicele „declarații" de fidelitate față de guvernanți ale unor scriitori și a urmări, în cărțile lor, dezgustul pe care l-au cumulat față de sistem ar fi doar una dintre convingătoarele și elementarele operații de descifrare a maladiei generale.

Conjunctura multistratificată, promovînd echivocul, producea frecvent situații bizare. Ani de zile – înainte de a cădea în dizgrație – a putut fi urmărit la televiziune și în presă spectacolul cinic și bine remunerat al unui poet „disc-jockey" al Puterii, ritmînd cînd aria populară, cînd sloganul patriotard, cînd elogiul Comandantului[10]. Mai greu de înțeles, însă, serviciile indirecte aduse sistemului – și tocmai în acești ani de mizerie și exasperare – de bătrînul filosof național[11] care, din monahala sa

ambiguitate, accepta măgulit, parcă, oficializarea vechilor și noilor sale teze de către o orînduire aparent adversă opțiunilor sale ideologice și politice, care l-a ținut destui ani în închisoare și care, acum, nu doar „uita” trecutul său politic, ci își căuta o nouă legitimare în clișeele extremei drepte, de tristă amintire.

Repetarea cu zel și metafore a celor mai stupide sloganuri devenise pentru unii scriitori o rutină blazată, comparativ cu degradarea pe care o personificau alții. Nume notorii acceptau a-și pune condeiul sau revista pe care o conduceau chiar și în serviciul Ministerului de Interne, „Securitatea”, participînd cu o energie malefică la înfricoșarea celor aflați pe Lista Neagră și la înveninarea atmosferei culturale[12]. Istoria ultimului deceniu nu va putea omite petele de neșters pe care abjecția le-a semnat cu numele unor „artiști” și „scriitori” contemporani români.

Dar demnitatea tăcută sau curajul exasperat? Dar eschiva în care se refugiau atîția? Disprețul față de politică, distanțarea față de Putere, un improvizat elitarism, vanitoasă retragere din zbaterea vulgului? Sau, mai curînd, sufocarea sub un regim tiranic, cum s-a întîmplat și în atîtea alte țări și de atîtea ori?

O stare de explozie mereu amînată. Într-o cultură obsedată de estetic, cu o indulgentă distanțare

ironică față de somația etică, într-o Românie devastată de compromisuri și complicități, în care nici oamenii, nici cărțile nu-și mai regăseau suflul, scriitorul autentic nu putea suporta la nesfîrșit agresiunea pe care o favorizează, în jur, filistinismul și lașitatea. Ce imperativ al angajării i se putea propune? Fidelitatea față de criteriul estetic, ca premisă a unei angajări etice? Estetica drept o nouă est-etică? Termenul nu a rămas fără ecou. Într-un recent roman românesc, provenit din noua generație literară, finalul exclamă: „Am nevoie de această est-etică"... Nefericirea, frustrarea, umilințele deveniseră tot mai insuportabile, explozive, nu doar pentru intelectualitate, ci pentru întreaga populație a țării.

Adaptabilitatea, pragmatismul sceptic și resemnarea jovială au rămas, prea multă vreme, preponderente în cotidianul românesc, în detrimentul forței de angajare, al coerenței în refuz, al energiei de edificare. Frumusețea românească (și, poate, nu numai românească) pare mai ușor de găsit în individ decît în colectivitate, în culise, și nu în arenă, în ocol și amînare (conservînd, uneori, mari resurse de omenesc)? Binele este, de prea multe ori, tăcut și modest, în complicată eschivă față de zgomotoasele agresiuni ale Răului, iar Adevărul, supraviețuind fracționat și echivoc, își caută refugiul în obscuritate și ingenioasă codificare.

Oameni și cărți... Un durabil hedonism a fost, s-ar părea, perceptibil dintotdeauna la oamenii și cărțile ținutului românesc. O paradoxală, adesea, prioritate acordată relației umane imediate, ca și relației cu peisajul, cu bucuriile pe care, într-o țară climatic privilegiată, natura le oferă. Paradoxală nu pentru că relația umană n-ar fi, oriunde trăiesc oameni, contradictorie, ci pentru că se produce, de prea multe ori, prin suspendarea criteriului moral.

Am avut prilejul, nu de mult, să discut cu un intelectual american care cunoaște bine România. L-am întrebat ce anume l-a surprins în această țară. „Relația dintre oameni, a fost răspunsul. Relația dintre – să numim convențional – «buni» și «răi». Nicăieri, parcă, prăpastia dintre oamenii buni și cei răi, mai mult decît atît, dintre oamenii dedicați Binelui și cei slujind Răul, nu pare mai mare. Dar... cooperează. Nicăieri conlucrarea, uluitoarea compatibilitate dintre incompatibilități nu pare mai ciudată, mai de neînțeles".

Mulți consideră acest paradox un efect de „umanizare", derivînd din acel *bun-simț* invocat ca însușire națională prioritară. Comunicarea centrată pe zona domestică și telurică a existenței cotidiene. Autoritatea miza pe această tendință. „Diversitatea" opiniilor era permisă, în cel mai bun caz, discuțiilor private. Confruntare sau toleranță? Opțiunile sfîrșeau

în confuzie, discordie, necinste, indiferenţă. Apatia irita autoritatea numai cînd era vorba de grandioasele proiecte falimentare, dar o slujea atunci cînd submina convergenţa, solidaritatea, reacţia unitară, colectivă de revoltă.

Şi în vremurile grele, românii[13] au ştiut, se pare, să-şi creeze enclave în care viaţa îşi conserva o anumită „normalitate". Cultura era enclavă importantă. Din păcate, după război, s-a adîncit scindarea între gînd şi faptă, între convingere şi acţiune, între spectacolul politic şi realitatea socială.

Această „ţară tristă, plină de umor", cum o numea unul dintre marii ei poeţi, ridica din nou asupra ei însăşi, în ultimul deceniu, ca şi în multe alte momente de criză şi prăbuşire, copleşitoare întrebări.

Dezastrul părea absolut; părea că oamenii „răi" i-au amuţit pe cei „buni"... Un întreg popor hăituit, înfometat, umilit, încolonat să aclame dezastrul. Oameni şi cărţi deopotrivă zvîrliţi neantului. Un moment cînd ţara îşi distrugea monumentele şi amintirile, cînd îşi „purifica" rasa prin emigrarea ultimilor evrei şi plecarea masivă a nemţilor, ca şi prin ascuţirea conflictului cu minoritatea maghiară, cînd îşi revendica – cu acea bine cunoscută frustrare megalomană, proprie naţionalismului de oriunde – o milenară ascendenţă glorioasă (care ar începe cu două mii de ani înaintea erei noastre) şi îşi programa (pînă după anul 2000 al instabilei ere

atomice) vaste planuri de „dezvoltare multilaterală": administrarea cazonă a societății, ca pe o colonie de penitență, transformarea tuturor locuitorilor în salariați infantili, supuși și harnici, pentru a asigura viitorul luminos al generațiilor următoare de colonii penitenciare, alți două mii de ani de rătăcire somnolentă și degenerare multilaterală sub dictatură.

În preajma finalului de secol care a marcat decolonizarea și intrarea în istorie a noi popoare și continente, România părea să fi ieșit, pentru o vreme, din istorie.

Washington, D.C.
octombrie 1988

Post-Scriptum

În decembrie 1989, brutala dictatură a fost, în cele din urmă, răsturnată.

Viteza și dificultățile schimbării în Europa de Est ne-au instruit, însă, să fim prudenți cu profețiile. Cicatrizarea rănilor recente nu se poate obține prin ignorarea ambiguităților morale din întreaga ultimă jumătate de secol, sufocată de dictaturi de stînga și de dreapta.

În urmă cu un deceniu, unul dintre liderii Solidarității, Leszeka Moczulski, dădea o severă definiție a disidenței: „Noi nu sîntem disidenți. Acest termen

insultă opoziția din Polonia. Disidenți sînt cei care au rupt-o cu Partidul Comunist pentru că au fost decepționați". Aplicat la România, ar fi de propus, totuși, o definire mai puțin restrictivă a termenului, potrivită unui incomparabil climat totalitar. O mișcare precum Solidaritatea era de negîndit în România, unde tirania era extremă, nu exista Biserica Catolică, nici tradiția revoluționară. Existau, firește, comuniști deziluzionați, unii devenind chiar disidenți, dar marea majoritate – mai ales, cei prea mulți, intrați în Partid în anii '70 și '80 – nu erau nici disidenți, nici comuniști. Erau acel tip de oportuniști care a caracterizat „socialismul real" autohton în ultimele decenii.

Teroarea mereu crescîndă și mizeria au produs, totuși, oponenți ai sistemului. N-a fost totală surpriza cînd, în convergența evenimentelor culminînd în decembrie 1989, aceștia – mai ales studenții – au dovedit un curaj prea multă vreme zăvorît.

Înaintea acelui decembrie, însă, în absența unei disidențe politice directe, vizibile în alte țări ale blocului răsăritean, scriitorul, artistul, intelectualul rămăseseră să provoace, direct sau indirect, regimul. Mulți scriitori români nu au aspirat și nu au acceptat intrarea în partid, înțelegînd că rolul lor era să mențină o distanță critică față de sistem. Întrebat dacă ar deveni membru de partid, un scriitor de frunte al vechii generații răspunsese prin anii '50:

„Nu pot. Sînt deja într-un partid cu un singur membru. Sînt scriitor".

În nici o altă țară socialistă europeană (cu excepția, probabil, a Albaniei) n-a fost supravegherea atît de drastică și represiunea atît de promptă ca în România. „Samizdat" nu era posibil într-o țară unde pînă și mașinile de scris erau sub controlul autorităților.

Perversul Partid îngăduia anume libertăți ale expresiei „literare", atît timp cît se respectau regulile cenzurii tot mai isterice.

„Cenzura este mama metaforei" spunea Borges. Adevărul fusese forțat să-și afle refugiu în literatură, supraviețuind prin coduri ingenioase, în forme adesea echivoce și obscure. Cititorul aștepta de la literatură ceea ce nu putea găsi în ziare, cărți de istorie sau sociologie, citind printre rînduri, în căutarea șaradelor iconoclaste. Scriitorul accepta această distorsiune ca pe un preț inevitabil al solidarizării cu audiența. Un fel de exil interior. Cultura permitea, totuși, un soi de viață subterană, fracțiuni de adevăr, încrederea, fie și echivocă, în dialogul spiritual, într-o vreme cînd supravegherea Securității făcea dialogul real imposibil.

Dacă politica înseamnă Putere, iar arta libertate, atunci arta într-un stat totalitar ajunge să fie nu doar o provocare – cum este pentru orice autoritate –,

ci, nici mai mult nici mai puţin decît „inamicul". A rămîne onest, a menţine integritatea artistică şi etică, în aceste circumstante, cere eroism cotidian. Au existat şi situaţii extreme cînd scriitorii s-au ridicat deasupra terorii, rupînd tradiţia oportunismului local, depăşind propria lor neîncredere în retorică şi exprimînd opoziţia clară contra tiraniei.

Întrebările trecutului – despre minciună, rezistenţă, complicitate, despre idealuri morale şi estetice, despre onestitate şi compromis – vor rămîne cu noi, chiar şi după reinstaurarea unei societăţi democrate.

Ne-am putea întreba ce va rămîne din literatura scrisă în perioada postbelică a Europei de Est sau dacă societatea de consum nu o va transforma într-o parte a kitschului global. Va copleşi oare trivializatorul cotidian – televiziunea – viaţa culturală, va deveni cultura banului încă mai greu de înfruntat decît a fost cultura minciunii? Vor înlocui portretele lui J.R. şi Sue Ellen din *Dallas* pozele dictatorului român în casa gospodarului din Scorniceşti?

„Experienţa specifică la care mă refer mi-a dat o singură mare certitudine", declară Václav Havel Congresului American, vorbind despre schimbările din ţara sa. „Anume că, de fapt, conştiinţa precedă existenţa şi nu invers, cum pretindeau marxiştii."

Nu aş adera la o astfel de concluzie: istoria societăţilor socialiste şi capitaliste arată, deopotrivă, că relaţia dintre conştiinţă şi existenţă este mult mai complicată, şi astfel ar trebui să fie şi concluzia noastră.

Socialismul s-a autodistrus prin suprimarea libertăţii şi prin faliment economic. Profeţii marxişti au greşit prevestind că socialism-comunismul va înlocui capitalismul. Pierzîndu-şi inamicul, societatea democrată capitalistă ar trebui să-şi asume, acum, autoscrutarea critică a succeselor şi eşecurilor sale. Havel are dreptate cînd spune că „salvarea acestei lumi stă doar în inima omenească, în puterea umană de a reflecta, în bunătatea şi responsabilitatea umană".

Bard College
Mai 1990

Note

1. „Est-etica" – un joc de cuvinte, utilizat de autor într-unul din eseurile sale publicate în România ceauşistă, în care pleda pentru o estetică slujind etica activă, devenind o est-etică, nu doar estetică.
2. Schimburile ştiinţifice şi călătoriile culturale se aflau sub jurisdicţia Consiliului Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie, condus de Elena Ceauşescu, soţia Preşedintelui şi „numărul doi" în conducerea ţării.

3. Premierea în 1986, a unei cărţi publicate în 1984, era unul dintre cele mai puţin bizare aspecte ale activităţii Uniunii Scriitorilor din România socialistă, obligată a obţine aprobarea prealabilă a Partidului pentru oricare dintre acţiunile ei.
4. Spre finele anilor '70, organul de cenzură românească, Direcţia Presei, a fost, formal, desfiinţat. Cenzura nu a fost însă abrogată, ci a devenit doar mai difuză, încredinţată revistelor şi editurilor. La mijlocul anilor '80, o nouă instituţie a fost înfiinţată, Serviciul Lectură din Consiliul pentru Cultură şi Educaţie Socialistă, un for de îndrumare şi control cenzorial. Aceasta a dus, în realitate, la o încă mai strictă cenzură. Cenzura se dublase, de fapt : autocenzura autorilor şi redactorilor, responsabili pentru textele pe care le publicau, şi cenzura efectuată de *organul* de control, înfiinţat pentru a-i supraveghea.
5. Conotaţia noţiunii de „bun-simţ" trimite la un soi de simţ spontan, al tactului şi decenţei, o instinctivă prudenţă, înţelepciune şi modestie în relaţia umană.
6. Michael Shafir, *Romania: Politics, Economics, and Society*, Boulder, Colorado, 1985, p. 27.
7. Peste 3,5 milioane de membri de partid figurau în datele oficiale ale presei româneşti din ultima parte a dictaturii ceauşiste.
8. Deşi conferinţele Uniunii Scriitorilor din România socialistă urmau a se ţine la fiecare patru ani, conform statutului aprobat chiar de Partid, nici o astfel de conferinţă nu a mai fost îngăduită după 1981.
9. Referinţa este la satul de pescari 2 Mai, la ţărmul Mării Negre, care devenise un loc preferat de vacanţă pentru intelighenţia bucureşteană. Se locuia, vara, în corturi aşezate la ţărm sau în casele pescarilor. Din 1982, construcţia în vecinătate a unui port

militar, restricțiile cu privire la corturi, precum și arestarea și moartea unuia dintre cunoscuții pasionați ai vacanțelor la 2 Mai (al cărui jurnal a constituit piesa centrală de interogatoriu) au făcut din pitorescul loc de vacanță o așezare mai puțin rîvnită de turiști decît înainte.

10. Aluzie la poetul Adrian Păunescu, unul dintre adulatorii lui Ceaușescu, care, după moartea acestuia, a devenit fruntaș al Partidului Socialist al Muncii și membru al noului Parlament al României.
11. Referire la filosoful Constantin Noica.
12. Aluzie la scriitorul Eugen Barbu și la revista *Săptămîna*, condusă de acesta, care funcționa ca un fel de armă culturală a Securității.
13. „România", „românii"... Sau „nemții", „rușii", „evreii", „polonezii". Asemenea generalizări, dintotdeauna respinse de autor, trimit la o suspectă „tipizare", parcă și mai nepotrivită în cazul acestui „ținut al paradoxurilor" care este România. Referirile inevitabile de acest fel, în textul de față, trebuie considerate doar operative și firești „ipoteze de lucru" în redactarea oricărui comentariu de acest gen.

Despre Clovni: Dictatorul și Artistul

Note la o lectură din Fellini

1989 n-a însemnat doar fastuoasa aniversare a Revoluţiei Franceze. Un bizar centenar reamintea lumii naşterea a doi oameni care au înţeles şi exploatat – fiecare în alt fel – setea mulţimilor şi coruptibila lor disponibilitate.

„Era un vagabond într-un mare oraş, utilizînd banca vreunui parc drept pat. Purta un uzat melon negru şi o redingotă strîmbă pe umerii săi – ambele, tragicomice strădanii spre respectabilitate. Purtat de vînturi, fără familie. Nu avea prieteni. Cunoştinţele îl vedeau în ciudate crize şi îl considerau un clovn. A şi devenit un clovn charismatic – centrul unui spectacol pe care l-a dus la perfecţiune şi în care a jucat nu doar rolul principal, ci şi pe cel de autor, director, producător şi scenograf. Cînd mica sa mustaţă neagră devenise emblematică, cînd se transformase într-un idol a milioane de oameni, una dintre marile vedete ale Hollywoodului l-a

numit «cel mai mare actor dintre noi toți». Numele său era Adolf Hitler, născut chiar acum o sută de ani, la 20 aprilie 1889."[1]

Vedeta de la Hollywood fascinată de darurile actoricești ale lui Hitler nu era altul decît Charlie Chaplin, născut tot în urmă cu o sută de ani, o sută de ore înaintea lui Hitler. Și el, la începuturile sale, un marginal, un refuzat al societății. Tatăl alcoolic, mama trecînd dintr-un spital în altul, fiul dormind în gări și parcuri publice. Refractar la prietenii, dificil în relațiile personale, dar după cum se va dovedi, cu un prompt impact asupra maselor.

Charlie Chaplin va interpreta și rolul Dictatorului, în filmul cu același titlu și cu celebra scenă a jocului frenetic, jubilativ, cu balonul, un glob pămîntesc. Actorul îngroașă pînă la grotesc schizofrenia infantilă a Tiranului. Un fel de „inducție" a demenței ludice în jocul actoricesc, atingînd o ambiguă complicitate. Compoziția se revendică dintr-o artă naivă, masca se rupe repede, într-o grimasă crispată a urîțeniei demonice.

„Hitler poate să fi fost cel mai ucigaș dintre geniile istoriei, cu toate acestea formula sa are unele elemente comune cu a lui Chaplin. Ambii au forțat nevoia marginalului de a fi acceptat."[2]

„Mai colecționați tăieturi din presa actuală, asemeni celor publicate în *Anii de ucenicie ai lui August Prostul?*", eram întrebat în 1981, într-un

interviu care avea să scandalizeze apoi, luni la rînd, presa oficială din România. Spuneam, în interviul din 1981: „Artistul nu poate «onora» oficialitatea printr-o negare solemnă, adică luînd-o în serios, sporindu-i involuntar autoritatea, acreditînd-o într-un fel. El îngroașă grotesc derizoriul, pentru a obține, artistic, un spor de semnificații... În societatea de azi, în care totul se mestecă și se amestecă și se anihilează, derizoriul riscă să înghită și arta. Doar că artistul, chiar dacă sindicalizat pe post de bufon, încearcă să-și asume ambiguitatea, să se plaseze în chiar balansul pocit, pueril, pe curbele fluide, fragmentare, să transforme pierderea într-un cîștig amînat".

Pentru mine, August Prostul reprezintă artistul. Era o regăsire de fond, mai curînd, decît doar empatia cu jocul și destinul său.

Idealul orgolios și romantic al ARTEI? Situația artistului în lume rămîne aceea a unui August Prostul, *der arme August*, cum îl alinta tatăl său pe Hans Hartung, înțelegînd natura intimă a celui care, ulterior, ca pictor, nu avea s-o dezvăluie fățiș nici în viața, nici în opera sa. Bătrînul Thomas Mann, imagine a scriitorului riguros, grav și etic, îi vedea pe artiști ca pe niște „excentrici spiriduși ai ridicolului", „călugări sclipitori ai absurdului", ființe „suspecte", „acrobate". În *Felix Krull*, el descrie artistul ca pe o ființă care „nu era femeie, dar nici

bărbat nu era, deci nici om", îl numeşte „un înger serios al îndrăznelii nebune... sub acoperişul cortului, sus, deasupra mulţimii". În balansul aerian al Marelui Circ al lumii, adică.

În marele circ al lumii, Poetul apare ca un Cavaler al Tristei Figuri, un August Prostul neadaptat la cotidianul în care semenii săi oferă şi primesc porţii ale concretului comestibil. Bizarul „încurcă-lume" visează la alte reguli, alte evaluări şi recompense, căutînd compensaţii solitare pentru rolul pe care, vrînd-nevrînd, îl întruchipează. El probează însă, adesea, o surprinzător de profundă cunoaştere a concetăţenilor cu care nu părea a comunica decît superficial, de la care preia şi restituie, într-un fel de magie deopotrivă îndelung elaborată şi instantanee, secvenţe recognoscibile, deşi misterioase, nu întotdeauna înţelese de ei, uneori nici de el însuşi în întregime. Slăbiciunea sa pare, brusc, o forţă neconvenţională şi deviată, însingurarea, o mai adîncă solidarizare, imaginaţia, drumul cel mai scurt spre realitate. Chipul său se oglindeşte, parcă, dintr-o dată, în toate înfăţişările circului din jur, iar oglinda se roteşte repede, repede. Clipă de har, scurt şoc – un moment de năucire în arena stupefiată.

Dar face şi Tiranul, oare, parte din trupa de saltimbanci? S-ar recunoaşte, oare, fragilul vagabond

și cărturar, pînă și în această desfigurată mască, ce nu exprimă Binele, Adevărul și Frumosul? Tiranul manipulează, ordonă, disciplinează, pedepsește și răsplătește după sadicele norme ale Răului, Minciunii și Urîtului. Tiranul: perfidele sale travestiuri, rînjetul său, fastuoasa sa uniformă caraghioasă, isteriile zăpăcitoare, cînd țipete răgușite, de fiară, cînd scîncete speriate, de copil, cînd țopăieli de țap turmentat, cînd glaciala paralizie a unui vampir.

Nu este totuși imposibil de admis că poetul-clovn a recunoscut acest chip în coșmarurile și peregrinările sale; parcă a și îndurat, cîndva, undeva, ura și capriciile tiranice. Da, fără îndoială, pînă și aceasta este o față omenească, chiar dacă ascunsă sub farduri casante și groase creme colorate. Da, un biet om, și acesta. Vanitos fanatic, înlănțuit de himera Puterii, un prăpădit, un solitar maladiv care își oferă slăbiciunea drept Autoritate, frica drept siguranță de sine, bolile drept agresivitate și forță.

Iată, August Prostul se întîlnește, în zgomotoasa arenă, cu Clovnul Puterii. Privirile se intersectează. Scurta fulgerare concentrează întreaga tragicomedie omenească? O apropiere a respingerii, catalizarea energetică pe care o degajă atracția contrariilor. Pot fi comparați acești atît de diferiți actori în codificatul scenariu intitulat *viața pămîntească*? Doar dacă privim spectacolul din lună sau dacă, orbiți de distanța prea mică, nu mai discernem contrastele în enorma și vertiginoasa mascaradă.

Artistul care a trăit sub tiranie, şi chiar cel care nu a trăit, nu poate ignora bariera morală insurmontabilă dintre cele două roluri. Şi totuşi, tocmai artistul, capabil să vadă spectacolul uman de la o distanţă cosmică şi din chiar centrul magmei, poate să şi-l asume, pînă la totală identificare. El va depăşi *şi* această barieră, pentru a scruta oponentul cu acea curiozitate, fantezie şi exactitate pe care premisa proiectului său o impune.

Istoria Circului, ca ISTORIE, pur şi simplu? Cu straniul ei cuplu advers: Artistul August Prostul şi Clovnul Puterii.

Deşi resimt şi azi, cu acuitate, neagra iradiere exercitată de Hitler şi Stalin asupra biografiei mele juvenile, nu aş fi putut niciodată, probabil, înţelege cu adevărat esenţa fenomenului dacă, la maturitate, nu aş fi fost silit să suport, pînă la limita asfixierii, paranoia unui mic tiran provincial, care izbutise a-şi amplifica, treptat, arena sinistrului circ la dimensiunea unei întregi ţări.

„Antonioni e un August dintre cei tăcuţi, muţi, trişti... Picasso? Un August triumfător, semeţ, fără complexe, ştie să facă de toate: pînă la urmă, el e cel care învinge în lupta cu Clovnul Alb."[3]

În *Europenii*, Luigi Barzini descrie impresiile primei sale întîlniri cu Hitler. „Mie, atunci, îmi

apărea ca un nostim personaj burlesc, un clovn sinistru... Era prea puțin probabil că ar dăinui, am tras eu concluzia; nu era un motiv de îngrijorare. Nu avea mai multe șanse decît încercarea lui Mussolini de a reconstrui Imperiul Roman."

Hitler, Clovn Alb! Iar Chaplin, imitatorul (ori interpretul) său, un August Prostul. Un bufon, cu pălărioara neagră pe ureche, pantalonii largi și lungi, cu bastonul nobiliar al unui dandy.

Masca Clovnului Alb corespunde antinomiei din basmele cu buni și răi, de care avem atîta nevoie: „Fața e albă, spectrală: poartă circumflexe deasupra sprîncenelor semețe; gura e marcată de o singură trăsătură aspră, antipatică, distantă, rece", spune Fellini, amintind „autoritatea de gheață a anumitor călugărițe directoare de grădiniță", dar mai ales de acei „fasciști spilcuiți, cu mătăsuri negre lucitoare, cu epoleți aurii, cu cravașa (exact recuzita clovnului...) și cu poruncile lor milităroase".

Ar fi prea greu de definit ceea ce-l separă iremediabil pe August de Clovnul Alb? „Există Clovni (Albi) care au avut un trecut de Auguști, dar nici un August care să fi început prin a fi Clovn. Poate pentru că e mai ușor unei firi îngăduitoare să simuleze autoritatea, decît unei firi autoritare să se prefacă îngăduitoare."[4]

Jalnicul nostru clovn local... Titlurile sale ridicole, aliniate în scară, interminabilele sale cuvîntări, cu invectivele lor monotone și greșelile lor gramaticale. Frica accelerînd fanatismul și fanatismul disimulat în viclenie, bîlbîiala și gestica de marionetă, perseverența maniacală, hărnicia schizofrenică, perplexitatea față de tot ce cuteza să rămînă viu, spontan.

Cîți n-au început ca niște bieți Auguști, zugravi de duzină, seminariști de provincie, ucenici pierduți prin mici ateliere ale cizmarilor de periferie. „Fascinația lunară, eleganța nocturnă, spectrală" a Clovnului Alb??... „Clovnul Alb îi sperie pe copii pentru că reprezintă datoria sau, ca să folosim un termen la modă, represiunea", citim în Fellini. *Represiunea* – termen la modă? Aș fi putut zîmbi, cîndva, superior sau izbucni în hohote bolnave de rîs. Represiunea era, pentru noi, realitatea imediată. În respirația străzii, în atmosfera încăperilor de lucru și a restaurantelor. Copiii rîdeau de tiran, li se părea de neînțeles cum domina viața celor vîrstnici din jurul lor. Un paradox, încă unul, pe care doar micul măscărici îl deține, EL, care – spre deosebire de Hitler sau Stalin – nu inspira decît rîsul...

Ridicolul își are forța sa secretă, diversiunea și răzbunările sale! Fellini amintește nu o dată

anonimul cetăţean, „copilul azvîrlit în condiţia unui August Prostul", în relaţie cu MAMA (Statul, Poliţia, Autoritatea) care mereu interzice ceva („asta nu, asta nu").

Clovnul nostru administra ţara ca pe o imensă grădiniţă de copii militarizaţi, dar nu-şi suporta „copiii", „supuşii". Dacă îi făcuseră pe plac, îi scuipa şi îi cotonogea ; prea veseli, le tăia o ureche ; îl contraziceau, le cosea buzele, se îmbolnăveau, le trimitea în dar sicriul şi o chitanţă de la Pompele Funebre : „Ordine, disciplină" – erau singurele virtuţi pe care le admitea mulţimii anonime. Cu umilii din rîndul cărora se ridicase iubitul nostru „cel mai iubit, mai stimat, cel mai revoluţionar" fiu al poporului, doar *personalul de ordine* menţinea legătura. Cei care săreau în faţa automobilului prezidenţial pentru a înmîna vreo petiţie dispăreau, apoi, fără urmă. Mantia, sceptrul, palatul, imnul, decoraţiile...

Şi partidele de vînătoare!...

Urşii drogaţi, apatici, cu gurile în spumă, înlănţuiţi, împiedicaţi să mănînce şi să bea multe zile înainte de data vînătorii[5]. Supravegherea aviatică a zonei de vînătoare. Elicopterul roşu prezidenţial aterizînd în curtea castelului. Oaspeţii reprezentînd Circul de Partid, Circul Presei, Ambasadele străine. Securişti travestiţi în chelneri, garda personală a Clovnului pîndind, în tranşee, sub vegetaţia de camuflaj. Urşii treziţi treptat din amorţeală, nesiguri,

împiedicîndu-se, năuci. Vînătorul Prim al Circului în poziția de trăgător, țintind: ochiul drept închis, ochiul stîng închis. Cînd Tovarășul apasă pe trăgaci, franctirorii Securității trag simultan, din armele cu amortizor de sunet, preluînd seria, salvă după salvă. În ritmul imnului național, Clovnul Suprem își bombează pieptul pentru medalia de aur: cel mai bun trăgaci al epocii.

Dar favoritul, Labradorul cel negru? Născut în Anglia, Sir Gladstone a fost rebotezat, la Circ, Tovarășul Corbu. Mănîncă regește, hrănit doar cu preparate britanice pentru cîini, trimise săptămînal de Ambasadorul Circului de la Londra, a cărui principală sarcină diplomatică chiar asta este. Cîinele deține rang de demnitar în ierarhia Circului, dar importanța sa este mai mare decît a oricărui general sau amiral, decît importanța șefului spionajului, poliției ori armatei Circului.

„Clovnii Albi s-au întrecut totdeauna între ei pentru a avea costumul cel mai fastuos", spune Fellini. Foarte renumit a fost Theodore, „care dispunea de cîte un costum pentru fiecare zi a anului". Clovnul nostru Național dispune de un costum pentru fiecare zi. Nu doar infatuarea, ci și frica motivează enorma înscenare. Costumul pentru dineurile oficiale și cel pentru vizitele de lucru și cel pentru marile adunări populare și cel pentru ședințele secrete, fiecare și toate costumele Clovnului

național sînt de importanță națională. De îmbrăcămintea și hrana zilnică a Clovnului se ocupă un serviciu special al Securității Statului. În fiecare zi, recuzită nouă : de la ciorapi și batiste la costum și pantofi. În fiecare zi, Casa Specială de Mode trimite toate accesoriile. În fiecare zi, Laboratorul Special face analiza alimentelor, stabilește meniul oportun și execută analiza reziduurilor evacuate, după digestie, de cel mai prețios stomac al Națiunii. Echipe speciale controlează, cu detectoare de radiații, încăperea de lucru și cea de odihnă, stiloul și pisoarul. Nu cumva îmbrăcămintea sau hrana sau mobila să fie infectate de vreun subversiv agent de salvare a supușilor. Hainele purtate se ștampilează, la sfîrșitul zilei, cu cerneală roșie și verde (culorile extremei stîngi și extremei drepte) și sînt trimise Crematoriului prezidențial, care – ca și Casa Specială de Mode sau Laboratorul Special de alimente și fecale – fac parte din imensul Serviciu de Securitate Multilateral Dezvoltată a Circului[6].

„Clovnul Alb este unul care pălmuiește", spune Fellini. Sadicul nostru Bufon Național a interzis hrana, lumina, căldura, călătoriile. A distrus bisericile și arhivele.

Mama, Tata, Dascălul Națiunii? Clovnul Alb reprezintă o emblemă a „situațiilor ideale", un cavaler al Utopiei? Un implacabil vizionar al

Viitorului, indiferent la oroarea pe care o impune efemerului prezent, concentrat doar spre „ceea ce trebuie făcut"? „Autoritatea de gheață a anumitor călugărițe directoare de grădiniță?"

Am cunoscut acum vreo cincisprezece ani un medic, care fusese în vremea activității comuniste ilegale (1923-1944) în aceeași închisoare cu Clovnul. Eram curios să aflu opinia cuiva care l-a văzut de aproape, în comportările zilnice și banale, cînd încă nu era decît o rotiță într-un sistem obscur, subteran. „Eu îi evaluez pe *ăștia după* un criteriu foarte simplu. Încerc să-mi imaginez ce muncă le-aș putea încredința în spitalul meu. Unul e bun de administrator, altul de șofer, altul de casier, altul de paznic. Vreunul s-ar putea califica, eventual, ca laborant sau mecanic de întreținere. Ei bine, *ăsta*... nu, n-ar putea duce nici o îndatorire practică pînă la capăt. N-a lucrat, concret, niciodată. Nu știe vreo meserie, n-ar fi în stare să învețe vreuna. Doar discursuri și dirijarea altora. Nu, nu l-aș pune nici paznic." Ceea ce doctorul n-a mai putut să explice era de ce *ăștia* (cum își numea foștii tovarăși, acum instalați la putere, ca o abjectă „nouă clasă") fuseseră totuși tovarășii și superiorii săi, de ce *ăsta* fusese, încă din acei ani, instructorul său politic.

Copiii de grădiniță îmbrăcați în uniforme și dresați.

Insigna, salutul, imnul, Conducătorul... Familiile repartizate în blocuri cu un administrator aparținînd „organelor de ordine și supraveghere". Cartiere întregi, cu superbe vile și locuințe de familie spulberate pentru a face loc blocurilor standard, în care viața locatarilor este ușor de urmărit și dirijat. Un vast program de distrugere a satelor, pentru a transforma gospodăriile țărănești în „complexe agroindustriale" și a anula „diferența dintre sat și oraș"... adică a transforma țăranii în salariați, familii înghesuite în blocuri, stupul cu fagure suprapus, familie lîngă și peste și sub altă familie. Femeile – supuse, la sat și la oraș, controlului ginecologic periodic, nu cumva vreuna dintre gravide să încerce a deposeda Statul Proprietar de viitorii supuși. Bătrîni evacuați în rezervații speciale, să muncească la grădini de zarzavat și îngrijirea vitelor. Cîinii și pisicile din blocurile de locuit exterminate, pentru a nu stînjeni odihna „oamenilor muncii". În fiecare aparat telefonic un minuscul mecanism de înregistrare, Statul Supraveghetor să-și cunoască mai bine victimele, să le poată conduce „științific".

Ordine, cît mai multă ordine și disciplină, cît mai multă disciplină... Și cît mai multă supraveghere (record mondial: un polițist la fiecare cincisprezece

cetăţeni, cincisprezece informatori „voluntari" pe lîngă fiecare poliţist). Imensa masă de denunţători veghează ca restul nedemn al populaţiei să nu trădeze, cumva, Secretul de Stat: numele locului de muncă, formatul borcanelor de murături, formula bombei atomice, repartiţia teritorială a vespasienelor, porecla Preşedintelui, numărul caselor de nebuni, harta ţării, tehnologia de fabricare a aţei de cusut. Nu cumva străinii să afle tainele din Paradisul Circului! Evitarea oricărui contact cu străinii – datorie de onoare şi drept firesc pentru oricine voia să supravieţuiască.

Totul, pînă la urmă (cuvîntul Său preferat: TOTUL) duce la El. Să facem totul, Totul, TOTUL, scandează, mereu, răguşit monocord. Creşterea continuă a rolului conducător... creşterea neîncetată a rolului conducător, ordine, ordine, disciplină, cît mai multă disciplină... şi creşterea continuă a rolului conducător al Conducătorului.

Acum mai mulţi ani, o prietenă voia să se mute dintr-un cartier periferic în centru: găsise de cumpărat un mic apartament în Calea Victoriei. Cînd a vrut să încheie actele, a aflat că... are nevoie de o aprobare specială. Apartamentul avea ferestrele la stradă, Calea Victoriei se afla pe unul dintre traseele pe care Clovnul le utiliza dimineaţa spre a ajunge, la opt trecute fix, la Sediul central, unde trudea din greu pînă seara cînd, la opt trecute fix,

se retrăgea, pe unul dintre traseele prezidenţiale, spre Domiciliul Central. Străzi sacre, aflate în orbita astrului sacru.

Ordine, cît mai multă ordine şi supraveghere, continuă vigilenţă, ca să nu se enerveze, să nu se îmbolnăvească, cumva, Şeful, să nu se întîmple, cumva, mult aşteptatul de toţi ACCIDENT, fatal şi salvator.

Preţiosul capital, Omul. Adică, El. Un exemplar similar apare doar o dată la cinci sute de ani, descoperiseră astrologii prezidenţiali.

Laboratorul de analiză şi laboratorul gastronomic şi laboratorul de arme şi cele trei sute şaizeci şi cinci perechi de pantaloni, pantofi, ciorapi, izmene, papuci, pijamale, bonete de noapte aveau o misiune pe măsură. La fel, fotograful, frizerul, maseurul, cosmeticianul. Şi garda personală şi dublurile şi translatorii în cele trei sute şaizeci şi patru de limbi ale pămîntului pe care nu le cunoştea şi serviciul de informaţii şi serviciul de dezinformare şi serviciul radiaţii şi antiradiaţii şi latrina mobilă şi duşul invizibil. Şi revolverul surdină. Totul servea singurei instituţii productive a ţării: Cultul Clovnului.

Şi, o da, desigur, şi... păsărica.

„Singurul Clovn femeie care a rămas celebru e Miss Lulu. Gelsomina şi Cabiria, în filmele mele, sînt doi Auguşti. Nu sînt femei, sînt asexuaţi", susţine Fellini. Fireşte, Charlot, Augustul, n-are sex,

e „un pisoi fericit care-şi scutură blana şi se duce unde vede cu ochii". Iar Stan şi Bran (Laurel--Hardy) dorm împreună, „doi Auguşti plini de inocenţă, cu o absolută absenţă de caracteristici sexuale. Făceau lumea să rîdă din pricina asta".

Femeia Clovn Alb = Păsărica? Amanta ştirbă, Savanta Analfabetă, Comisarul Fustă, Hîrca Hysteria, Mătuşica Porno? Soţia Clovnului Alb: un Clovn Alb, de asemeni?

Lumea rîde, nu doar pe înfundate, de perechea supremă, care interpretează mereu acelaşi număr: PERECHEA SUPREMĂ. Parveniţii, în costumul de gală al fericirii imperiale, cum numai la circ se vede. El, cu eşarfă şi sceptru. Ea, cu toga princiară, de care sînt prinse diplomele ştiinţifice şi certificatele de vaccinare. El la sfat, ba cu Kojak, cu Abdullah Jasser, ba Santiago Carlos, ba cu YiMiCi, Coreeanul, ba cu Benito Mafioso, asupra viitoarelor operaţii mondiale de asasinare a adversarilor şi antrenare a supuşilor pentru viaţa în subterană.

Pudic şi timid, îşi descarcă obsesiile în tirade bîlbîite, nesfîrşite, repetate în toate microfoanele din Sediu sau de la Reşedinţă. Lululena înghite seara, în locul somniferelor, cîteva pelicule porno şi adoarme porno, cu gura deschisă şi capotul descheiat.

Miss Lulu, Lululena, Lena, Leanţa, un Clovn tenebros, dominîndu-şi partenerul şi terorizînd suita. Complexul sexual? Nesiguranţa? Frustrarea? Toate

la un loc? Fidelitatea cuplului... Hitler era doar un burlac. Oho, bietul Hitler! „Fătălăul", i se spunea. Poţi rămîne „fătălău" şi după ce nevasta te-a folosit pentru a produce copii. Pe El, greu să-l imaginezi în momentul *acela*, dar partenera o poţi vedea, dezlănţuită, rînjind, copleşindu-l, întărîtîndu-l. Perechea supremă: Fătălăul şi Murătura! Matroana!... Miss Lulena. Mersul de raţă. Gingia roşie, dinţii ascuţiţi şi galbeni, saliva prelinsă din gura căscată.

Furiosul fătălău bîlbîit apropiindu-se, în pijamaua roşie, cu galoane şi decoraţii, de Miss Honoris Causa, bătrînica lubrică.

Comandantul Suprem n-a fost în nici un război, Soţia Sa, Somitatea Supremă, nu şi-a terminat liceul. Pe biroul ei şi pe lavabou veghează, în ramă de aur, fotografia Lui, retuşată de cei mai buni specialişti ai Interpolului. Pe biroul Lui prezidenţial se leagănă obscen inestimabilul Portret al Urîţeniei, în rama de platină, cu floricele şi steluţe. Miss Lulena, încărcată de bijuterii şi medalii şi titluri care nu pot ascunde nici impostura, nici *păsărica*.

Crăcănată, chiar şi în pozele festiv-prezidenţiale, Lulena îşi ţine poşeta în dreptul „păsăricii", cum numeşte poporul locul neruşinat şi primordial.

Textul lui Fellini îmi producea o copilărească plăcere răzbunătoare. L-am citit şi recitit de nenumărate ori, *acolo*, în acelaşi cod: Clovnul Alb. Da, „gura

marcată de o singură trăsătură aspră, antipatică", o faţă urîţită de monstruozitate, plină de pete şi farduri şi riduri şi blesteme. Da, „autoritatea de gheaţă a anumitor călugăriţe directoare de grădiniţă", da, mătăsurile, epoleţii, cravaşa „fasciştilor spilcuiţi". Un Clovn Alb şi... „imboldul pentru înalturi" al hilarelor sale improvizaţii de maidan şi mahala, grotesca animaţie gen Duvalier sau Idi Amin.

Abuzam de text, provocîndu-mi secrete plăceri. Nu puteam să-l citesc în seninătate, cu detaşare. Într-un stat totalitar, detaliile cotidianului, cuvintele şi gesturile se încarcă de semnificaţii deviate, descifrabile doar pentru cetăţenii locului, cetăţenii subteranei. Codul pare lunar şi fascinant, însă, pentru cei ce trăiesc în societăţi normale.

Caraghiosul! Agramatul! Parvenitul! Bîlbîitul! Maimuţoiul! Mangafaua! Limbricul! Pişăciosul! Scîrnăvia!

Clovn Alb? Prea mare onoare... Era prea mărunt, neterminat şi netot. Dar în categoria, aparent mai umilă şi incomparabil mai stimabilă a lui August Prostul?

În nici un caz!

Nu, August Prostul îmi era prea apropiat! Mă obsedase dintotdeauna. Emblemă a artistului: August Prostul, Păgubosul.

Am recitit de sute de ori, în ultimii ani trăiţi acolo, superbul poem al lui Montale, intitulat *Un poet.* Sarcasmul superior al versului mă ajuta, parcă, să înfrunt prezenţa ubicuă a Dictatorului, tot mai accentuata desfigurare şi abrutizare a cotidianului. Ştiam versurile deja pe de rost, le repetam cu sadică înverşunare, gradînd veninul pe care poetul îl distilase cu vicleană măiestrie. „Mai am puţine zile, dar sper să am prilejul/ să închin unui tiran ce vine/ bietele mele versuri", aşa începe Eugenio Montale mărturisirea atribuită „unui poet"... Simţeam că, într-adevăr, mai am puţine zile, cum simţeau şi concetăţenii mei, într-atît ne istovise tiranul instalat de prea mulţi ani în coşmarurile noastre cotidiene, ştiam că dacă aş izbuti să mă salvez, tot ce voi mai trăi va fi otrăvit de toxinele macabrei perioade. „Va dori o laudă spontană/ izvorîtă dintr-o inimă recunoscătoare/ şi o va avea-ndestul", repetam, strîmbîndu-mă, ca un clovn, cu gîndul la strigoiul care chiar asta îşi dorea mereu, aceste biete regizate „laude spontane" pe care destui poeţi i le livrau, dar şi prea mulţi dintre miile de anonimi înfricoşaţi, masaţi în Închisoarea Circului. „Voi putea de asemeni/ să las urme durabile", mă alintam, în numele atîtor iluştri şi mai puţin iluştri predecesori şi contemporani, fideli doar Posterităţii. Încheierea o şopteam, graţios, pentru a mă bucura de exaltarea cu care Arta îşi proclama şi îşi parodia, în acelaşi

timp, adevărul: „În poezie/ ceea ce contează nu-i conținutul/ ci Forma." Eram satisfăcut. Reușisem să găsesc forma codificată a aversiunii față de Tiran. „Conținutul" agresiv luase o formă fățiș riscantă în *Biografia robot*, unde sinistrul personaj principal se născuse la 26 ianuarie – Ziua devenită mascarada națională, Sărbătorirea Nașterii Tiranului. Îmi aminteam, cu plăcere și spaimă, uluirea prietenilor în fața acestei impertinențe nebunești. Aversiunea mea redovedise că, în artă, Forma și Conținutul sînt una...

„E mai bine să fii om liber, fie și împovărat de probleme, decît bufonul unui Bufon lamentabil", îmi scria un amic. Bufonul tocmai împlinea o vîrstă. Amicul îmi trimisese un colet cu ziarele care omagiau aniversarea.

În fiecare an, ziua aniversării Sale era sacralizată prin enorme festivități grotești. Solemnitate pompoasă, provincială, de care rîdeau pînă și polițiștii aliniați cu miile pentru a suprima rîsul sau dezordinea.

Eram deja departe de funestul carnaval. Mă aflam dincolo de Zid, în Berlinul occidental, orașul care amintea caricaturi asemănătoare.

Am deschis teancul de ziare, tipărite pe hîrtie igienică, gata să se rupă la prima atingere. Cerneala curgea, roșie, verde, neagră, pe mîinile impru-

dentului cititor. N-am parcurs decît cîteva fraze. Clişeul mascaradei demenţiale, plictiseala promptă, ucigătoare. Toţi anii şi visele şi nevrozele trăite în acel teritoriu al ororii şi calamburului deveniseră, brusc, zaţ şi otravă.

Tot în acea primă perioadă de chinuită, incertă convalescenţă, mi-a căzut în mînă o carte dezgustătoare şi utilă, care stîrnise apetitul de scandal al presei occidentale. Dezgustătoare prin subiect (micuţul nostru Dictator peltic) şi prin autor (un fost general şi conducător al poliţiei secrete a Dictatorului, acum în slujba „libertăţii" şi a unor noi stăpîni), utilă totuşi prin revelaţiile pe care un intim cunoscător al clanului parveniţilor le oferea: trivialitatea, cinismul, josnicia trupei de clovni aflaţi la putere. Puterea îşi dezvăluia mediocritatea plicticoasă şi dezgustătoare. Vinderea evreilor şi nemţilor, pe valută convertibilă, numită *reunificarea familiilor.* Operaţii de spionaj şi dezinformare, cu terorişti arabi, înghiţitori de foc şi săbii, hipnotizori şi dresori KGB. Conducătorul vomită cînd nu poate împiedica pe cale „oficială" demonstraţia contra lui, la New York, şi cînd află de trădarea uneia dintre slugile de încredere. Criza de isterie la vederea ambasadorului american: un negru! (jignire insuportabilă pentru bătrînul internaţionalist). Soţia Honoris Causa, preocupată de toaletele pe care Circul i le comandă la Londra şi Paris, picantul ei

„hobby" de a viziona filmele realizate pentru ea, în secret, de Securitate, asupra adulterelor vedetelor din suita Puterii.

Poate nu întîmplător, chiar în acele dificile luni dintre infern și purgatoriu (tirania și exilul) am întîlnit, într-o revistă pariziană, cuvintele lui Ernst Jünger (adresate lui Julien Hervier) : „L'homme des Muses doit placer au centre sa peinture, sa poésie et sa sculpture, et le reste est ridicule. C'est pourquoi je ne saurais critiquer un créateur qui bénéficierait des faveurs d'un tyran. Il ne peut pas dire : «J'attends que le tyran soit renversé !», car cela peut durer dix ans, et entre-temps son pouvoir créateur se sera évanoui".

Firește, „le reste est ridicule"... Nu este vorba însă doar de ridicol, ci – înainte de orice altceva – de oroare, de distrugerea ultimelor enclave de normalitate a cotidianului, de primejdia zilnică a morții fizice și spirituale. De imposibilitatea de a te apăra de acel „rest", care este chiar *întregul* jur-împrejur. Agresiv, grotesc, sufocant.

„Bufonul unui Bufon lamentabil?" Departe m-am ținut, cît am putut, de măștile și capcanele Monstrului. Nu, n-am rîvnit la favoarea Tiranului, nu i-aș fi închinat vreo laudă, deși zilele îmi sînt numărate. Priveam cu ochi morți la paginile moarte ale acelor

ziare moarte. Brusc, mi-aminteam de „microfonul impertinent" al lui Fellini...

„Un microfon, un August Prostul, refuză să transmită programul unui Clovn Alb." Toate aceste ziare mincinoase care ne-au otrăvit zilele cu același refren, toate microfoanele imbecilizate de același refren... dacă și-ar inventa, dintr-o dată, revolta, răzbunarea, batjocura? Răsturnînd jocul, modificînd codul. O sucire anapoda de frază, o literă anume sărită, brusc evadată din marile Titluri onorifice, o pată obraznică pe pozele idilic retușate. „Microfonul impertinent" găsește, pînă la urmă, gagul potrivit pentru a-l umili pe Tiran: „se încolăcește în jurul lui, îi rîde în nas, ironizează lucrurile pe care Clovnul Alb le rostește", scrie Fellini. „Revolta mijlocului, prin mugete și știri greșite, în fața mîhnitoarelor prostii pe care un microfon era silit să le transmită în perioada fascistă." Și nu numai fascistă, poate adăuga generația noastră, blestemată cu proprii Clovni și Auguști.

M-am ferit de Clovnul Tiran. Nu doar că nu voiam să-i cumpăr favoarea. L-am ignorat, cît am putut. Speram să fiu lăsat în pace, atît, nici nu mă interesa prea mult acea zonă a „ridicolului", care nu este un „rest" decît, eventual, la începuturile, încă timide și confuze, ale teroarei, crescînd, apoi, ucigător, avalanșă care culege și înglobează și anulează totul în cale. Mă feream să-l urăsc, să nu-i

acord prea mare importanță. Și totuși... se instalase o enormă și nesătulă caracatiță de fecale, pe capul tuturor și al fiecăruia: ne sufoca. Acum, cînd toată lumea îl ura și îi dorea moartea, tocmai acum, nu se mai putea face nimic. Abia cînd calamitatea devine evidentă, irevocabilă, ura față de Tiran se generalizează, devine și ea ireversibilă: Hitler, la sfîrșitul războiului, cînd dezastrul se întorsese împotriva întregului popor german, Stalin, după moarte, cînd monstrul era deja inofensiv și mitul începea să putrezească. Caraghiosul nostru Clovn Național era primit cu fast la marile curți occidentale și orientale. Clipele lui de început și calculată confuzie, cînd călărea fantoma Binelui, mi-au fost la fel de grețoase ca acelea din sinistrul ultim deceniu. L-am suspectat și disprețuit instinctiv, chiar înainte de realele performanțe, sufocat de oroarea vodevilului pe care îl interpreta. Dar n-aș fi putut considera mascarada doar un „rest ridicol". Își tot multiplica ghearele și urletele. Ridicolul demonic, ucigaș nu era un „rest" ignorabil. Devenise TOTUL, nimeni nu se putea feri.

Nu mult după preluarea puterii de către noul Conducător, un scriitor cu legături în lumea medicală mi-a arătat „fișa" pe care un grup de reputați psihiatri o întocmiseră Tiranului. Te puteai îngrozi ce va urma. De pe atunci, acest nou „cel mai iubit

fiu al poporului" ar fi trebuit internat, imediat, într-un azil psihiatric.

Presiunea paranoică începea, de altfel, să se simtă. În legislaţia muncii (înlănţuirea salariatului de locul de muncă şi supraveghere), a familiei (îngreunarea divorţurilor, interzicerea avortului, hăituirea şi izolarea cuplurilor „fără acte" legale de mariaj), a şcolii (politizarea şi militarizarea). Perora, în transă, ore întregi, în arenă, despre Circul Viitorului, clădit de sclavi fericiţi, dirijaţi de severi dresori de grădiniţă. Păstrase în trupă doar pitici hipnotizaţi să-l servească, să-l aclame şi uriaşi blindaţi, rapizi, conectaţi la Sistemul Naţional pentru Protecţia Clovnului. Începusem deja, în acea perioadă, să-mi pregătesc, cumva, retragerea din „cîmpul muncii" (cum se spune în terminologia menajeriei), un „cîmp" care avea să devină peste doar încă un deceniu o mlaştină pentru rinoceri, siliţi să deprindă înotul în fecale şi denunţarea vecinului.

Nu era nevoie de mare imaginaţie pentru a vizualiza starea de dezgust, frică, deprimare care trimite captivul la medic. Boala generală, a întregii societăţi. Cazurile rămîn totuşi individuale şi, în măsura în care se „autodenunţă", trebuie luate în seamă.

Una dintre acele situaţii pe „muchie", în care August Prostul nu doar interpretează, ci chiar trăieşte echivocul, graniţa dintre aparenţă şi real se

estompează. O anumită doză de „simulare", accentuarea unor simptome reale sau citite în cărţi „induce", pînă la urmă, o autentică dereglare. Adevărate locuri de refugiu, rugăciune şi simulare devin supraaglomeratele cabinete psihiatrice, în Circul totalitar. Artificiul nu este imediat perceptibil – nu numai pentru medic, ci chiar şi pentru pacienţi mai puţin lucizi. Sînt locuri de subterfugiu şi refugiu „legal", unde se poate evada din arena-mlaştină, cu pedepsele, farsele şi gemetele ei. De vreme ce represiunea psihiatrică a fost utilizată împotriva atîtor cazuri „incomode", pare de-a dreptul o inconştienţă să oferi tu însuţi, STATULUI, cea mai facilă armă de a te anihila.

Şi totuşi...

Încolonarea perseverentă în cozile la cabinetele medicale mi-a asigurat, pînă la urmă, „eliberarea", victoria: incapacitate de muncă! Umilinţa examenului medical anual m-a protejat de atîtea alte cotidiene umilinţe...

Dacă adevăratul Bolnav, care îmbolnăvise ţara, s-ar fi pensionat în această perioadă (pensionare de boală, cum era firesc, sau de vîrstă, cum s-ar fi cuvenit deja), aş fi putut, probabil, să mă „însănătoşesc". Aşa însă, bolnavul devenisem eu, iar portretul Bufonului, atîrnat în toate colţurile străzilor, mă obliga la refugiul în boală, ultimă proprietate privată. O „legătură" se stabilise, iată, totuşi între

noi! Ciudata răsturnare de roluri nu era însă decît o modestă imagine fragmentară a schizofreniei pe care adevăratul Bolnav o impusese întregului regat al farsei.

Reprezintă, oare, Clovnul Alb doar Autoritatea ridicolă, iar August Prostul – nesupunerea, rîsul și suferința?

„Apariția unui Clovn Alb, fascistul, ne transforma în Clovni Albi, la rîndul nostru, în clipa în care sfîrșeam prin a răspunde, disciplinat, cu salutul roman", își amintește Fellini.

„Dumneata ești prea serios, prea etic. Imaginea lui August Prostul nu ți se potrivește cu totul. Ești prea demn, prea etic, prea puțin ludic poate", îmi spunea un prieten, după ce publicasem, în România, *Anii de ucenicie ai lui August Prostul*[7].

Torsionat pînă la scrîșnet și grimasă, August Prostul se impunea, totuși, ca o realitate... autobiografică. Identificarea nu era doar consecința distanțării de mediu, a solitudinii și vulnerabilității. Era mai mult și decît un simplu refuz al supunerii. Consecința solidarizării, în nefericire, cu cei din jur? Măscăriciul instalat la putere polarizase, treptat, ura unui întreg popor hăituit, prăbușit în letargie și disperare. În tragica dezolare generală, hohotul de rîs și plîns al lui August Prostul ar fi să dobîndească, între semenii de suferință, o rezonanță amplificată.

Existența sub teroare deviază percepția și permite, adesea, asocieri riscante, fanteziste. Dar neagra obsesie rămîne, se dovedește durabilă, oricît te depărtezi, în spațiu și timp.

În vara lui '88 urmăream, la Washington, circul alegerilor prezidențiale americane, cu gîndul la Clovnul de „dincolo". Președintele Actor își încheiase termenul, venise rîndul noilor actori ai noii Președinții. Spectacolul copilăresc și vulgar al competiției pentru aplauze stimula în exilatul August judecăți prea puțin optimiste asupra speciei umane. Cel venit din Estul „socialist" al fericirii obligatorii are nevoie de timp pentru a renunța la iluziile asupra modelului fericirii „inverse". Dar oricît ar fi de iritantă dezamăgirea, oricît ar semăna vicepreședintele Coturnix-Quale („gallinaceous game birds", spune Dicționarul) nu cu telegenicul Robert Redford, cum s-a spus, ci cu – cine ar crede? – un biet mic activist politic dintr-un orășel românesc al anilor '50, gîndul se întorcea totuși, îndărătnic, în trecutul de „dincolo". Doar *acolo*, lectura din Fellini stimulase acea copilărească *Schadenfreude*. Chiar dacă privești prin ochiul telescopic al lui Fellini competiția carnavalescă a alegerilor de pe ecranul american, tot „dincolo" revine gîndul, pînă la urmă. Ceea ce spunea Jünger poate fi valabil *doar* pentru bătrînele și tinerele democrații, unde ridicolul spectacol politic poate fi, eventual, ignorat, pus în paranteză.

Ridicolul, instalat ca proprietar suprem al vieţii tuturor, chinuie însă fără răgaz, pe *toţi* şi, treptat, îi şi fracturează, unul cîte unul, în colonia totalitară. Acolo, nu „restul" e ridicol, ci „totul". Nu poate fi ignorat, pentru că nu te ignoră, nu-ţi permite absenţa.

Circul alegerilor libere şi liber manipulate într-o democraţie nu stimula optimism. Contemplîndu-l, mi-am amintit, fără să vreau, că mulţi ani după moartea lui Chaplin s-a descoperit Dosarul său la FBI. Cuprindea o mie nouă sute de pagini şi acoperea perioada 1922-1978 (adică, un an după moarte!), conţinînd atîtea absurdităţi, încît nici un cabaret al satirei politice nu le-ar fi putut folosi.

Şi totuşi, la abjecta grimasă a micului nostru Clovn Naţional continuam să mă gîndesc în timpul gălăgiosului concurs de gaguri al alegerilor prezidenţiale americane.

Este, oare, Tiranul incompatibil cu masa oprimată sau este vorba de un fel de stimulare reciprocă? Dinamica lagărelor şi a societăţilor totalitare este condiţionată doar de energii refulate, sufocate? Este Dictatorul doar duşman sau şi produs al maselor?

„Se spune că Antonet, un renumit Clovn Alb, nu i s-a adresat niciodată în afara scenei lui Beby, care era August Prostul său", reaminteşte Fellini.

Clovnul se răzbună pe biata mulțime din care s-a ridicat, face scene de isterie cînd nu îi este înțeleasă „măreția". Cum a reacționat Clovnul nostru Național la amorurile prea „modeste" ale fiicei sau la căsătoria fiului cu o... evreică? Imprudentului nici măcar nu i s-a explicat „rațiunea de stat" a decretului de divorț, care i-a fost expediat prin poștă.

Este oare și Dictatorul un „artist", terorizat de Imposibil? Este copilul bolnav și fanatic numit Caligula un poet cînd își numește calul Ministru? Enormul morbid atinge acel inaccesibil orizont al Absolutului, spre care aspiră și migrează Poezia? Este Despotul un Cavaler al Utopiei?

Dualitatea există în fiecare ființă umană. În artist, cu siguranță. Și în ȘEF, poate, fie și doar pentru scurte și repede uitate secvențe?

„Șeful de gară din filmul meu era un Clovn Alb. De aceea, noi toți deveneam Auguști... dacă ai în fața ta un Clovn Alb, te simți îndemnat să faci pe August Prostul", mărturisește Fellini, și adaugă: „numai apariția unui Clovn Alb mai sinistru, fascistul, ne transforma în Clovni Albi, la rîndul nostru, în clipa cînd sfîrșeam prin a răspunde, disciplinat, cu salutul roman".

Fellini își definește, pînă la urmă, locul în fabulosul Circ care este Lumea: „Dacă îmi închipui că

sînt, la rîndul meu, un clovn, ei bine, cred că sînt un August Prostul"... Riscantă aventură, cu atîtea efecte de autodistrugere, în concretul ambiguu, între granițele mobile, obscure, unde omenescul își încearcă libertatea și limitările. „Ei bine, cred că sînt un August Prostul, dar și un Clovn Alb", adaugă Fellini. După o pauză meditativă, revine: „Sau, poate, sînt directorul circului. Doctorul nebunilor, înnebunit la rîndul său!". Un marginal, un paria, un visător melancolic și un explorator îndărătnic. Mim versatil, maniac al întrebărilor insolubile. Himera Realității, mai reală decît realitatea însăși?

Turmentat de personajele cărora le trăiește pasiunile și ridicolul, cărora le „fură" dezastrele, le radiografiază abisul, artistul nu-l poate omite pe tiran. Îl găsim deja printre copii, nu doar printre directoarele de grădiniță. Îl reîntîlnim la fiece pas: printre soți și amanți, părinți, bunici, colegi de serviciu sau armată. Nu o dată, din nefericire, suit pe Soclul Suprem, terorizînd o țară sau o lume. Își trăiește rolul, fără măcar să-și dea seama; este doar, pur și simplu, aberația naturii. Paradoxal sau nu, abia arta conferă verosimilitate și mister acestei terifiante și reale, ciclice catastrofe naturale. (Cuvintele lui Alfred Jarry, pe patul de moarte, relevă identificarea dintre autor și creația sa: „Acum, père Ubu va încerca să doarmă".) Micul actor care uzurpă, un timp, Marea Scenă a Istoriei cu accesele sale de

trufie și sălbaticile carnavaluri ucigașe, cu delirul absurdelor ritualuri – ar fi posibil ca pînă și tiranul să-și aibă clipe de fanatică „iluminare", dar niciodată lumina și harul artistului care îl „interpretează" (deci îl trăiește) pentru o vreme. Chaplin l-a jucat strălucit pe Hitler, cum a trăit, cu geniu, atîtea alte roluri diferite și (mai ales) opuse acestuia. Hitler s-a „jucat" însă doar pe sine.

Contemplarea persistentă a grotescului și zădărniciei PUTERII sfîrșește în îngrețoșată milă sau într-un orgolios sentiment de salubră superioritate?

În ultimul an de supraviețuire *acolo*, l-am văzut de aproape.

Nu la televizor, primit cu tumbe și scamatorii de colegii „prezidențiali", din străinătate, nici în vreun turneu intern, cu ocazia acelor „vizite de lucru", în care întîi distribuia urlete și zvîrcoliri, apoi, sfaturi profesionale dresaților din uzine, grajduri, universități, crematorii sau grădinițe de papagali. Cuvîntări interminabile, reluate a mia oară, în fața arenei înspăimîntate, înlănțuite. Nu, de data asta l-am văzut în imediata apropiere, la un pas. Abia mă întorsesem de la Secția de miliție unde trecusem examenul anual, ca deținător al unei mașini de scris. Examenul de reînnoire a permisului pentru mașina de scris. Pentru a poseda o mașină de scris trebuia, după părerea Clovnului Național, o

autorizaţie. Pentru a obţine AUTORIZAŢIA trebuia completată o fişă specială şi trecută, anual, o probă : solicitantul se prezenta, cu maşina infernală, la secţia de miliţie de care aparţine, unde se reverifica fişa completată iniţial şi se repeta proba de dactilografiere, nu cumva să se fi modificat vreo literă, să se fi uzat virgula şi semnul de exclamare sau, ferească Dumnezeu, obiectul să fi contractat vreo boală molipsitoare care ar fi putut transmite periculoase incubaţii colective. Viruşii sînt în ziua de azi, o ştie toată lumea, vicleni şi nesupuşi şi ascunşi, foarte ascunşi, adesea invizibili, şi agresivi, teribil de agresivi, dacă au pornit nu-i mai poţi opri.

La secţia de miliţie, aşteptasem vreo oră să-mi vină rîndul la examen, apoi lucrurile au mers uşor. La camera 23, cum scria pe înştiinţare, multă lume. Impresionanţi erau mai ales bătrînii, cărînd după ei grele maşini de scris, de tip vechi; cei trei tineri funcţionari în civil (probabil, de la Securitate), politicoşi şi plictisiţi, nu păreau prea convinşi de valoarea noului număr de circ şi încercau să rezolve repede formalităţile. Am răspuns, mai întîi, la întrebări: dacă posed autoturism şi ce marcă, dacă apartamentul în care locuiesc este proprietate personală sau de stat, cine locuieşte în apartament în afară de subsemnatul, unde lucrează soţia, cine foloseşte maşina de scris, dacă am rude în străinătate şi dacă le-am vizitat, ce rude am în ţară şi

dacă printre ele sînt membri ai Comitetului Central al Partidului sau funcționari ai Ministerului de Interne. Declarația trebuia completată de mînă și semnată, știam deja regula. Nici întrebările nu mă mai șocau, cum se întîmplase prima dată, cînd absurdul lor, fără nici o relație cu scopul „examenului", accentua atmosfera de intimidare. Le completasem repede, fără să le mai dau importanță. Am dactilografiat apoi, de două ori, așa cum se cerea (fără greșeli!, indica Decretul Prezidențial) pagina de text, apoi tot de două ori claviatura mașinii. Gata, gata, mi s-a dat, din nou, AUTORIZAȚIA!... Cu jucăria fermecată sub braț m-am grăbit, mulțumit, spre casă.

Cînd eram deja în lift, s-a auzit, stridentă, Sirena Miliției. Ajuns, grăbit, în locuință, am alergat la balcon. Sirena urla, în continuare. EVENIMENTUL.

Suita nu era numeroasă. Automobilul Lui. Apoi, automobilul cîinelui preferat, nelipsitul cîine negru, uriaș.

Apoi, automobilul primarului Capitalei. Apoi, Salvarea, apoi trei mașini cu polițiști. La urmă, încă trei limuzine cu personal „tehnic". Comparativ cu obișnuitele „vizite de lucru" suita era, de data asta, modestă. Se putea presupune că era o incursiune neașteptată, una dintre acele inițiative fulger care îl electrocutau uneori pe Bufon și îngrozeau trupa. Da, o vizită surpriză, altminteri

trotuarele ar fi fost pline de femei, copii și soldați, funcționari și pensionari aduși pentru a ovaționa farsa.

Clovnul Național venise să inspecteze lucrările la PALATUL ALB. Ordonase dărîmarea unora dintre cele mai frumoase cartiere ale orașului. PALATUL și BULEVARDUL CIRCULUI fisurau metropola în două, apoi în nouă, și în oricîte resturi mai rămîneau. PALATUL MARELUI CIRC PREZIDENȚIAL avea să domine circul cotidian. Convoiul se oprise lîngă micuțul pod sub care se scurgea apa puturoasă a canalizării orașului. Președintele cerea să i se arate PERSPECTIVA VIITORULUI. Subalterni cu hărți, planșe, mape alergau isterizați, încercînd să sesizeze la timp direcția următorilor pași, să descifreze, la timp, gesticulația Lui codificată. Domni eleganți și prestigioși, arhitecți, ingineri, sculptori, decoratori țopăiau frenetic, dezordonat. Învălmășeală, bîlbîieli, plecăciuni, pași zăpăciți, fețe congestionate.

În balcoanele clădirilor din jur apăruse lume: salariați la instituțiile din jur, gospodine, copii. Nu era galeria de rutină pe care poliția o instruia în prealabil și o plasa în puncte anume alese ale traseului triumfal al circarului. Pentru o clipă, așteptarea mulțimii promitea orice. Huiduieli, ploaie de roșii și ouă clocite? Tăcere. Așteptare. Surpriza n-avea să fie mică, totuși. Treptat, unii începuseră să... aplaude. Nu să urle, să protesteze, să plîngă,

să înjure. Nu, aplaudau! Aplauze răzlețe, e drept, ticuri somnolente, arierate, ritualul intrate în sînge la primele spectacole regizate de severele directoare de grădiniță. Aplauze convenționale, spontane, nu sub presiunea poliției, ca de obicei, doar de teama colegului sau a vecinului, poate, dacă nu din idioție pură, idioția admirației instinctive și pure.

L-am privit, l-am putut vedea la mică distanță. Casa de Mode a Circului alesese, din cele trei sute șaizeci și cinci de costume ale anului, travestiul potrivit. Salopetă muncitorească, din mătase groasă, de culoarea nisipului. O șapcă șifonată și bleagă, trasă mult peste fruntea îngustă, pînă la sprîncene. Se mișca potolit. Nu țipa. Părea calm, receptiv. Un mic magazioner. Nota într-un carnet ceea ce i se spunea. Toți cei din jur notau, în carnete, ceea ce auzeau. Magazionerul părea foarte atent la tot ce spun acești domni instruiți, eleganți, paralizați de spaimă. Îi asculta în tăcere, așa cerea sceneta din acea zi. Între toți agitații din jur, părea singurul... normal. Singurul care își putea permite masca normalității.

Isteria somităților slugarnice din „figurație" și calmul ușor obosit al saltimbancului ritmau un contrast înduioșător, înspăimîntător.

Doar cîteva clipe de buimăceală sînt permise observatorului. Își aduce repede aminte că Măscăriciul i-a distrus viața, a otrăvit zilele și gîndurile

celor din jur. Bietul vagabond bătut de vînturi, devenit micul şarlatan al terorii!

Masca albă: un craniu alb, de mort.

Umilinţa de a fi trăit atîţia ani sub teroarea unei caricaturi? Tristeţe pentru specia umană însăşi?

Spectatorul se simte, pentru o clipă, superior şi inaccesibil, departe de sălbatica mascaradă. Înnobilat, parcă, instantaneu, prin salubra incompatibilitate. Un aristocrat, tocmai el, izgonitul, „l'homme des Muses"? Ştie deja că va trebui să-şi mute cortul cît mai departe de sîngeroasa arenă grotescă. („Il ne peut pas dire: «J'attends que le tyran soit renversé!», car cela peut durer dix ans, et entre-temps son pouvoir créateur se sera évanoui".)

O clipă, atît durează ultima confruntare.

Scutură oboseala, din umeri şi din cap şi din tot corpul. Parcă pentru a îndepărta otrava care s-a cuibărit peste tot.

Timpul ireversibil. Timpul care nu va mai restitui nici casa, nici cărţile, nici proiectele părăsite, nici prietenii spulberaţi.

Să fie Răul întruchipat doar prin mesageri atît de meschini şi ridicoli? Grandioasa emblemă a Infernului să tuteleze, oare, asemenea caraghioase, chiar dacă teribile, pantomime bîlbîite?

Nici măcar blestem nu merită. Nimic şi Nimeni şi Nicăieri sînt numele acestei nenorociri. Atît de concretă şi cumplită, cum a fost să fie.

Caricatura rînjeşte tiranic pe toate zidurile ţării care ar fi putut totuşi să însemne, cîndva, speranţă. Speranţa vieţii, adică, bună-rea, cum ar fi fost să fie. Vîrstele începutului, ora declinului, rebele visări şi amare căderi? Bună-rea? Liberă n-a fost, în nici un caz, infernală a devenit cînd scheletul ciumei s-a proiectat, dominator, pe un cer incendiat, în grotescul carnaval care exalta Viitorul şi celebra Moartea. Tiranul era Clovnul mic şi alb al negrului carnaval. Un şoarece mic şi alb, mesagerul ciumei, capul de mort al Neantului.

Aşteptare, continua pregătire pentru ceva obscur şi mereu amînat a fost viaţa *acolo*. Viaţa de pînă mai ieri a lui August Prostul. O viaţă suspendată în incertitudine. Rămasă, acum, tot mai departe, în urmă, însoţindu-l, rană nevindecabilă, în paşii care ar mai fi să fie. „Drumul în această viaţă este ca tăişul unei lame; de o parte infernul, de cealaltă infernul. Între ele – calea vieţii", ne învaţă Rabi Moshe Loeb.

Ce ar mai putea aştepta, la bătrîneţe, pribeagul, acrobatul zădărniciei? Absurdul altor mascarade? Tumbele străinului, naufragiat între străini? Codul unei pedagogii a renaşterii? Dar marile cuvinte – libertate, conştiinţă, demnitate, curaj, sacrificiu –, acele cuvinte dragi copiilor şi bătrînilor pe care i-a alintat Poezia?

Ele împodobesc, e drept, unele pietre funerare.

Singurătatea Poetului. „Ce este singurătatea Poetului?", întreba chestionarul cu care se juca, în aforisme și calambururi, un grup de scriitori, în primii ani după război.

„Un număr de circ neanunțat", așa răspunsese, acum peste patruzeci de ani, înainte de a pleca în exilul său apusean, tînărul Paul Celan.

Bard College
vara 1989

Note

1. Frederic Morton, „Chaplin, Hitler: Outsiders as Actors", în *New York Times*, 24 aprilie 1989.
2. *Ibidem*.
3. Federico Fellini, *I Clowns*, Capelli editore, Bologna, 1970.
4. Ornella Volta, *Breve dizionario enciclopedico dei clowns*, în F. Fellini, *op. cit.*
5. Aveam să constat, în 1991, că rumoarea despre aceste cinegetice înscenări prezidențiale era destul de răspîndită în ultima perioadă a regimului Ceaușescu. Descrierea lor, în presă, n-a început însă, după cîte știu, decît după 1989. A se vedea, în acest sens, cartea lui John Sweeney, *The Life and Evil Times of Nicolae Ceaușescu*, Hutchinson, 1991, Londra, și articolul lui Istvan Varhegyi din *Die Zeit*, mai 1990.

6. Expresia „societatea socialistă multilateral dezvoltată" era un frecvent tic verbal în cuvîntările lui Nicolae Ceaușescu.
7. Volumul ***Anii de ucenicie ai lui August Prostul*** a apărut în 1979, la Editura Cartea Românească din București (Editura Uniunii Scriitorilor din România).

Referatul cenzorului
(cu note explicative ale autorului cenzurat)

„Libertatea e un lucru mai complicat și mai delicat decît puterea"[1], afirma Thomas Mann.

Mai delicat, cu siguranță. Dar este oare Puterea, cu patologicele ei implicații, doar un mecanism simplu și direct? Prăbușirea rapidă a puterii comuniste în estul Europei în 1989 să fie un argument decisiv asupra naturii simpliste și precare a unui colos de lut, ușor de ruinat?

Ar însemna să uităm prea repede întortocheatele culoare subterane ale sistemului totalitar (ca să nu mai amintim că Puterea își are, și în universul complicat și delicat al libertății, zonele tenebroase).

Tunelurile speciale ale Securității – pe care luptele de la București le-au dezvăluit lumii întregi – au „vizualizat" spectaculos structura unui sistem de teroare, duplicitate și corupție prin care tirania și-a ramificat, de fapt, în cele mai largi straturi ale populației, un incomparabil mai complicat și sinistru

aparat de intimidare decît cel personificat de bandele de fanatici gata să lupte pînă la capăt și cu orice mijloace pentru a-și apăra pielea. Într-o țară cu aproape patru milioane de membri (oportuniști) ai Partidul Puterii și cu o uriașă rețea de informatori, ar fi greu de crezut că lupta s-a dus, la finele lui 1989 – cum afirmau ziarele – doar între Securitate, pe de o parte, și Armată și Popor, pe de altă parte (numărul securiștilor, în armată și popor, nu era neglijabil, să nu uităm...). Armele Puterii nu au fost doar cele care s-au putut vedea și auzi, în teribila confruntare pentru libertate, ci mai numeroase, mai subtile și chiar mai cumplite, dacă ne gîndim că efectul armelor mai puțin vizibile este și de mai lungă durată, adînc impregnat în mentalitatea socială. Procesul lung și complicat de degradare impus de Putere este mai greu de vindecat decît dificultățile materiale, economice și administrative, nu puține, pe care trebuie să le depășească foștii captivi în drumul dificil spre democrație și libertate.

Cenzura – poliția secretă a Cuvîntului – a fost, timp de peste patruzeci de ani, una dintre armele redutabile ale Puterii. Cenzorul comunist este frecvent perceput în Occident ca un simplu birocrat incult și fanatic. Așa a și fost, adesea. Socialismul „multilateral dezvoltat"[2] a rafinat, totuși, Instituția Puterii, utilizînd în ultimele decenii funcționari

inteligenți, cinici, cultivați. Metodele *Instituției* au evoluat și ele, devenind mai „complicate", mai „delicate"... Mai perfide, adică.

La sfîrșitul anilor '70, în România cenzura a fost „desființată". Una dintre ideile „geniale" ale Geniului Carpaților. Ambiguitatea care adusese atîtea „succese" politicii externe românești urma să fie „multilateral dezvoltată" și pe plan intern, pentru a deruta obiecțiile (timide) ale presei străine despre modelul stalinist represiv din România.

Ambiguitatea în politica externă (utilizarea antisovietismului ca probă a „independenței" și, în același timp, ca șansă de consolidare a statului național-socialist bizantin, gata să învețe lecția tiraniei de oriunde, indiferent de geografie, istorie, ideologie; relațiile amicale cu Israelul și relațiile strînse cu teroriștii arabi; „libera emigrare" ca împlinire a vechiului vis naționalist de „purificare" a neamului și, concomitent, ca sursă de valută străină plătită de Israel și Germania Federală pentru emigrarea evreilor și nemților români sau ca stimulent al simpatiei Congresului american) favorizase, într-adevăr, o stupefiantă simpatie a Occidentului față de dictatura românească (gesturile de curtoazie ale lui de Gaulle, elogiile președinților Ford și Nixon pentru „libertatea" din România, ritualurile de ospitalitate oferite tiranului balcanic la curtea Angliei și a Suediei, frecventele vizite de „încurajare"

ale înalţilor demnitari vest-germani etc. etc.). Toate acestea contribuiseră – indiferent dacă fusese vorba de naivitate sau cinism – la intimidarea rarelor încercări de opoziţie internă.

Venise momentul ca firava opinie publică românească, uşor de manipulat şi fără sprijin extern, să fie, în sfîrşit, definitiv umilită, batjocorită, asfixiată prin noua strategie a noului monarh stalinisto-nazist de la Dunăre. Sinteza original românească a stalinismului cu nazismul (prin adăugarea unor bizantine ingrediente la modă) trebuie să creeze o nouă „democraţie"... democraţia „originală" a socialismului românesc.

A fost declanşată o serie de acţiuni contrarii şi simultane: pe de o parte, întărirea aparatului de supraveghere şi represiune, pe de altă parte, instituirea unor forme aparent mai „democratice" de guvernare, avînd drept scop devierea nemulţumirii generale dinspre Partid şi Securitate înspre administraţiile locale (strict dirijate de sus), spre colegii de muncă, vecinii de bloc, şoferii autobuzelor supraaglomerate, vînzătorii din magazinele goale etc. etc. Un mod de a „înlocui" cauza prin efect. Pe termen scurt, rezultatele păreau acceptabile Puterii[3].

Termenul de „înlocuitor" devenise, de altfel, de largă răspîndire. Nu doar pentru tactica perfidă a guvernării, ci şi în alimentaţie, vestimentaţie: produsele autentice fuseseră, treptat, înlocuite prin

simulacrul lor, nu doar de o incomparabil mai proastă calitate, ci, adesea, un fals, pur şi simplu. Şi în cultură, desigur, ba chiar şi în aşa-zisa „dezbatere" publică prin apariţia unor foarte „vehemenţi" critici aparţinînd etajelor superioare ale oficialităţii literare, cărora li se permitea ceea ce alţii nici n-ar fi putut visa să îndrăznească. Ei atacau, compromiteau şi marginalizau artiştii şi intelectualii oneşti; „dezbătînd", în limba de lemn „dialectică", unele deficienţe sociale, ei ofereau Puterii calculate diversiuni, pauze de respiraţie, folosite, apoi, din nou, în spiritul mascaradei: „critica" (primitivă, de altfel, semănînd perfect cu obiectul-subiect criticat), finaliza invariabil prin reafirmarea fidelităţii faţă de sacrosancta înţelepciune a Dogmei şi a adeziunii totale faţă de Şef şi Ideologia şi Statul Său.

Salariaţii începuseră a plăti, printre numeroasele taxe „speciale" (pentru tot felul de servicii care intrau, de fapt, în obligaţiile administraţiei) şi o cotă lunară din salariu, pentru a deveni „co-proprietari" a tot felul de întreprinderi falimentare. Oamenii muncii sînt producătorii, beneficiarii şi proprietarii tuturor bunurilor, proclama, cu infailibilul său bun-simţ, Conducătorul.

„Noua democraţie" producea noi strategii de înlocuire. Periodic, uriaşe Congrese ale oamenilor muncii (din industrie, agricultură, învăţămînt şi cultură) aclamau preţioasele indicaţii ale nepreţuitului

Secretar General pentru viitoarea etapă de dezvoltare dezastruoasă a țării, în drumul ei astral și infinit spre comunism. Era evidentă intenția de a lărgi sfera de complicitate și a forța o generală culpabilizare. Toate acțiunile oficiale aveau dublu caracter, cînd nu erau multilateral stratificate: regizarea unui cinic spectacol al aparențelor grotești de „democrație populară" și rafinarea sadică a mijloacelor de derutare și strivire a cetățeanului.

Pentru a depune la Miliție o cerere de plecare în străinătate devenise necesară, în prealabil, „aprobarea" oamenilor muncii, adică *Recomandarea* din partea unui comitet de salariați (care primea de la ofițerul de securitate, instalat oficial în fiecare instituție, răspunsul ce urma a fi dat aventurierului, din partea colegilor săi de muncă).

În presă, strania retorică încerca să combine vechi sloganuri staliniste cu un limbaj mai elastic (vandabil în Occident), dar mai ales cu vechile obsesii naționaliste ale extremei drepte românești, prin care noul regim național-socialist încerca să-și cucerească o nouă legitimitate.

Apăruse deja și mai tînăra generație de activiști, cu studii universitare, doctorate și stagii în străinătate, a cărei cinică duplicitate începea să-și arate eficiența.

Partidul izbutea, treptat, să „înlocuiască" intelectualitatea autentică (tot mai izolată, săracă,

terorizată) prin acest simulacru de „elită” grotescă și privilegiată, căreia îi îngăduia o dubioasă, bine remunerată și manipulată „contestație”. Apăreau în mari tiraje tot felul de romane sau poeme care „demascau” abuzuri dintr-o perioadă mai veche sau nouă, semnate de autori oficiali, bine plătiți pentru această duplicitară, *etatizată* „contestație”, a cărei șansă de recuperare în sistem intra în chiar premisele „dezbaterii dialectice” (truc de rutină, ca într-un proces penal în care avocatul apărării elaborează argumentele acuzării în complicitate cu aceasta, pentru ca apoi, printr-o simplă rotire de vorbe, să inverseze sensul și să folosească argumentele aparent adverse în favoarea sa). Publicul era ahtiat de orice surogat („înlocuitor”) de pîine, carne, carte, haină, distracție, informație, oricît de falsificate ar fi fost. Altele, oricum, nu erau accesibile, și nici acestea, falsificate, nu erau îngăduite decît rareori de capriciile Familiei Domnitoare și ale slugilor ei.

La finele anilor '70 apăruse și Decretul Prezidențial pentru desființarea Direcției Presei (Cenzura), una dintre puținele instituții eficiente ale sistemului. După trei decenii de totalitarism, autocenzura și supravegherea reciprocă urmau să înlocuiască cenzorii profesionalizați.

Funcția urma să fie preluată, firește, de... oamenii muncii. Ca și pînă atunci, nici un text, nici

măcar un anunț mortuar sau unul comercial nu puteau, bineînțeles, să fie tipărite fără acordul celor desemnați să-i reprezinte pe oamenii muncii. Ziarele, editurile, revistele, tipografiile urmau să rezolve cenzura prin „specializate" consilii interne. Autocenzura, inhibiția, exersate timp de decenii, au funcționat totuși sub așteptările birocrației de partid. Setea de adevăr, complicitatea „bizantină" (nu doar în rău, ci, uneori, și în bine) atît de diversificată, înmulțiseră, treptat, textele iritante pentru autorități.

Măsurile n-au întîrziat. Cenzura a fost „întărită" prin filtre intermediare. Peste ele veghea Consiliul Culturii și Educației Socialiste (CCES) cu nou înființatul său Serviciu de Lectură (SL). Operațiile de cenzurare s-au dublat, triplat, multidiversificat, „purificarea" textelor cucerea noi și absurde motivări. Scepticii susțineau, de altfel, că adevăratul scop al „desființării" cenzurii fusese, de fapt, dorința Puterii de a crea o tot mai crescută nemulțumire haotică, în așa fel încît cei, tot mai mulți, vizați de noul sistem „democratic" să ceară, prin reclamații și petiții, adică în mod „democratic", reînființarea bătrînei Instituții Centrale, cu obiectiv și metodologie clare. Tensiunea crescută în viața socială cotidiană, datorită catastroficei situații economice, se reflecta, inevitabil, în texte din ce în ce mai exasperate.

Sumar, aceasta era situația din România în anii în care scriam romanul *Plicul negru.* Pe peretele din fața mesei de lucru era lipită o coală de hîrtie pe care se putea citi: „Romanul... cu spiritul lui analitic, cu atitudinea lui conștientă, cu criticismul său congenital, e silit să fugă de condițiile sociale și statale în care poezia mai poate înflori retrasă pe la margini, nestingherită, într-o dulce uitare de ale lumii"[4]. Cuvintele lui Thomas Mann fuseseră scrise într-o perioadă de frenezie nazistă, cînd politicienii Führerului insinuau că doar prozatorii, nu poeții germani (purtătorii „înaltului spirit german") aleseseră emigrația.

Scriam luptînd cu imposibilul din jur și din mine însumi. Decis, în fiecare zi, să renunț.

„Conștiința mea etic-critică se află într-o continuă stare de iritare, și mi-e din ce în ce mai cu neputință să-mi văd de jocul, poate, sublim, al muncii la romanul meu, atîta vreme cît n-am dat «socoteală», descărcîndu-mi inima prin scris de tot ce o apasă, de toată povara de griji, de clarviziune, de trăire chinuitoare, precum și de ură și dispreț"[5], scria Thomas Mann în anii negri ai ororii. „Jocul" meu, exersat chiar în locul și calendarul ororii, era inseparabil de această chinuitoare nevoie de a descărca povara otrăvitoare, insuportabilă și totuși, oricît ar părea de bizar, stimulatoare, prin rezistența pe care o mobiliza.

Scriam, totuşi! O unică obsesie focaliza frămîntările: cartea să nu fie „recuperabilă"! Cu nici un preţ recuperabilă în sistem!

Nu întîmplător, am situat în centrul romanului Asociaţia Surdo-Muţilor, organizată după „principiile centralismului democratic" şi ale spiritului de partid. O replică „socialistă" la subterana organizaţie a orbilor din romanul *Sobre héroes y tumbas* al lui Ernesto Sábato? Nu doar atît. Era o încercare de a cuprinde într-o metaforă (oricît de relativă ar fi orice metaforă) universul mistificării şi mutilării, compresia infernală şi obscură, comunicarea fragmentată, codificată, infirmă, frustrarea insuportabilă, tenebroasă. Şi de a crea o altă realitate textuală, care să exprime realitatea imediată: spitalele şi anchetatorii, cozile nesfîrşite (la pîine, mănuşi, săpun, benzină, hîrtie igienică), enormele mascarade demagogice, frigul, spaimele, glumele, nepăsarea şi oboseala şi teroarea şi chiar chinul autorului de roman, el însuşi. Omul şi oamenii. Disperarea, iubirea, frica, vinovăţia, neputinţa, visele şi coşmarul.

În primăvara lui 1985 am montat, febril, din sutele de pagini chinuite, romanul *Plicul negru*. Era inclus în planul editorial al acelui an la Cartea Românească, merita să încerc, înainte de a fi prea tîrziu.

La finele lui noiembrie, editura încă nu primise vreun răspuns de la Consiliul Culturii şi Educaţiei

Socialiste (CCES) – Serviciul Lectură (SL). Răspunsul a venit în decembrie. Din stînjenirea redactorilor am înțeles că nu era un răspuns favorabil.

Raportul Cenzurii nu-mi era accesibil.

De peste trei decenii rapoartele erau considerate secret de stat. Acum, cînd Cenzura fusese „desființată", rapoartele ei deveniseră un SECRET încă și mai secret... Raportul Cenzorului? Referatele noii Cenzuri nici nu erau semnate, după cum aflasem, ci aveau – în loc de semnătură – o cifră de identificare a lectorului (pentru „organele superioare", desigur). Rapoartele se aflau depozitate cu grijă în Arhiva Adevărului. Informări (orale, presupun) se transmiteau totuși Directorului editurii sau altor funcționari de încredere, niciodată autorului, pus în imposibilitatea de a avea un dialog cu Instituția (inexistentă) și cu (invizibilul) Cenzor.

Am primit, în cele din urmă, șpaltul (primul tipar) al cărții, cu semne, făcute cu creionul, pe paginile și în porțiunile vinovate. Cam 80% din text. Am încercat să decodez nemulțumirile Cenzorului. Mult prea multe, nu părea să existe vreo șansă de a le pacifica. De la cuvinte precum: cozi, viol, denunțător, carne, frig, tiranie, cafea, sinucidere, sîni, Dumnezeu, antisemitism, curvă, întuneric, homosexual etc. etc., la fraze și capitole întregi. Nu vedeam cum s-ar putea lupta cu un atît de

scrupulos şi ostil paznic. Am abandonat încercarea. Cartea a zăcut multă vreme, fără ca autorul sau editorul să întreprindă ceva.

Curînd, s-au accentuat efectele laterale a ceea ce se numeşte o „carte oprită". Fragmente din roman deja acceptate spre publicare de reviste literare au fost scoase, în ultimul moment, din numărul sub tipar. Articole despre autor au fost, de asemeni, eliminate. Numele suspect începea să fie evitat în presă.

Am reluat lectura şpaltului. Am „corectat" cuvinte şi fraze. Am înlocuit, ici-colo, cîte un pasaj. Inutil! Retrimis SUS, textul s-a întors, în aceeaşi stare, la editor şi autor. Mi s-a dat de înţeles că Cenzorul considera „îmbunătăţirile" ipocrite şi minore.

Într-un astfel de impas, autorul are de luat o decizie dificilă. Să continue, încăpăţînat, lupta pentru avansarea cărţii sale, pas cu pas, spre tipar, cedînd cît mai puţin, dar acceptînd compromisuri cu SENTINELA? Sau să renunţe la publicare?

Renunţarea la publicare presupunea o speranţă de alt tip: speranţa unei schimbări politice sau speranţa publicării cărţii în străinătate sau amînarea soluţiei pentru... posteritate. Speranţa unei relaxări politice era, în 1985-1986, legată doar de „soluţia biologică", adică moartea (îndelung aşteptată şi îndelung întîrziată) a Führer-ului. Trimiterea unui manuscris în străinătate, în condiţiile supravegherii

absolute şi interdicţiei contactului cu străinii? Publicarea în străinătate a unui roman amplu şi codificat, venind dintr-o literatură cvasinecunoscută?

Posteritatea? Nu doar o ecuaţie nedeterminată, ci, paradoxal, tot o „proprietate de stat"... Nu poţi fi deloc sigur că ai putea ascunde destul de bine manuscrisul unei cărţi despre care Cenzura (deci Securitatea, cu care colaborează) ştie deja prea multe. Nu este doar o glumă opinia multor intelectuali care consideră că, de fapt, „adevărata literatură" a unei perioade atît de întunecate se află în seifurile Securităţii. Sigur este că măcar pentru istoricii acestui timp al ororii (numit în presa oficială: „anii lumină") va fi obligatoriu să consulte imensa BIBLIOTECĂ DE MANUSCRISE CONFISCATE, adică Biblioteca Secretă de Stat, adăpostită în dulapurile şi seifurile şi beciurile Consiliului Superior al Securităţii.

La începutul lui 1986, editura a întreprins primul pas către o eventuală soluţie. Metoda era aceeaşi pe care o întrebuinţa şi Puterea, împotriva propriilor supuşi şi împotriva propriilor instituţii: „înlocuirea". *Înlocuitorul.*

Editura Cartea Românească, a Uniunii Scriitorilor, era printre puţinele care – în condiţii de teroare absolută şi în ciuda presiunii exercitate de Cenzură – încerca să publice cărţi de calitate literară şi incomode Puterii. Întregul colectiv – format din

scriitori reputaţi – persevera într-un fel de disperată şi tot mai obosită rezistenţă.

Greu să uit dimineaţa de ianuarie 1986, cînd l-am însoţit pe Directorul Editurii la o florărie... A purtat în braţe ghiveciul cu flori pînă la poarta blocului unde locuia persoana de la care se decisese, după multe ezitări, să solicite ajutor. Funcţionara cu experienţă şi autoritate în domeniul cenzurii, care să poată juca rolul de lector (consilier) „extern".

Un referent „civil", dar specializat în domeniul obscur al Cenzurii. Un fost Cenzor, cum erau destui, care să aibă şi priceperea şi prestigiul pentru a semna un obişnuit „referat de lectură", sugerînd modificările acceptabile Cenzurii, fără ca Cenzura (inexistentă) să fie oficial implicată. Referatul „înlocuitor", semnat de o persoană „particulară", putea fi arătat autorului. Deci, devenea o propunere concretă de ieşire din impas... Funcţia unui astfel de profesionist arată bine duplicitatea sistemului. Raportul „înlocuitor" urma să ofere trucurile şi retorica necesară, încît atît autorul, cît şi cenzorul să accepte strategia complicităţii care să ducă la publicarea cărţii.

În martie 1986 am primit o copie „de lucru" a strategicului referat „înlocuitor". L-am citit într-o stare de extremă surescitare. Nu avusesem niciodată acces la vreun text al Cenzurii. Fraze şi capitole

întregi fuseseră scoase sau amputate în diferite cărți ale mele sau în texte critice despre cărțile mele. Se întîmplase chiar ca la un volum gata tipărit, difuzarea să fie oprită și volumul „restructurat" în ultimul moment, prin scoaterea unora dintre povestiri. Dar abia acum stăteam, pentru prima dată, față în față cu un text de acest tip, fie și în formă de surogat.

Raportul „înlocuitor" sugera cam cum ar arăta „originalul" din Arhiva Adevărului. Forma „literară" nu mă mira și nu mă liniștea. Eram sigur că adevăratul Cenzor ar fi putut scrie un text și mai „subtil"...

Mi se făcuse frică. Da, frică, pur și simplu! Frazele „decodau" similitudinile dintre nazism și actuala dictatură românească, sugerate în roman... În orice clipă s-ar putea deschide ușa, să fiu arestat chiar pe baza acestui text „înlocuitor". Îmi puteam imagina acum seiful meu din Arhiva Adevărului! Și era, de fapt, un text menit să mă ajute! Duplicitatea, ca rețetă salvatoare. Duplicitatea autorului, duplicitatea lectorului. Duplicitatea editorului, duplicitatea Cenzorului și a Înlocuitorului? Duplicitatea – releu de comunicare. Autorul care scrie în regimul totalitar ar vrea ca artificiile, aluziile, codificările, ca și crudele imagini directe și brutale pe care le utilizează să ajungă la cititor. Lui îi și sînt adresate, într-un fel de implicită și tristă solidarizare.

El speră, însă, în același timp, ca mesajul să fie ignorat de Cenzor. Duplicitatea apasă greu asupra scriitorului captiv.

Zile și nopți de îndoială. Chinul de a găsi subterfugii care să urmeze și, în același timp, să submineze subtil cerințele Cenzorului.

*

*   *

Referatul Cenzorului

Cadrul de desfășurare al întîmplărilor și situațiilor prezentate de noul roman al scriitorului Norman Manea este Bucureștiul zilelor noastre – anul 1980, potrivit precizării exprese („trei ani după cutremur"), dar detaliile de viață vizează actualitatea imediată. Sîntem în primăvara care a urmat unei ierni foarte grele și aspre, perioadă ce a determinat ascuțirea la extrem a stărilor și sentimentelor oamenilor, o primăvară viguroasă și frenetică în atmosfera căreia dorința de viață și de dragoste este resimțită cu maximă intensitate. Oamenii sînt surprinși în relațiile obișnuite ale existenței cotidiene, așteptînd la chioșcuri ziarele, plimbîndu-se pe străzi și prin parcuri, grăbiți și nervoși, în tramvaie și troleibuze, discutînd despre nevoile și problemele lor de viață, despre diferitele întîmplări și situații de la locurile de muncă.

Din noianul de secvențe, însoțite de numeroase comentarii, speculații de natură filosofică, istorică, morală, culturală se închează destinul cîtorva personaje de prim plan, urmărite atît prin datele esențiale ale biografiei lor, cît și prin elementele noi intervenite în această primăvară care a grăbit procesul de delimitare și înțelegere a propriilor frămîntări. Mai frecvent apare Anatol Dominic Vancea Voinov, *fost profesor, în prezent recepționer la un modest hotel de „Tranzit", tolerat de colectivul în care lucrează și de superiori pentru cunoștințele lui de limbi străine. Inteligent, receptiv, cultivat, Dominic care în adolescență era un licean serios, timid, politicos a devenit pe parcursul vieții sale un cabotin, aiurit, indiferent la tot ce se întîmplă în jur, disprețuind și bătîndu-și joc de toți, folosind un limbaj violent și o costumație șocantă, ținînd discursuri erudite pentru a intimida pe colegii săi, oameni inculți, primitivi, interesați doar de afaceri meschine. În fondul său intim, Dominic, ajuns la cei 50 ani, este un om obosit, trist, singur. Un nemulțumit și dezabuzat care încearcă prin falsă nepăsare și caricatură să reziste, să refuze adaptarea la o viață de conformism și compromis. Destinul lui a fost determinat de niște întîmplări triste petrecute în familia lui în anul 1940: un proces abuziv care i s-a intentat, apoi dispariția tatălui său (crimă sau*

sinucidere?) în urma primirii unei scrisori de amenințare redactată în limbajul propriu manifestelor legionare. A urmat risipirea (sora pleacă în Israel, fratele în Argentina, mama moare în sărăcie).

Cercetarea pe care o face Dominic acum, în această primăvară declanșatoare de noi energii, clarifică împrejurările dramei prin care a trecut familia: autorul scrisorii de amenințare din Plicul negru *era un tînăr îndrăgostit de sora sa și care apoi s-a ascuns, timp de 40 de ani, într-un așezămînt de surdo-muți. Trecutul nu poate fi însă pătruns în toate meandrele sale, la fel vinovățiile și motivările lor profunde. Esențialul ar fi avertismentul și înțelegerea faptului că mici întîmplări pot determina efecte mari asupra destinului oamenilor, în condițiile de violență, spaimă, teroare.*

Un alt personaj central este Matei (Mauriciu) Gafton, *pensionar, fost ziarist. Zelos în perioada dogmatismului*[6], *M. Gafton încearcă acum să-și răscumpere vina pentru „minciunile" scrise, făcînd sesizări și petiții anonime prin care aduce la cunoștință autorităților nereguli, neajunsuri, inexactități, încercînd astfel, ca „redactor voluntar", aflat în „inima evenimentului", „la curent cu tot ce gîndește și spune omul străzii", să arate „adevărul" pentru a se face „dreptate". În același timp, el*

studiază la bibliotecă presa din perioada fascismului, a dictaturii antonesciene[7], *în intenția de a scrie un studiu în care să arate „dezgustul dinaintea și din timpul războiului, entuziasmele și exagerările care au urmat" (p. 31). Personajul reprezintă și o altă ipostază a trăirii în fals, de altfel el și-a schimbat și numele, preluînd în perioada războiului numele soției sale care avea un frate legionar, urmărit de autoritățile comuniste după război. În felul acesta, el, „veșnicul persecutat refuză persecutarea altora" (p. 218,* idem, *pp. 52, 56). Opusul celor doi este* Ianuli, *tipul revoluționarului consecvent, idealist, un caracter integru, o biografie exemplară. Grec de origine, provenit dintr-o familie bogată, Ianuli a rupt cu ai săi, cu cariera universitară și a luptat cu arma în mînă în munți*[8]. *După război ajunge în România și pe parcursul tuturor anilor care s-au scurs își păstrează nealterate convingerile tinereții, puritatea „credinței". Fără legătură cu generația lui și neputîndu-se adapta noilor condiții, departe de țară și de familie și nedorind să se reîntoarcă, întrucît acolo totul se schimbase, Ianuli se simte tot mai mult un înstrăinat, un „marginal". Acum bolnav și resemnat, înșelat de nevastă, părăsit de toți, încearcă acut psihologia claustratului. Mai apar în roman două personaje de primă importanță pentru înțelegerea semnificațiilor dezbaterii.*

Unul este doctorul Marga, *psihiatru, raționalist și spirit practic, confesor și sfătuitor pentru cei din jur, o prezență catalizatoare pentru încercarea lor de a-și clarifica propriile frămîntări și îndoieli.*

Cealaltă prezență este Irina Radovici, prin *intermediul căreia sînt abordate problemele iubirii. Capabilă și sensibilă, Irina, de meserie arhitect, a avut parte și de o biografie care a împins-o la periferia vieții. Facultatea întreruptă de mai multe ori, fără drept de a-și da examenul de diplomă, două căsătorii ratate, ea lucrează acum la ziarul Asociației Surdo-muților și încearcă să-și adune forțele pentru a se elibera de o iubire fără perspectivă, care o tiraniza. Căutarea echilibrului la care pare că ajunge în final înseamnă o fugă neîntreruptă de ea însăși și de cei din jur, o împotrivire exasperată care-i consumă energia, o însingurare neliniștită și apăsătoare, o austeritate stăpînită de îndoieli și neliniști.*

Toate aceste personaje reprezintă, de fapt, fișe într-un proiectat roman al unui ciudat scriitor, Mynheer, *care se află într-un moment de impas. Dorește elanul și munca, dar rămîne un însingurat abulic, este obsedat de a scrie adevărul despre viață și oameni, de a nu accepta compromisul, dar e stăpînit în același timp de neputință, îndoială, lipsă de curaj.*

El se zbate în căutarea inspirației pentru scris, dar este izolat și apatic; obsedat a revela adevărul

fără compromisuri despre viață și oameni, copleșit, însă, de disperare, incertitudine și frică. Personajele cărții sînt „înlocuitori" ai lui Mynheer, ai diferitelor atitudini, stări de spirit, moduri de existență întîlnite de scriitor în viața reală. Un spațiu mare este consacrat în roman peregrinărilor lui Mynheer pe străzile Bucureștiului, discuțiilor purtate cu diferiți oameni, îndeosebi cu Toma (un personaj ambiguu, administrator și investigator), meditațiilor sale pe diferite teme sociale, morale, culturale, artistice. Aceste inserții au în vedere explicitarea multora dintre ideile, tezele care stau la baza dezbaterii propuse de roman: necesitatea unei opțiuni ferme (a alege între „Da" și „Nu"), trăirea sinceră, autentică și condamnarea neautenticității în viața socială, în dragoste, în artă, raportul dintre adevăr și frumusețe, între contemplare și raționalism, între ideal și acțiune ș.a.

În vederea publicării este necesară revederea structurală a cărții, pentru a clarifica semnificațiile ideologice ale unor teze, probleme abordate și a permite evoluția deplină a personajelor principale, a capacității lor de integrare în viața socială, a climatului și a determinărilor exterioare ale existenței lor.

Cîteva recomandări:

1. Ideea pericolului reînvierii forțelor răului din perioada fascismului, în noile condiții de viață

contemporane este prezentă pe tot parcursul romanului.

Tocmai de aceea ea trebuie tratată cu toată claritatea. În actuala formă a romanului se poate înțelege că acest avertisment vizează situația din țara noastră. Matei Gafton lucrează la studiul său asupra perioadei legionare și a dictaturii antonesciene pentru a ține trează memoria oamenilor „care uită ușor". El este neliniștit și scandalizat de recidivele amenințătoare ale trecutului, de tendințele de „amnistiere sau numai de estompare a răului", de tentația de „lansare sau relansare a răului", el sesizează „erorile", „ideile retrograde" ale celor care „ascund" sau „deformează" adevărul cu privire la perioada fascistă. Se comentează insistent în roman știrea din presă privind devastarea apartamentului unei femei singure sub pretextul că ținea animale în casă[9]*. Se subliniază gravitatea acestui act de violență, petrecut în timpul zilei, sub privirile impasibile ale organelor de miliție (pp. 10, 15, 32, 33, 34, 38, 39, 41, 59, 60, 111, 219, 331). Spre sfîrșitul cărții aflăm că familia victimei – Doamna Venera – fusese în întregime arsă în crematoriile hitleriste. Reconstituind climatul anilor dinaintea și din timpul războiului, Matei Gafton extrage din presa vremii numai titlurile care enunță instituirea și organizarea mecanismului opresiunii din perioada dictaturii antonesciene, urmărind evidențierea ideii că*

ar fi existat un climat general propice instaurării fascismului[10] *(pp. 13, 14, 30-31, 39, 47). Se reia de mai multe ori scena cînd Dominic imaginează întîlnirea cu fantomele trecutului, oameni asasinați sau dispăruți printre care se află și tatăl său. Este o abordare unilaterală, întrucît în țara noastră a existat o puternică mișcare antifascistă*[11]*, o intelectualitate democrată și s-au luat unele măsuri chiar pe linie de stat*[12] *pentru a salva viețile oamenilor, în timpul deportărilor în lagărele hitleriste. Schimbul de opinii din finalul cărții dintre dr. Marga și Ianuli pe problemele de psihologie a claustrării, a diferențierii pe care oamenii simpli o fac în raport cu cei de altă naționalitate cînd se pun în discuție greutăți, lipsuri (pp. 428, 433, 444-456) îngustează semnificațiile cărții. Față de problematica de ansamblu, o pledoarie pentru implicarea, integrarea în viața socială stabilă, autentică și deschiderea unei perspective pozitive de evoluție a personajelor în acest sens, ar îmbogăți și nuanța fondul de idei al cărții, mesajul ideologic.*

2. Romanul configurează o viziune unilaterală, preponderent negativă asupra realităților vieții înconjurătoare, a climatului social și moral în mijlocul căruia evoluează destinul personajelor. La aceasta contribuie mai multe situații:

a – Alături de personajele centrale, în majoritate niște însingurați, inadaptabili, apar – pe

plan secundar – niște tipuri semnificative secundare sau categorii sau situații sociale: tehnocratul oportunist și cinic, lipsit de principii morale și de conștiință, care deține și o funcție în ierarhia socială (pp. 95-98); opusul acestuia este inginerul strălucit, șef de promoție, care a refuzat posturile centrale, rămînînd un simplu inginer anonim la o mică întreprindere din provincie, pentru a evita „concesiile". Apar, de asemeni, cei doi adolescenți, fii de bani gata, amorali și respingători – băiatul alcoolic, internat la psihiatrie, care folosește un limbaj de o vulgaritate extremă (pp. 83-88) și fata acostată în metrou de un bețiv și care acceptă avansurile acestuia (pp. 108-109).

b – Profilul moral, relațiile umane, atmosfera din cadrul colectivelor de muncă – în măsura în care apar în roman – sînt, de asemenea, viciate profund. Personalul de la hotel „Tranzit" este alcătuit numai din oameni inculți, primitivi, chiulangii, bîrfitori, colportori de zvonuri, turnători și șperțari („gîndăcei salariați") care își acoperă afacerile aranjînd camere pentru întîlnirile amoroase ocazionale ale șefilor de tot felul (pp. 70-78, 231-252). De cîte ori se vorbește de doctori, surori, spitale se insinuează afacerismul, șperțul, imoralitatea („potlogării care au intrat de la o vreme în statutul acestei îndeletniciri cîndva nobile"). Ex.: pp. 317, 327, 361, 373.

Discuția dintre două funcționare, auzită de Irina în parc, relevă mecanismul de aranjare a unei adunări de alegeri de partid într-o întreprindere, o imoralitate generală (pp. 92-94).

c – Urmărind peregrinările cotidiene ale personajelor și folosind totodată numeroase secvențe, capitole independente, romanul prezintă imaginea Bucureștiului zilelor noastre mai ales prin aspecte negative, deprimante, grotești: străzi murdare și rău mirositoare, oameni obosiți și agresivi, primitivism, aglomerație în tramvaie și troleibuze, cozi la magazine alimentare, noroi, întuneric ș.a.

Construcția romanului ar permite o revedere a elementelor care alcătuiesc fundalul social, uman, contextul ce influențează și determină unele stări de spirit ale personajelor. Imaginea Bucureștiului în zilele frumoase ale primăverii ar putea oferi numeroase secvențe, personaje de fundal luminoase, stenice. În lipsa acestora, romanul rămîne deficitar prin unilateralitate și schematism. O îmbunătățire a textului prin renunțarea la unele capitole, comentarii, afirmații excesive sub raportul caricaturii, ironiei, grotescului și completarea cu unele inserții pozitive, afirmative ar contribui la o echilibrare și nuanțare a viziunii de ansamblu a cărții.

I) Clarificări necesare privind semnificația personajelor și mesajul cărții:

– Dominic: *să înțeleagă în final că trăirea în fals și indiferență nu e o soluție, ar trebui să se*

contureze măcar o vagă posibilitate de integrare în viață (el e, totuși, personajul central).

– Ianuli: *personajul e f. important (deși apare puțin) pentru semnificația ideologică a dezbaterii (problema străinilor, psihologia claustrării, totodată destinul revoluționarilor de profesie, a* [sic !] *ideologilor combatanți). Să fie clară ideea că situația lui de revoluționar rămas la marginea vieții s-a datorat faptului că el nu a înțeles noile probleme și cerințe ale perioadei noastre socialiste. Aceasta trebuie să fie f. explicit clarificat. Să se revadă discuțiile din final și relatările de pe parcursul romanului privind situația lui Ianuli, întrucît în forma actuală s-ar putea înțelege că destinul lui ar semnifica eșecul în noua etapă de construcție a socialismului și totodată existența unei opoziții ireductibile dintre idealul revoluționar și realitate (de văzut în special p. 424).*

– Mynheer: *să aibă în mai mare măsură un rol de „raisonneur" care să ajute la clarificarea semnificațiilor dezbaterii teoretice, a speculațiilor filosofico-sociologico-morale, să pledeze pentru importanța întoarcerii la cursul firesc al vieții, la o înrădăcinare stabilă, pentru adoptarea în viață a unei conduite constructive. Să fie mai clară teza cu „înlocuitorii", folosită în nenumărate ocazii, nu numai în cele care privesc*

raportul dintre personaje şi scriitor, personajele şi modelele lor din viaţă. Sînt formulări în care se extinde noţiunea pentru întreaga viaţă socială, pentru trăirea în fals. Ex.: „un înlocuitor într-o lume de înlocuitori... Fiecare a găsit în el premisa unei înlocuiri, să fie altul, să scape" *(p. 181). „Cam toţi devenim altceva. Dacă nu inversul a ceea ce sîntem de fapt." (p. 184) „La ce înlocuitori se mai înghesuie înlocuitorii?" (p. 322) „Înlocuitori de funcţii şi adevăr" (pp. 305, 306, 310 ş.a.).*

II. Ideea de reînviere a „forţelor răului", în noile condiţii de recidivă a unor fenomene proprii fascismului, şovinismului naţional etc. „Avertismentul."

– *Problema să nu vizeze ţara noastră. Dacă este păstrată, să vizeze lumea contemporană (în presă, la TV, se dau frecvent secvenţe din manifestările de violenţă, din Occident, de neonazism etc., ca şi marşuri ale păcii, inclusiv la noi, care ar putea fi văzute şi comentate de personajele cărţii).*
– *Să nu implice în această problemă literatura, cartea, ca mijloace de reînviere a naţionalismului şi fascismului. (Ex.: valorificarea Eminescu, Alecsandri*[13]*, Rabinul Moses R.?*
Aici e sămînţă de mare scandal[14]*.)*
– *Cercetarea pe care o face Gafton în presa vremii (anul 1940, mai ales) să nu se limiteze numai*

la titluri care se referă la România, să se dea și titluri care marchează acțiuni ale mișcării anti-fasciste, proteste ale intelectualității democrate. Carol și chiar Antonescu să nu fie puși pe același plan cu Hitler[15].

– *Atenție, să nu se înțeleagă că la noi au fost crime, deportări, un adevărat Holocaust (de revăzut și imaginea cu șirurile de morți pe care o evocă de mai multe ori Dominic). Să nu se uite că România a fost singura țară care a refuzat să deporteze evreii în lagărele de extermi-nare naziste*[16].

– *Să se reducă secvențele și comentariile pe mar-ginea acelui fapt divers din presa noastră (a fost real?) privind devastarea și* arderea *apar-tamentului femeii, motivația cu animalele fiind considerată* o diversiune. *Să nu fie implicate organele de ordine* – Miliția – *care ar fi tolerat sau* „acoperit" *faptele (nu sîntem în Germania Federală!).*

– *Să se revadă capitolul final al cărții. Necesar alt final. Nu pe tema psihologiei claustrării și a manifestărilor naționaliste. Nu aceasta este sin-gura problemă a cărții. În forma de acum, fina-lul îngustează și deturnează înțelesurile romanului și audiența la cititori. (Cartea ar rămîne astfel doar pentru inițiați și de interes restrîns.) Teoria cu psihologia claustrării – așa cum e prezentată – s-ar reduce la următoarele:*

– *Străinii de neam rămîn în orice împrejurare (normală sau specială) cu particularități distincte care „nu trebuiesc nici negate, nici folosite împotriva lor", e vorba de o „diferență care trebuie acceptată".*
– *Ceilalți (naționalitatea majoritară, dominantă) nu-i consideră egali pe străinii de neam. În situații deosebite („neliniște, criză, îngrijorare, neputință"), egoismul, răutatea, prostia „răbufnesc și își caută eșapament" prin atitudini și acțiuni exclusiviste (idem în situațiile de „abrutizare generalizată, instituționalizată"???). Chiar și în situațiile obișnuite, de fiecare zi, anumite fenomene ar arăta că normalitatea relațiilor e relativă: „poți participa cu drepturi egale la rău, dar nu și la împotrivirea la rău", ar fi „o impertinență să încerci, tocmai tu, un străin, să-i înveți pe cei din jur ce e binele"; musafirul „nu are drept la o prea mare implicare"... (Ianuli e umilit la institutul unde lucrează, privit cu uimire, pentru că „tocmai el" a avut curajul să intervină în probleme de mai bună organizare a muncii). În general trebuiesc evitate teoretizările în problema națională. Aici avem documente de partid, principii clare. Problema națională s-a rezolvat la noi.*
– *Atenție și la felul cum se discută problema exilului, ca o altă formă de „claustrare", la care*

indivizii ajung din dorința firească de „eliberare", de schimbare, din oroare față de rutină, de „captivitate". (Problema „libertății"...) Sînt și pe parcursul cărții speculații care vizează indirect problema.

III. Imaginea negativă a realităților vieții înconjurătoare.

De renunțat la următoarele porțiuni:

- *pp. 63-67 (capitolul cu avionul și prezentarea atribuțiilor Șefului Statului – fără legătură cu problemele cărții).*
- *pp. 83-84 (reducerea capitolului cu adolescentul alcoolic, internat la psihiatrie).*
- *pp. 197-198 (legea cu reducerea școlarizării la handicapați, „pentru economii").*
- *pp. 200-202 (extrase din ziarul surdomuților, prezentarea principiilor de organizare a asociației surdomuților pe baza „centralismului democratic", statutul lor etc.).*
- *pp. 214-215 (comentarii jignitoare și generalizatoare la adresa studenților arabi de la noi).*
- *pp. 206-208 (lumea în viziunea lui Dominic).*
- *pp. 70-80, 231-252 (scenele de la hotelul „Tranzit", inclusiv „aranjamentele" pentru Șefi). Idem textele generalizatoare despre medici.*

De inclus obligatoriu personaje secundare (de ce nu și unul central?), ca imagini pozitive ale

vieții. În prezent, singura secvență de acest fel: un grup de copii de la grădiniță. Chiar și aceștia apar, însă, ca niște mecanisme triste, dresate (p. 91).

A se modifica textul:

– *pp. 20, 24, 27, 44, 54, 61, 90, 91, 96, 97, 114, 98-100, 107, 138-139, 217, 235, 263, 264, 266, 316, 326, 343, 346, 348 (imaginile străzilor, murdăria, gunoiul, întunericul, cozile, lipsa de mărfuri, oamenii obosiți, abrutizați, haosul, lipsurile).*

– *pp. 12, 31, 89, 101, 268, 340 (insistența asupra aglomerației din mijloacele de locomoție, p. 265: „călătorul luptă, adică rabdă. A lupta înseamnă a răbda, ne învață istoricii locului").*

– *pp. 14, 77, 154, 194, 234, 245, 247, 302 (comentarii privind condiția individului, de genul de la pp. 311-312: „clasa muncitoare n-are de pierdut decît necazurile").*

– *pp. 8, 10, 57, 200-201 (limbajul politic caricaturizat).*

– *p. 15 (furt din pachetele care vin din străinătate, la poștă), p. 29 („tiranii secolului", vizează pe Hitler și Stalin, fără a diferenția), pp. 54-55, 263 (Securitatea), pp. 112, 353 (legea cu cîinii), p. 196 („Anul Handicapaților"), p. 222 („sătui de istorie"), pp. 353-355 (bancuri, zvonuri).*

*
* *

Ce m-a copleşit, citind acest text? Şocul întîlnirii, pentru prima dată, a unui tip de „lectură" pe care doar îl bănuiam, fără să-l fi cunoscut vreodată? Reminiscenţele unui mai adînc sindrom al spaimei, deprins în anii lagărului nazist şi în perioada terorii staliniste? Amintiri reactivate de rumoarea care alerta Bucureştiul în acea perioadă, în legătură cu ciudata moarte a unor colegi scriitori, percheziţii la domiciliul unor intelectuali şi artişti şi – mai ales – cu asasinarea în timpul anchetei la Securitate a unui inginer, căruia i-a fost descoperit jurnalul de însemnări zilnice?

Starea de surescitare a precipitat greşeala pe care am comis-o. În după-amiaza aceleiaşi zile, am telefonat acasă editorului. Mi-am exprimat uluirea, indignarea. „Aşa arată un text care vrea să salveze cartea? Aşa arată «ajutorul» pe care miraculoasa Persoană l-a promis? Limbajul se vrea literar şi profesional, dar este ca al tuturor semidocţilor de «tip nou», de la Poliţia de tip nou!"

O lungă linişte în receptor... Mi-am dat seama de enorma imprudenţă. Nu doar telefonul unui „suspect" ca mine era, cu siguranţă, interceptat, ci şi cel al unei persoane „oficiale", cum era Directorul Editurii. „Referatul de lectură conţine unele sugestii. Nimeni nu te obligă să le accepţi. Nu

înțeleg exagerata iritare." Se simțea stînjenirea, enervarea, deși cuvintele erau rostite calm. „Treci mîine pe la editură să ne comunici decizia pe care ai luat-o", a încheiat, drastic, scurt, interlocutorul.

Convorbirea, a doua zi dimineață, la editură, s-a desfășurat în prezența redactoarei de carte. Tonul Directorului era cel oficial, cum se cerea (bănuiam, toți trei, că microfoanele Securității se află montate, undeva, în încăpere), dar nu mi-am putut totuși stăpîni nici în această împrejurare nervozitatea.

La sfîrșitul convorbirii, Directorul și-a permis un moment de relaxare. „Primim zilnic, să știi, pentru toate cărțile pe care încercăm să le publicăm, note și referate, și chiar reclamații, mult mai agresive decît textul care te-a enervat. Ce-am face, dacă ne-am speria tot timpul? Nu am mai tipări nici o carte..."

Da, eram prinși cu toții într-un mecanism strivitor. Fără dubioasa relație dintre încăpățînare și duplicitate, fără relații personale și insistență n-ar fi apărut nici una dintre cărțile care au izbutit, pînă la urmă, să treacă prin năvodul dens al Poliției Cuvîntului.

Am reluat, împreună cu redactoarea prietenă, chinul de a rezolva, măcar în aparență, obiecțiile Cenzorului, fără a le rezolva, totuși, în fond.

Volumul a fost reînaintat Cenzurii în aprilie 1986. Am înțeles că, de data asta, romanul va fi

citit de alt lector decît cel inițial. Observațiile sale (alte semne cu creionul pe pagina tipărită) au fost însoțite de cerința expresă (transmisă oral, firește, prin editură) de a renunța și la alte detalii privind Asociația Surdo-Muților, de a modifica „structura" personajului Ianuli (fostul revoluționar nu scotea nici un cuvînt pe tot parcursul romanului) și finalul cărții (care sugera că atît acest personaj, cît și personajul central feminin se aflau în pragul morții sau al sinuciderii). A treia serie de modificări care mi se cereau. După pertractări indirecte, noul cenzor a transmis că va pleda pentru publicare. Urma să se prezinte, într-o întrevedere specială de circa 30 de minute, la ministrul adjunct al Culturii pentru a obține, personal, aprobarea finală. Acesta era ritualul pentru cărțile cu „probleme".

Volumul a apărut în vara lui 1986. Editura, tot mai strangulată de presiunea Cenzurii, încerca să profite comercial de fiecare carte publicată. Așa se face că volumul a fost tipărit în douăzeci și șase de mii de exemplare, tiraj privilegiat, la care nu îndrăznisem să aspir în cei douăzeci de ani de cînd publicam în România.

Rumoarea stîrnită în jurul unui volum oprit în timpul tipăririi și masacrat insistent de Cenzură a stimulat, probabil, interesul publicului. Cartea s-a epuizat din librăriile bucureștene în cîteva zile.

Prietenii mă asigurau că versiunea „înlocuitoare" publicată şi-a păstrat ascuţimea critică, originalitatea literară.

În toamna 1986 au apărut cîteva prime recenzii favorabile romanului, în principalele reviste literare.

În decembrie 1986 părăseam România.

Referatul „înlocuitor" m-a ajutat să public cartea. Şi Cenzorul m-a ajutat să public cartea. Şi prieteni apropiaţi m-au ajutat şi adversari necunoscuţi m-au ajutat. Chiar şi Dictatorul m-a ajutat, în felul său, prin ambiguităţile şi haosul pe care le-a promovat.

Sînt un scriitor care n-ar fi putut publica în perioada stalinistă. Generaţia mea literară a apărut în „anii lumină" ai noii dictaturi. În clarobscurul mereu altfel rotit şi tot mai ameninţător al acestei confuze şi tot mai sufocante perioade au răsărit, chinuindu-se, cărţile noastre.

M-am bucurat în clipa cînd am văzut romanul proaspăt apărut? Fusese o naştere grea, nesperată. Pruncul infirm, deşi nu aşa îl visasem, era al meu, totuşi. Legătura noastră adîncă, plină de răni era a timpului şi locului în care, împreună, încercasem – chinuindu-ne, mutilîndu-ne – să rămînem la suprafaţă.

Referatul Cenzorului Înlocuitor nu cere, probabil, comentariu. Un post-scriptum care să revele conjunctura duplicitară multistratificată în istoria recentă a locului („eternitatea locală") ar debuta,

poate, cu secvența uneia dintre puținele mele întîlniri cu Securitatea. Tînărul elegant (de la Secția Scriitori) îmi oferea țigări Kent, era politicos, ponderat, deschis dialogului. A discutat cu mine, mai mult de o oră, despre... Faulkner. Competent, trebuie să recunosc. Confirma, astfel, succesul Securității în a recruta, în ultimele decenii, unii dintre cei mai buni studenți ai Universității. M-a asigurat că îmi citise toate cărțile și că le „înțelesese". Sublinierea n-avea cum să-mi facă plăcere, desigur. („Credeți, de pildă, că pasajele despre carnaval și referințele la Piero di Cosimo, din romanul de-acum zece ani, nu le-am sesizat?") Stingher, nu-mi găseam locul și cuvintele. Ființă bizară, încîlcită, alienată, eram ca un fel de bîlbîit surdo-mut, care nu prea știe de ce și pe ce lume trăiește, în contrast cu interlocutorul atît de degajat, rațional, manierat, receptiv, plin de bune intenții. Spre sfîrșitul penibilei întîlniri mă întrebase, în trecere, ce părere am despre polemicile din revistele literare, despre diversele „grupuri" și „orientări" etc. etc. Nu, nu insista, nu mă interoga, nu mă silea la mărturisiri. Doar dialoga, cu manierată duplicitate. A zîmbit ironic cînd am refuzat invitația de a ne reîntîlni „prietenește"...

Un adevărat comentariu al REFERATULUI ar însemna un comentariu al întregii perioade lungi, aproape un sfert de secol, de confuză și codificată și vicleană opresiune. Ar fi o altă, amplă carte...

Ceea ce n-ar trebui totuşi omis – fie şi la o rapidă parcurgere a preţioaselor indicaţii ale Înlocuitorului – este încrederea binevoitoare în îndreptarea greşelilor, într-o „morală" şi didactică a ordinii şi măsurii, care să aducă, treptat, rătăcitul pe calea dreaptă. Fiinţa ciudată, imprudentă, excesivă, incoerentă ar putea fi totuşi recuperată – asta reafirmă, răbdător şi optimist, experimentatul pedagog-cenzor. Era Pedagogia însăşi, dintotdeauna, cu sfaturile, reproşurile, ameninţările, pedepsele şi recompensele ei. Educaţia care ne însoţeşte, de la naştere – prin casa părintească, grădiniţă, şcoală, armată, biserică, căsnicie, partid – pînă la moarte, poate şi după aceea.

Îndrumările de „bun-simţ" ale Autorităţii răspund, de altfel, nu o dată, nevoii de siguranţă şi salubritate a multora dintre cetăţenii oricărui Stat, în a căror bună creştere se investesc eforturi şi speranţe.

„Nu este funcţia artei să se bălăcească în noroi, de dragul murdăriei înseşi, nicidecum să reprezinte doar omul decăzut, cretinii ca simbol al maternităţii, idioţi cocoşaţi drept imagini ale vitejiei... Arta trebuie să celebreze sublimul şi frumuseţea şi astfel să promoveze ceea ce este natural şi robust. Dacă arta nu face acest lucru, banii irosiţi pe ea sînt în van."

Aceste cuvinte de bun-simţ nu aparţin Cenzorului meu (deşi ar putea fi, cu siguranţă, şi opiniile sale, ca şi ale tuturor cenzorilor, de oriunde şi oricînd). Citatul nu îl reprezintă nici pe Jesse Helms, senatorul american îngrijorat că obscenitatea şi blasfemia ar putea, cumva, profita de fondurile acordate de stat artei. Cuvintele nu sînt nici ale răposatului Ayatollah Khomeini care l-a condamnat la moarte pe romancierul Salman Rushdie. Nu sînt nici cuvintele de bun-simţ ale americanilor scandalizaţi de o expoziţie care oferea la intrare, în loc de covor, steagul SUA şi care au tot mai mulţi adepţi în cererea de anulare a dreptului de a ultragia steagul naţional, drept garantat de Constituţia americană. (Orice cetăţean normal a fost, desigur, instruit încă din şcoală să divinizeze steagul ţării sale şi, eventual, să ardă sau să batjocorească steagul duşmanilor.)

Cuvintele ar putea fi rostite de mulţi dintre locuitorii de ieri şi de azi ai planetei noastre.

Ele aparţin însă lui Adolf Hitler, în funestul său discurs de la Nürnberg, din septembrie 1935. Citatul hitlerist l-am repetat pînă la obsesie şi din motive personale.

Am fost, încă din copilărie, în perioada nazistă, o fiinţă „interzisă". Coşmarul stalinismului, apoi complicatele eşecuri ale mereu incertului „dezgheţ" care a urmat au adîncit aspiraţia confuză şi

frenetică spre eliberare. M-aş putea întreba azi în ce măsură mai sînt apt pentru Libertate, fie şi pentru fragmentarele ei privilegii?

REFERATUL m-a însoţit în peregrinările exilului.

A venit şi momentul să recitesc, în lectură comparată, manuscrisul iniţial al romanului şi volumul (înlocuitor) publicat. „Recuperarea" în sistem? Nu, romanul nu cred că putea fi „recuperat" de sistem.

Trunchiat sau nu, modificat sau nu, textul nu era recuperabil pentru „ei", asta izbutisem, se pare.

Dar era, oare, recuperabil, în general? Schimbat şi trunchiat, supravieţuise, oare? Nici cronicile favorabile care au apucat să apară în ţară înainte de plecarea mea, nici chiar menţiunea admirativă din *Le Monde* despre tradiţia kafkiană pe care o confirmă *Plicul negru* nu preveneau iritarea care domina relectura cărţii. Nu mă mai deranja neapărat dispariţia, în versiunea editată, a unor negre detalii cotidiene sau „îmblînzirea" multor pasaje. Mai curînd, efectele deviatoare ale codificării. Înceţoşarea. Excesul stilistic, opacitatea. Devitalizarea, ocolurile, risipirea. Succese cu efect întîrziat ale Cenzurii, acolo unde nu erau vizibile şi chiar în locurile unde, dimpotrivă, Cenzura păruse înşelată şi învinsă. Autorul „angajat" estetic descoperea pagini, fragmente, capitole viciate de chiar artificiile prin care se apărase (nu o dată, cu senzaţia victoriei) de Cenzură. Şi se întreba dacă este doar cunoscuta nemulţumire

a oricărui autor, confruntat cu produsul de mult încheiat, sau mult mai mult decît atît...

Un scriitor îmi trimitea din București, la 21 ianuarie 1990, următorul mesaj: „Ce se va alege din toată literatura pe care am scris-o, care s-a scris în ultimii patruzeci de ani? E o literatură contextuală, cu o valoare de circumstanță, nu numai cînd speculează datele istoriei, dar și cînd le ignoră? Sînt pesimist, cum mă știi: s-ar putea ca totul să intre într-o «paranteză» a istoriei, de neconceput în viitor și ininteligibilă pentru cine n-a trăit-o".

Dureroasă interogație. Dialoga, fără să știe, cu una în sens opus, întîlnită în aceleași zile, în finalul unui text despre literatura română postbelică, publicat de un critic literar român aflat la Paris: „It found the strength to survive dictatorship; will it find the strength not to languish when there are no constraints? Nobody can answer this, but the question must be put" (*TLS*, 19-25 ianuarie, 1990)[17].

Există un preț al înfruntării tiraniei, fie și printr-o operă literară. Uneori, cei care l-au plătit plătesc apoi alt preț, deloc neglijabil, pentru a descoperi și a se adapta la societatea democratică. Ambele țin de premisa libertății, cu derutantele ei contradicții.

„Libertatea e un lucru mai complicat decît puterea", scria, în 1938, Thomas Mann.

Cei ajunși în exil jumătate de secol după marele scriitor german verifică, din nou, adevărul acestei

afirmații. Îl vor verifica, curînd, și cei recent eliberați în Europa de Est?

Diversitatea și asprimea competiției libere, vulnerabilitatea și riscul, legile dure ale pieței și farmecul aventurii, excesele și inhibițiile produse prin dinamismul productiv, poate exacerbat, al capitalismului tîrziu sînt doar cîteva din înfățișările societății libere.

Învățăm prețul libertății, după ce l-am învățat pe cel al tiraniei. Și reafirmăm, prin chiar rănile destinului nostru, valoarea libertății. Chiar și atunci cînd libertatea ne reamintește cît de fragile îi sînt, uneori, delicatele articulații, cît de complicate și relative soluțiile.

Poate, mai ales atunci.

Bard College
primăvara 1990

Note

1. Din scrisoarea lui Thomas Mann către Erika și Klaus Mann, decembrie 1938, în Thomas Mann, *Letters, 1889-1955*, Alfred A. Knopf, New York, 1971, p. 290.
2. Expresie favorită a lui Nicolae Ceaușescu.
3. În textul „The End of Communism in Poland and Hungary", publicat în *The New York Review of Books*, 15 iunie 1989, Timothy Garton Ash folosește în acest sens noțiunea de „Putere", cînd se referă la Polonia: „Aproape nimeni nu-și imaginase că marea prăpastie dintre «putere» și «societate», dintre Jaruzelski

și Walesa, ar putea fi repede depășită" (*Swiftly bridged*).

4. Scrisoarea lui Thomas Mann către Eduard Korrodi, 3 februarie 1936, în *Letters*, ed. cit.
5. Thomas Mann către Karl Kerényi, 4 august 1934, în *Letters*, ed. cit.
6. Propaganda ceaușistă subînțelegea prin acest termen perioada stalinistă.
7. Inițial aliat al legionarilor, generalul Antonescu (care a devenit, în 1940, Conducătorul Statului, Dictator militar) a reprimat Garda de Fier, cînd aceasta a încercat, în ianuarie 1941, să preia puterea. Dictatura militară antonesciană, aliată lui Hitler, a durat pînă în 1944, cînd Antonescu a fost arestat, iar România a semnat armistițiul și a trecut de partea aliaților.
8. Referința privește războiul civil din Grecia, din anii imediat după război.
9. În anii '80, autoritățile ceaușiste au încercat să legalizeze interdicția de a ține animale domestice în apartamente de bloc.
10. Propaganda ceaușistă evita să recunoască ponderea mișcării de dreapta și extremă dreapta în electoratul românesc de dinaintea războiului.
11. Unul dintre clișeele durabile ale propagandei comuniste postbelice în România a fost exagerarea importanței (firavului, de fapt) antifascism românesc.
12. Pentru cîștigarea simpatiei Occidentului, Partidul Comunist Român a încercat, în ultimul deceniu ceaușist, să retușeze pînă și imaginea dreptei românești, mai ales privind „umanismul" față de minorități.
13. Mihai Eminescu și Vasile Alecsandri au în opera lor, uneori, și formulări antisemite.

14. Rabinul Moses Rosen, deputat mulți ani în Parlamentul comunist al României, a protestat, în ultima perioadă a ceaușismului, împotriva frecventei publicări de texte antisemite, datorate unor scriitori clasici și contemporani români.
15. Regele Carol al II-lea a acceptat inițial colaborarea cu legionarii, apoi a reprimat mișcarea. Obligat, în 1940, să abdice și să părăsească România, regele a predat puterea generalului Antonescu și succesorului la tron, regele Mihai (atunci în vîrstă de 19 ani).
16. Propaganda de partid ceaușistă a utilizat frecvent această minciună pentru a cîștiga simpatia Occidentului.
17. Mircea Iorgulescu, „The Resilience of Poetry", în *Times Literary Supplement*, 19-25 ianuarie, 1990, pp. 61-62: „Ea [literatura română] a găsit puterea să reziste dictaturii; va găsi, oare, puterea de a nu stagna, atunci cînd nu mai există restricții? Nimeni nu poate da un răspuns, dar întrebarea trebuie pusă".

Felix culpa

Cînd a decedat, în 1986, la Chicago, în vîrstă de 79 de ani, Mircea Eliade era un celebru profesor al Universității din Chicago (*Sewell I. Avery Distinguished Service Professor* la *Divinity School* și membru al Comitetului pentru Științe Sociale), expert în istoria religiilor și un scriitor cunoscut.

Era autorul a vreo cincizeci de volume, incluzînd proză scurtă, romane, piese de teatru, eseuri, studii de filosofie și religie și nenumărate articole. Cele patru volume ale *Istoriei credințelor și ideilor religioase* rămîn, probabil, opera sa cea mai renumită.

Pasiunea lui Eliade pentru cunoaștere, pentru lectură și scris, datează din adolescență, cînd a și publicat primul său articol (*Cum am descoperit piatra filosofală*), în 1921, la vîrsta de 14 ani. După licența în filosofie, obținută la Universitatea din București în 1928, Eliade a plecat în India pentru trei ani, pentru a studia cultura și filosofia indiană la Universitatea din Calcutta. Considera aceasta drept marea sa experiență spirituală: „În India am

descoperit ceea ce aveam să numesc apoi «simţirea cosmică religioasă»", scria în 1978, în *L'Épreuve du labyrinthe.*

Eliade a obţinut doctoratul în filosofie la Universitatea din Bucureşti în 1933, cu o disertaţie despre yoga. Ca asistent al lui Nae Ionescu, faimosul profesor de logică şi metafizică şi-a început cursul despre „Problema păcatului în filosofia indiană" şi a rămas fascinat de mentorul şi prietenul său, chiar şi atunci cînd Nae Ionescu propaga fascismul italian şi nazismul german şi cînd devenise un pasionat sprijinitor al Gărzii de Fier, organizaţie ultranaţionalistă de extremă dreaptă[1].

În 1938, cînd unii dintre conducătorii Gărzii de Fier, inclusiv Nae Ionescu, au fost arestaţi, Eliade a trecut el însuşi, la două-trei săptămîni după mentorul său, printr-o încercare similară. A fost totuşi numit ataşat cultural la Legaţia română din Londra în 1940. În anul următor, cînd România a intrat în război de partea Germaniei, Eliade a trebuit să părăsească Anglia şi a fost trimis la Legaţia română din Lisabona. La încheierea războiului, a rămas la Paris unde a şi predat la École des Hautes Études şi, mai tîrziu, la alte universităţi europene, înainte de a se stabili, în 1956, la Universitatea din Chicago.

Jurnalele şi *Autobiografia* lui Eliade relevă interesante porţiuni ale vieţii şi operei sale. Din păcate, aceste volume nu *demistifică* poziţia sa ideologică

și politică din timpul perioadei fasciste. Eliade scria, cîndva, că „a demistifica este, la urma urmei, prea facil", că preferă „camuflajul adoptat de sacru într-o lume desacralizată". „Am luat de multă vreme hotărîrea de a menține un soi de discretă tăcere despre tot ceea ce cred sau nu cred", mărturisește în *L'Épreuve du labyrinthe.*

În 1936, Mircea Eliade scrisese, totuși, „Mi-e complect indiferent dacă Mussolini este sau nu un tiran. Mă interesează un singur lucru : că acest om a transformat în cincisprezece ani Italia, făcînd-o dintr-un stat de mîna a treia, una din forțele lumii de azi". La vremea aceea, era un admirator neclintit al lui Mussolini și Corneliu Zelea Codreanu[2], „Căpitanul" Gărzii de Fier. Obsedat, încă din tinerețe, de relația dintre sacru și profan, cu greu ar fi putut prevedea, desigur, atunci, consecințele teribile ale unor astfel de opinii. Este greu de știut în ce fel a evoluat viziunea sa în perioada postbelică. Ceea ce știm, din scrierile sale, este că scepticismul față de modelul occidental al democrației nu l-a părăsit.

Strălucita sa operă științifică a amplificat înțelegerea miturilor, arhetipurilor și a istoriei religiilor (subiectele sale favorite). Nu este de mirare, așadar, că în ciuda persistentului său anticomunism, omul de știință Mircea Eliade admitea, într-un interviu,

că Mao poate fi văzut ca „ultimul împărat", „apărătorul și interpretul doctrinei juste și, în viața de fiecare zi, persoana responsabilă cu pacea și bunăstarea poporului" sau că „mitul lui Stalin revelează o nostalgie față de arhetip" sau că mormîntul lui Lenin, deși nu este, în esență, religios, „îndeplinește funcția unui simbol religios". Adăuga acestor comentarii, în *L'Épreuve du labyrinthe*, că „nu există degradare" care să nu reflecte „o stare mai înaltă, pierdută sau dorită în mod confuz".

Nu este întîmplător că lui Eliade, altminteri relativ lipsit de umor, îi plăcea filmul lui Federico Fellini, *Clovnii*, prețuindu-l tocmai pentru „recrearea marilor teme mitice și operînd cu anumite simboluri majore în forme neobișnuite". Eliade căuta sacralitatea, magicul, misterul, chiar cînd duceau la mistificare.

Ar fi fost o bine venită surpriză dacă în scrierile autobiografice tîrzii, contrazicînd opțiunile anterioare, Mircea Eliade ar fi încercat „demistificarea" implicării sale în ideologia totalitară. Volumul ultim al jurnalelor[3], publicat postum, în 1990, fusese o ultimă șansă pierdută. Surprize ar mai putea, eventual, să apară în scrierile inedite. În contextul actualelor schimbări politice în Europa de Est – schimbări stimulate de scriitori și artiști admirabili, care au luptat curajos contra tiraniei – inexistența unei asemenea mărturii devine cu atît mai regretabilă.

Cum știm, numărul intelectualilor aflați pe partea „greșită", pe partea totalitarismului, nu a fost deloc neglijabil în secolul nostru. Chiar și acum, în tranziția Europei de Est spre o societate civilă, se aud voci care vorbesc despre necesitatea unei „bune doctrine", a unei „discipline de fier", despre necesitatea unui stat puternic, a unei autorități sacre etc. Din nou, fantoma tiranului bufon își revendică masa de susținători și obsedează vechii servitori, clovnii profani gata să aplaude sanctitatea absurdă.

Lupta împotriva canonizării puterii pare la fel de dificilă ca totdeauna. Mărturia lui Eliade despre angajamentul său politic, ca gînditor și adept al unei ideologii și mișcări totalitare, evaluarea acestei experiențe ar fi avut, cu certitudine, un mare impact, cu deosebire în acest moment.

Nu prea voluminosul tom IV al *Jurnalului* se încheie cu puțin înaintea morții. Volumul se acordă perfect cu cele anterioare. Regăsim aceeași structură : sînt notate laconic evenimentele importante și mai puțin importante ale zilei, legate de munca sa didactică, științifică și literară, întîlnirile, călătoriile, conferințele, persoanele contactate, așa mai departe. Cum observa Larry McMurtry[4] la apariția unui volum precedent : „Acesta nu este jurnalul personalității, cu atît mai puțin al bîrfei. Eliade nu dă impresia că ar fi prea grozav pentru a vorbi despre personalitate sau bîrfă, ci că, pur și simplu, este prea ocupat, absorbit de opera în lucru".

Jurnalul include chiar şi un fel de „datebook", cu care – cum observă însuşi autorul – uneori şi seamănă, deşi revelează şi momente intime de melancolie şi suferinţă. Senectutea renunţă, uneori, la discreţie, strategie şi impersonalizare. Găsim la 19 noiembrie 1983 următoarea mărturisire tulburătoare: „Nu pot ridica din rafturi cărţi grele, nici nu pot scormoni printre dosare. [...] Să fi fost pedepsit pentru – şi prin – ce-am iubit toată viaţa: cărţile, scrisul?"[5]. Melancolia este legată de impasul vitalităţii. „În loc să-mi văd de lucru, melancolie provocată, ca de obicei, de... ce-ar trebui să fac acum imediat" (31 martie 1979)[6].

Cititorul *Jurnalului IV* înregistrează povara vîrstei şi a bolilor bătrîneţii autorului, diminuarea extraordinarei capacităţi de muncă pe care acesta o menţinuse pe tot parcursul lungii sale existenţe. Presentimentul sfîrşitului este temperat de discreţie şi rememorare, adesea de o olimpiană altitudine.

Dacă ar fi să căutăm, neapărat, liniile directoare ale activităţii febrile descrise în *Jurnale*, am întîlni, probabil, în cele din urmă, două obsesii majore, în această ultimă perioadă, ca şi în întreaga sa viaţă: cărţile şi România. Cum cu exactitate subliniază Wendy Doniger în afectuosul *Epilog*[7] al volumului patru al *Jurnalului*, pentru Eliade „întîi vin cărţile; abia apoi, oamenii". Drama apropiatului sfîrşit focalizează mai mult asupra cărţilor pe care nu le va

mai putea scrie, decît a oamenilor de care va fi despărţit. Pasajele din *Jurnal* care vorbesc despre fatalitatea sfîrşitului, ca şi cele – de un extraordinar efect antitetic şi complementar – în care programează, cu o suverană linişte şi pedanterie, împărţirea bibliotecii compun o tulburătoare şi memorabilă imagine esenţială a cărturarului. S-ar părea că fiinţele cele mai apropiate cu greu ar fi putut concura cu înfrigurata sa devoţiune şi coabitare cu cărţile; cărţile au fost pasiunea tiranică a întregii vieţi, din adolescenţa nesăţioasă de lecturi (cînd elaborase un adevărat program de reducere, treptată, la minimum, a somnului, în favoarea lecturilor şi scrisului) pînă la insomniile senectuţii, cînd magia cărţilor continuă să-l revitalizeze.

Vastele cunoştinţe dobîndite prin lectură l-au făcut pe Eliade un erudit şi o figură enciclopedică, persoana ideală pentru a i se încredinţa editarea *Enciclopediei Religiilor*. Productivitatea sa intelectuală era extraordinară.

O stranie relaţie premonitorie marchează, pentru cercetătorul magicului care a fost Eliade, interdependenţa între distrugerea cărţilor şi somaţia morţii. Visul notat la 21 iulie 1979 rulează scene suprarealiste: elegantul domn de la oficiul de fotocopiat, înconjurat de mulţimea de animale mici şi bizare, reducerea manuscrisului la un sandviş pentru şoarecele care nu poate fi împiedicat să-l devoreze,

panica autorului etc. Coşmarul îşi află, de fapt, adeverirea sau măcar ecoul în ciudatul incendiu care a distrus la 19 decembrie 1985 (patru luni înaintea morţii) biblioteca din biroul său de la Meadville-Lombard School of Religion. Visul şi realitatea se aliau, astfel, într-un sumbru avertisment privind timpul deja nerăbdător. Imaginea bătrînului paralizat în faţa dezastrului, în aerul rece al nopţii, diminuat de vîrstă şi boală, este a unui final tragic.

Pare verosimil, cum sugerează Wendy Doniger, că Eliade îşi considera opera mai importantă decît viaţa[8]. Că îşi considera totuşi şi viaţa importantă şi semnificativă, cum a şi fost, o dovedeşte mai ales faptul că a publicat atîtea volume de jurnal şi memorii. Eliade nu a fost, cum s-ar crede, un cărturar care a făcut din cărţi un zid impenetrabil pentru tot ceea ce venea dinspre realitate.

Pînă la sfîrşitul vieţii, Mircea Eliade şi-a scris literatura şi amintirile în româneşte. Relaţia cu limba şi cultura română, ca şi cu românii din exil şi din ţară (este impresionant numărul românilor pe care îi întîlneşte sau cu care este în legătură, şi la această vîrstă, de la camarazi de idei pînă la demnitari comunişti, de la admiratori şi cercetători ai operei sale, prieteni sau rude, la necunoscuţi de tot felul) confirmă un interes statornic, mai mult decît atît, o adîncă apartenenţă. Faptul merită subliniat,

tocmai fiindcă Eliade a petrecut mai mult de jumătate din viață în afara României și a scris și în alte limbi decît româna.

Acest sens al apartenenței, în relația cu România și chiar *românismul*[9], poate fi perceput și în acest volum, ca și în cele precedente, ca un *caz* cu largi semnificații pentru intelectualitatea românească și pentru destinul României de mîine.

De-a lungul vieții, poate mai ales spre finalul ei, Eliade contempla, din nou și din nou, relația cu țara de care, despărțit, nu s-a putut despărți: „Mă gîndeam mereu la ce-aș fi suferit rămînînd în țară profesor și scriitor", notează la 10 octombrie 1984. „Dacă nu ar fi fost acea *felix culpa*: adorația mea față de Nae Ionescu și toate consecințele nefaste (în 1935-1940) al acestei relații"[10], continuă, cu ciudată candoare, autorul*. Gîndul a persistat (ca și formularea...) pînă spre ultimele pagini ale *Jurnalului* publicat: „Mă gîndesc la mine: fără acea *felix culpa* (discipol al lui Nae Ionescu), aș fi rămas în țară. În cel mai bun caz, aș fi murit de tuberculoză într-o închisoare" (29 august 1985)[11]. Savantul în istoria religiilor se referă, probabil, la textul Sfîntului Augustin: „*O felix culpa, quae talen ac*

* În Mircea Eliade, *Jurnal*, II (1970-1985, ediție îngrijită de M. Handoca, Editura Humanitas, București, 1993) această frază despre Nae Ionescu lipsește.

tantum meruit habere Redemptorem" („O, culpă fericită, care a slujit unui atît de mare Izbăvitor").

Este – în cel mai bun caz – o mare naivitate în presupunerea că adorația față de Nae Ionescu ar fi fost singurul motiv pentru arestarea și condamnarea lui Eliade în perioada de după război, deși acest motiv era, desigur, el însuși suficient. Dacă ar fi fost necesar vreun motiv (atîția mii de arestați n-au aflat niciodată motivul real sau inventat al vinei lor), el putea fi găsit cu ușurință în activitatea publicistică a lui Mircea Eliade din perioada de ascensiune a mișcării legionare, cînd presa de stînga îl numea „fascist" și „legionar"[12]. O serie de alte acuzații puteau fi formulate împotriva sa : atacurile sale contra comunismului și a Uniunii Sovietice, disputele cu ziarele de stînga, scandaloasa sanctificare de către Eliade a „martirilor" (de partea lui Franco, firește) în războiul civil din Spania[13]. Nu mai puțin gravă era elogierea lui Antonio de Oliveira Salazar, dictatorul Portugaliei[14], pe care Eliade intenționa, se pare, să-l sugereze ca „model" dictatorului român Ion Antonescu. Eliade a scris cartea despre Salazar în 1942, cînd activa la Legația română din Lisabona, o funcție în ea însăși compromițătoare. „Dosarul" lui Eliade s-ar fi încărcat copleșitor, dacă autoritățile comuniste ar fi vrut să justifice o severă condamnare. În legătură cu acuzațiile de „fascism" pe care presa de stînga le-a emis constant contra

lui Eliade, Ricketts scrie: „Într-un sens, criticii lui Eliade – nedrepți cum erau – au văzut totuși mai limpede decît el însuși direcția în care gîndirea sa îl ducea"[15]. Ar fi în orice caz greu de crezut că vreun „miracol" – de genul celui care l-a scos, în 1940, de sub urmărirea autorităților și l-a trimis la Londra, ca diplomat – s-ar fi putut repeta sub regimul comunist.

Dacă sănătatea sa ar fi rezistat totuși anilor grei de temniță, Eliade ar fi fost eliberat, ca și camarazii săi de idei, în anii '60. El ar fi „beneficiat", ca și aceștia, de mult mai vicleana nouă politică de „recuperare" a valorilor. I s-ar fi permis, probabil, să-și republice măcar o parte dintre vechile cărți și să publice unele noi, ar fi fost înconjurat de stima intelectualității românești și de „toleranța" rezervată de oficialități intelectualilor „utili", ar fi fost chiar „încurajat" de organele oficiale, pentru care vechile idei ale tradiționalului lor adversar politic deveniseră utile surse de legitimare a propriului sistem. Aparatul ideologic al Partidului lui Ceaușescu începuse studierea sistematică a experienței Gărzii de Fier, pe a cărei veche popularitate era invidios și ale cărei sloganuri le reutiliza în folos propriu: „Revoluția națională" (cu accentele ei șovine) în locul celei „internaționaliste", Statul totalitar centrat pe „Conducător", discreditarea democrației, anti-intelectualismul, interzicerea spiritului critic,

represiunea împotriva liberalismului etc.[16]. Dușmanul Partidului lui Ceaușescu era democrația, nicidecum dreapta extremistă. Direcția democrată și raționalistă din gîndirea românească (adică, principiile revoluției burghezo-democrate de la 1848, umorul sarcastic al marelui clasic Caragiale, moștenirea spirituală a criticului literar și gînditorului social E. Lovinescu etc.)[17] începuse să devină prada preferată a „vînătorii de vrăjitoare", împreună cu „influențele decadente" ale Occidentului, desigur, față de care omniprezenta Securitate care încerca să creeze un adevărat „cordon sanitar".

Este greu de știut dacă Eliade ar fi reacționat la fel ca și Constantin Noica, un strălucit filosof și cărturar pe care nici anii în pușcăriile comuniste, nici fosta sa adeziune la extremă dreaptă interbelică nu-l determinaseră să repudieze regimul Ceaușescu. Neîncrederea sa platonică în democrație, fascinația sa față de „ființa românească" și față de rigoarea intelectuală „pură" l-au făcut să critice mai frecvent și mai acut „decadența" occidentală (o critică, în definitiv, mult mai confortabilă), decît dictatura lui Ceaușescu. Moartea cărturarului Noica, puțin după cea a lui Eliade, a fost resimțită, însă, firește, ca o grea pierdere de întreaga intelectualitate românească, nu doar de fervenții săi admiratori – care cuprindeau, paradoxal, atît pe unii dintre cei mai demni

oponenți ai regimului Ceaușescu, cît și pe mulți dintre susținătorii săi cei mai abjecți.

Mircea Eliade nu s-a mai întors niciodată în România și destinul său trebuie privit din această perspectivă. Statutul de anticomunist l-a apărat o vreme, probabil, în lumea occidentală, de neplăcute întrebări sau reproșuri privind relația sa cu extremismul de tip fascist, dar ele au venit totuși, în cele din urmă. Nu stăteau sub teribila amenințare punitivă comunistă, ci exprimau societatea democratică, față de care scepticismul său a fost totdeauna profund. Oricum, reclamau un răspuns. Cum răspunsurile erau evazive și nesatisfăcătoare, întrebările au persistat. Deloc plăcută confruntare, cu siguranță, chiar dacă nu atît de dramatică pe cît ar fi fost într-un sistem totalitar.

Ecouri ale acestei iritante confruntări revin și în acest ultim volum al *Jurnalului*: „...aflu că Furio Jesi îmi consacră un capitol de calomnii și injurii în cartea lui recent apărută, *Cultura di destra*. Aflasem mai demult că Jesi mă consideră un antisemit, fascist, *garde de fer* etc. Probabil că mă acuză și de Buchenwald. [...] Mi-e indiferent că mă înjură (n-am să-l citesc și deci nu-i voi răspunde)", 6 iunie 1979[18]. Iritarea este atît de mare, încît bătrînul om de știință ponderat califică drept calomnioasă o carte pe care nu a citit-o, ba, nici nu are de gînd

s-o citească și invocă Buchenwaldul cu o grimasă cel puțin nepotrivită. Chiar cînd regăsește masca blazată, tot eschiva rămîne unicul răspuns: „Barbăneagră îmi relatează ce i-a spus de curînd Jean Servier: din Israel s-au primit instrucțiuni precise ca să fiu criticat și atacat ca fascist etc. Jean Servier, spune Barbăneagră, era indignat... Cred, dar nu se poate face nimic", 4 iulie 1979[19].

Este această iritare disimulată în ironie sau translatată în obosită autocompasiune un semn al vulnerabilității, al culpabilității sau al unui soi de superioară detașare față de întrebări prea mărunte?

Pentru cei care l-au cunoscut pe Eliade în exil, ca un om afabil, delicat, de o stilizată civilitate („ultimul om din lume care ar fi putut avea o gîndire totalitară", spunea o prietenă a sa), astfel de acuzații erau de neimaginat. O acuzație față de care – dacă nu o poți dovedi falsă – nu este ușor de găsit strategia de eludare. În memoria ultragiată a omenirii, nazismul se caracterizează nu doar, pur și simplu, prin ideologia rasistă și militantismul său, ci mai ales prin consecințele catastrofice ale istericei propagande hitleriste – brutalitatea arogantă, războiul devastator, lagărele de exterminare. Această infamă tragedie umană trebuie văzută în contextul în care a proliferat. O perioadă de acută criză economică, politică, morală, spirituală, căreia

național-socialismul îi propunea o simplistă, violentă soluție „radicală". Întunecata ideologie nazistă n-a însemnat, de la început, cuptoare de ars oameni, ci s-a dezvoltat lent, cu cruzime și viclenie, pînă la sinistra culminare. La polul aparent opus, ipocritul comunism și-a derivat militantismul demagogic și teroarea din *Umanismul* Utopiei egalitare și raționaliste – o distincție care n-ar trebui ignorată nici chiar în contextul Gulagului.

Încercînd să înțelegem vina nazistă, cea colectivă și cea individuală, n-ar trebui să-i uităm pe cei care au priceput, de la început, oroarea. Spiritele lucide au sesizat natura monstruoasă a proiectului, înainte ca rezultatul să fie larg cunoscut. Ar merita citată măcar o singură opinie pre-Holocaust, nu a unui filosof sau scriitor, ci a unei ziariste, care a văzut cu claritate relația dintre ideologia național-socialistă și realitatea cotidiană a Germaniei hitleriste. Ziarista americană Dorothy Thompson, expulzată de Hitler din Berlin pentru textele ei antinaziste, considera nazismul „o repudiere a întregului trecut al omului occidental. În voioasa distrugere a tuturor standardelor anterioare, în sălbatica afirmare a «supremației voinței», în acceptarea orientală a morții ca fecundator al vieții și a dorinței de moarte ca adevăratul eroism, nazismul este un negru nihilism. Punînd voința deasupra rațiunii, idealul deasupra

realităţii, apelînd, neiertător, la totem şi tabu, elevînd fetişuri tribale, oprimînd şi distrugînd bunul-simţ crescut din experienţa umană, de o nelimitare oceanică, nazismul [...] este inamicul a tot ceea ce este solar, rezonabil, pragmatic, de bun-simţ, iubitor de libertate, afirmînd viaţa, aspirînd la formă şi conştiinţă a tradiţiei".

Ar fi revelator de cunoscut replica lui Eliade la opinia americancei Dorothy Thompson asupra filosofiei şi sistemului fascist, mai ales fiindcă fascismul românesc s-a manifestat ca o mişcare creştin-ortodoxă, cu articulări specifice în etica creştină, în viziunea „orientală" a „morţii eroice", a „supremaţiei voinţei", cu ritualurile tribale ale supunerii oarbe faţă de Şef. Cine ar fi explicat mai bine ca Eliade de ce atîţia dintre eminenţii intelectuali ai generaţiei sale au optat pentru această sinistră angajare şi cum se transformă un intelectual de orientare conservatoare într-un gînditor extremist? Un fenomen la fel de revelator ca evoluţia intelectualului umanist, „progresist", într-un simplu militant comunist. Este de vină, oare, doar confuzia creată de criza unei societăţi care nu izbutise să consolideze bazele democraţiei?

Eliade evită, mereu, o analiză a experienţei sale militante, preferă ambiguitatea şi eschiva. (De altfel, chiar şi în cazul unor controverse mai puţin explozive, cele ştiinţifice, de pildă, el amînă ori ocoleşte

confruntarea sau dezbaterea deschisă.) Numit „nazist" sau „antisemit", reacţia la o acuzaţie care simplifică atît de brutal istoria vieţii sale este retragerea. Există o elocvenţă, nu doar o demnitate a tăcerii; există o delicateţe în eschivă, nu doar o şiretenie; există însă în tăcere şi eschivă destule aspecte reprobabile. Dar dezicerea publică de vechile convingeri, dar denunţarea ororii, dezvăluirea mecanismelor de mistificare, asumarea culpabilităţii? Puţini au, probabil, luciditatea şi curajul. Cazuri rare, exemplare, care merită să fie numite, cu adevărat, de conştiinţă. Doar recunoaşterea erorii validează separarea autentică de eroare. Nu este, oare, *onestitatea*, pînă la urmă, duşmanul de moarte al totalitarismului? Şi nu este conştiinţa (examinarea critică a întrebărilor inconfortabile, adică, angajare etică lucidă) proba ultimă a distanţării de forţele corupătoare ale ideologiei totalitare? Forţe, acestea, deloc simple şi directe, care acţionează pe căi ocolite şi complexe asupra vulnerabilităţii umane. În recenta sa *Autobiografie*, Andrei Saharov recunoaşte juvenila sa admiraţie faţă de Stalin. Onestitatea acestei confesiuni este aceeaşi funciară onestitate care l-a făcut pe marele savant şi umanist să înţeleagă treptat şi în profunzime natura sistemului totalitar comunist, să devină adversarul său neînduplecat – neînduplecat în ciuda atîtor

suferinţe: un simbol strălucit, inspirator, pentru intelectualii acestui torturat secol.

Atunci cînd întrebările nu vin din propria conştiinţă, ele vin din afară, pînă la urmă. Să fie o surpriză, oare, că doar „adversarii" lui Eliade au pus întrebările incomode? N-ar fi fost firesc ca tocmai admiratorii, înaintea oricui altcuiva, să fie judecătorii săi cei mai exigenţi? Din nou, la 23 iulie 1979, Eliade se referă la Furio Jesi: „Vine să mă vadă C. Poghirc. [...] Îmi spune de asemenea de campania contra mea în Italia, provocată de F. Jesi. Scopul: eliminarea mea dintre favoriţii Premiului Nobel"[20].

Mărturiile despre tragedia totalitară vin mai ales din partea victimelor, rareori din partea celor vinovaţi. Deşi tocmai aceştia ar fi putut revela lucruri esenţiale despre banalitatea monstruoasă a răului, ca să înţelegem nu doar trecutul, ci să avem o mai clară idee şi asupra viitorului omenirii. Oamenii vor prefera însă, totdeauna, să vorbească despre suferinţa nevinovată, nu despre propria răspundere în suferinţa generală.

„Între o tradiţie de gîndire şi ideologia în care se înscrie, totdeauna abuziv, este un abis", afirmă Lacoue-Labarthe şi Jean-Luc Nancy, în atît de interesantul lor studiu *Mitul nazist*[21].

Poate am avea motive să chestionăm categoricul acestei afirmaţii, şi mai ales oportunitatea termenului „abis", dar linia logică a acestui incitant text merită urmărită cu atenţie. „Nazism nu este mai mult în Kant, în Fichte, în Hölderlin ori în Nietzsche (cu toţii, gînditori solicitaţi de nazism) – nu este, la limită, mai mult, chiar în muzicianul Wagner – decît este Gulagul în Hegel sau în Marx. Sau Teroarea, cu toată simplicitatea, în Rousseau. În acelaşi fel, şi oricare i-ar fi mediocritatea (după a cărei măsură i-ar trebui cîntărită ruşinea), petainismul nu este un motiv suficient pentru a-i invalida, de pildă, pe Maurice Barrès şi Paul Claudel. De condamnat este doar gîndirea care se pune deliberat (sau confuz, emoţional) în serviciul unei ideologii, în spatele căreia se ascunde sau de a cărei putere profită: Heidegger în primele luni ale nazismului, Céline sub ocupaţie, şi mulţi alţii, în acea perioadă şi de atunci (şi din alte părţi)."[22]

„Mulţi alţii... şi în alte părţi", într-adevăr. Fascismul românesc – oricît s-ar deosebi de cel hitlerist sau italian – păstrează aceeaşi caracteristică principală: „un amalgam de emoţii rebele şi idei sociale reacţionare", cum spunea Wilhelm Reich[23].

Naţionalismul extrem şi militant care a dat naştere Gărzii de Fier (ca şi variantelor sale anterioare

şi ulterioare) poate fi identificat deja în confuzia (încă fericită...) de după Tratatul de la Versailles, adică de după primul război mondial, cînd a fost constituită România Mare, cuprinzînd toate provinciile în care românii erau majoritari (Transilvania, Bucovina, Basarabia), şi brusc confruntată astfel cu un important adaos de minoritari (unguri, evrei, germani şi alţii). Nu frustrarea înfrîngerii, aşadar, ca la germani sau inerţia descurajării la italieni, ci tocmai consecinţele succesului teritorial au transformat vechiul naţionalism românesc în extremism violent şi fanatic. Violent antisemit, fireşte. Fascismul românesc – care se proclama „creştin" şi „moral" – a profitat de confuzia unei democraţii parlamentare fragile, pentru a-şi căuta o bază electorală în rîndul ţărănimii frustrate şi neglijate social, în perioada începutului industrializării şi modernizării României. Mişcarea răspundea aceloraşi premise ca şi naţional-socialismul hitlerist: *căutarea identităţii* (care, în condiţiile acelei perioade confuze, era de înţeles, şi pentru români, şi pentru germani) şi *construirea unei mitologii* (în cazul României, ortodoxismul creştin ca ideal de puritate, fraternitate utopică ş.a.m.d.). Aceste sloganuri ofereau românilor un mecanism al identificării[24]. Fundamentalism creştin-ortodox, am spune astăzi, cu o structură teroristă, ritualizînd cultul morţii şi sacrificiul creştin, excluderea violentă a „străinilor", idealizarea

vieții pastorale, negarea democrației, a individualității, refuzul civilizației moderne.

Multe dintre aceste idei puteau fi regăsite în tradiția gîndirii conservatoare românești. Importanți artiști și cărturari au exprimat, în activitatea lor jurnalistică sau în lucrările lor filosofice, o viziune similară. Nume ilustre ale culturii românești, de la poetul național Mihai Eminescu, la B.P. Hasdeu, Nicolae Iorga, Octavian Goga și, mai recent, Eliade și Noica, au fost invocate drept portdrapel al mișcării extremiste de dreapta. Desigur, scrierile lor politice nu îndeamnă la asasinate (deși limbajul intoleranței și al urii atinge în unele texte o insuportabilă violență).

„Max Ricketts a venit pentru trei zile. [...] Două seri am cinat împreună. Îmi punea mereu întrebări. Sînt încă sectoare numai parțial înțelese ; bunăoară, acuzațiile și aluziile la «nazismul» (antisemitismul) meu din anii 1938-1939. Încerc să-l lămuresc ; îi amintesc anumite articole, convorbiri, întîmplări din acei ani", menționează Eliade la 5-8 martie 1984[25]. Ricketts, un fost student al lui Eliade la Universitatea din Chicago, dedicase după o extraordinară documentare două masive volume mentorului său.

Chiar dacă nu sesizează toate implicațiile unei atmosfere politice bizantine, nici toate ramificațiile

istorice ale naționalismului în varianta sa creștin-ortodoxă, cu persistentele probleme ale unei populații amestecate și ale crizei de identitate, Ricketts oferă un amplu material de studiu, cercetat cu devoțiune și condus spre concluzii, în general, rezonabile. Inventariază prilejurile cînd Eliade s-a desolidarizat de anumite acțiuni violente ale Gărzii de Fier sau de strategii fanatice, opresive, acceptă adevărul documentelor. „Multe dintre idealurile Legiunii erau identice cu cele pe care Eliade le-a susținut el însuși de multă vreme."[26] „Revenind la una dintre temele sale favorite, misiunea României, el o găsește întruchipată în Programul Legiunii."[27] „În proaspătul său entuziasm pentru Legiune, pe care o clasa ani de zile ca doar un alt grup politic de extremă dreaptă, Eliade și-a pierdut sensul perspectivei și trece cu vederea defectele doctrinei și practicii ei."[28] „Eliade a scris și despre «noua aristocrație» constituită de Legiune."[29] „Cel mai extins articol prolegionar purtînd numele lui Eliade este unul pe care el a negat a-l fi scris. [...] De fapt, textul pseudonim nu conține, probabil, nimic cu care Eliade nu ar fi fost de acord la acea vreme; se pare, în realitate, că urma, îndeaproape, articole pe care el le scrisese în acei ani [...] nu poate exista nici o îndoială că în acea vreme el spera și credea în triumful Mișcării Legionare."[30] Ricketts rezumă, în final, astfel, concepția lui Eliade: „Democrația nu

a fost în stare să inspire în oameni un spirit al naţionalismului fervent – să facă din ei o naţiune puternică, virilă, optimistă, pătrunsă de un sens al misiunii şi destinului. Fiind un produs de import, democraţia este preocupată cu chestiuni care nu sînt specific româneşti: cu «abstracţii», ca drepturile individului, drepturile minorităţilor, şi cu libertatea conştiinţei politice – iar acestea, susţine Eliade, nu ating miezul «Problemei româneşti»"[31].

Cititorul occidental poate găsi în volumele lui Ricketts şi semnificative citate din jurnalistica lui Eliade: „Noi cunoaştem cîţiva tirani care au transformat ţări ameţite în State puternice: Cezar sau August sau Mussolini. Mi-este complect indiferent dacă Mussolini este sau nu un tiran. [...] Îmi este, aşadar, complect indiferent ce se va întîmpla cu România după lichidarea democraţiei. Dacă, depăşind democraţia, România devine un stat puternic, naţional, conştient de forţa şi destinul său – istoria va ţine seama de acest act"[32]. „Tineretul legionar" întruchipează „un om nou, care a descoperit odată cu *ascultarea* şi propria sa voinţă, propriul său destin. Disciplina şi ascultarea i-au dăruit o nouă demnitate, o nesfîrşită încredere în sine, în Şef, şi în destinul major al neamului său"[33]. „Dar sînt atîtea îndemnuri revoluţionare care aşteaptă de mii de ani să fie puse în practică. Doară Fiul Omului de

aceea s-a pogorît, ca să ne învețe revoluția permanentă...."[34]

S-ar putea da și alte citate din textele publicate de Eliade în presa românească a timpului. „În numele acestei Românii care începe cu multe mii de ani în urmă și nu se sfîrșește decît în apocalips, se vor face reformele sociale cu destulă cruzime, se vor recoloniza colțurile de provincii cotropite de străini, se vor pedepsi toți trădătorii, se va lăți între granițe mitul Statului nostru și se va duce peste granițe vestea tăriei noastre."[35] (*Vremea*, 18 decembrie 1936) Sau: „De la ei, care au suferit atîta și au fost umiliți secole de-a rîndul de unguri, neamul cel mai imbecil care există în istorie, după bulgari – și de la acești șefi politici ai Transilvaniei eroice și martire așteptam noi o Românie naționalistă, o Românie delirantă și șovinistă, înarmată și viguroasă, necruțătoare și răzbunătoare"[36].

S-ar putea adăuga citate despre „înspăimîntătoarele crime" de care ar fi vinovată slaba, corupta, neputincioasa democrație românească, încă prea tînără („înaintarea elementului slav din josul Dunării spre deltă și Basarabia" sau faptul că „evreii au cotropit satele Maramureșului și ale Bucovinei și au obținut majoritatea absolută în toate orașele Basarabiei"[37]).

Citatele s-ar putea înmulți, cu altele chiar mai ridicole și dezgustătoare. Oricît ne izbește, azi,

absurdul infantil și agresiv al acestor fraze, n-ar trebui să uităm că acest „iraționalism" se legitima, la data la care au fost scrise, prin acea paradoxală „logică" simplistă, care pretindea a furniza soluții instantanee unor conflicte sociale demult nerezolvate. Aceasta a fost dintotdeauna „logica" sumară și deviată a mișcărilor extremiste, în vreme de criză, cum ne-au reamintit, Lacoue-Labarthe și Nancy în studiul lor despre nazism. În perioada confuză și apăsătoare de dinaintea războiului, cînd pînă și democrații cu lungă tradiție se clătinau, acest impuls extremist apărea, din păcate, într-o formă sau alta, și printre destui intelectuali. Cu atît mai mult era extremismul de așteptat în România, unde fragila democrație era paralizată de contradicții interne și de complicata situație internațională. Ar trebui adăugate dilemele unei întregi istorii naționale tulburi, crizele de identitate și mecanismele de facilă identificare cu idealurile utopice, un teren fertil noului extremism.

Mulți critici literari români și străini au subliniat ponderea umanistă a operei literare a lui Eliade, ambiguitatea stimulantă și misterioasă a prozei sale, magia fantasticului și enigmele realului codificat, libertatea ludică și compasiunea visătoare a scrisului său.

Aceasta nu diminuează însă, ci, dimpotrivă, acutizează contradicția și întrebările care o asaltează. Opera literară răspunde – înainte de toate – criteriului estetic, așa cum opera științifică se supune standardelor științifice. În textul despre „cazul Paul de Man („The strange case of Paul de Man", în *The New York Review of Books*, 29 iunie, 1989), Denis Donoghue remarcă: „Ar fi de răspuns unei nedreptăți printr-o altă nedreptate, dacă cineva ar afirma că deconstructivismul este compromis prin jurnalismul lui de Man din timpul războiului". Jurnalul, memoriile, autobiografia nu pot ocoli la nesfîrșit testul etic al unui examen de conștiință. Rostul unor astfel de scrieri s-ar limita, astfel, doar la o convențională, îngustă dare de seamă cotidiană. Criticul literar român Lucian Raicu scria că, atunci cînd jurnalul „ascunde prea multe, dintr-un sentiment excesiv al demnității personale sau din pudoare sau din voința de a-și legitima sub aspect moral autorul sau din alte pricini foarte de înțeles, foarte respectabile, își pierde tot interesul".

Contrastul dintre opera literară și jurnalismul militant legionar al lui Eliade rămîne la fel de evident ca și cel dintre Eliade sprijinitorul fascismului și Mircea Eliade intelectual stimat din perioada ultimelor decenii, despre care prietenii săi își amintesc cu nostalgie, în atmosfera perfect cosmopolită și cordială a locuinței sale americane, între colegii

şi cunoscuţii săi de toate rasele şi credinţele, mereu afabil şi ospitalier. Ataşamentul faţă de valorile spirituale ale Estului şi scepticismul său, moderat acum, faţă de Occident nu împiedicau, se pare, dialogul deschis şi imaginea armoniei intelectuale. Nimeni nu putea vedea – şi poate însuşi Eliade izbutise să uite – ameninţătoarea fantomă a altor timpuri, personalitatea diferită: scheletul uman ascuns în dulap, cum spun americanii.

Spre deosebire de marii săi înaintaşi din cultura română – Eminescu, Hasdeu, Iorga –, Eliade a avut „avantajul" de a fi martorul incomparabilei tragedii a Holocaustului, a genocidului stalinist, a ororilor dictaturilor de stînga şi de dreapta, a pericolelor mişcării fundamentaliste islamice. Eliade a trăit a doua parte a vieţii sale (ca durată, cea mai lungă perioadă a vieţii) în Occident şi a putut vedea că, în ciuda atîtor careOnţe, democraţia rămîne singurul sistem al dialogului social, între stînga şi dreapta, chiar şi în formele lor extreme.

Sîntem înclinaţi să scrutăm cu simpatie, de obicei, contradicţiile unui intelectual; căutînd contradicţiile jurnalului lui Eliade, descoperim, din păcate, uneori, o surprinzătoare coerenţă şi constanţă. Căci „culpa fericită" nu se referă doar la neuitata sa adoraţie faţă de Nae Ionescu.

Felix culpa lui Eliade nu este uşor de înţeles. Încă mai greu de înţeles este următorul pasaj din

Autobiografia sa: „Nu ştiu cum va fi judecat de istorie Corneliu Codreanu. Fapt este că patru luni după fenomenalul succes electoral al mişcării legionare, şeful ei se afla condamnat la zece ani de temniţă grea, iar după încă cinci luni era executat. Evenimente care mi-au reconfirmat că generaţia noastră nu are destin politic"[38]. Corneliu Zelea Codreanu a fost Conducătorul mişcării fasciste româneşti, Garda de Fier, calitate în care se dovedise violent antisemit şi antidemocratic, vinovat de crime odioase şi de terorism politic. Eliade se arată nesigur, la patru decenii după ultimul război, cum îl va judeca istoria pe Corneliu Zelea Codreanu şi încă fascinat de „succesul" electoral al acestuia, omite să vorbească despre asasinatele martirului, neezitînd chiar să se identifice cu „generaţia" sa, ba chiar cu destinul ei politic. Nu altfel se întîmplă cînd vine vorba despre „locotenenţii" Conducătorului, martirii Ion Moţa şi Vasile Marin, ucişi în ianuarie 1937 ca voluntari pentru Franco în războiul civil spaniol, pe care Eliade i-a evocat dramatic la vremea respectivă şi pe care îi reamintea din nou, ca „modele exemplare"[39] de sacrificiu.

Cu vîrsta, acomodat treptat noii vieţi academice şi noii atmosfere politice din America, Eliade nu mai era, probabil, rebelul antidemocratic de altădată, deşi ar fi greu de spus că şi-a schimbat

fundamental viziunea socială. Cum observa Seymour Cain: „În autobiografia sa, Eliade nu reneagă niciodată atașamentul său ideologic față de mișcarea legionară și vede declinul și prăbușirea ei ca o tragedie românească, rezultatul inevitabil al naivității ei politice, mai curînd, decît ca un lucru bun. El seamănă mai degrabă cu acei «tovarăși de drum» ai comunismului sovietic care au renunțat la asocierea lor, dar nu au repudiat niciodată ideologia căreia i-au dedicat tinerețea”[40].

Eliade este, poate, un astfel de caz. Concepția sa privind cea mai bună soluție social-politică pentru România (și nu doar pentru această atît de complicată zonă geopolitică) pare să fi rămas constantă. O viziune tradiționalistă, conservatoare, sceptică față de democrație și modernitate, atașată de etnicitate și de valorile spirituale ale locului.

Recentul apel al lui Soljenițîn pentru un stat rus slavofil vine într-un moment care a reactualizat pentru Europa de Est vechea confruntare dintre „separatiști” și „integraliști”, între „autohtoni” și „europeni”. În România, această dispută, tragic manipulată în perioada interbelică, reapare într-un nou context, opunîndu-i pe cei ce doresc integrarea europeană celor care cer întărirea statului și a caracterului național.

Dreapta nu pare mai înţeleaptă decît stînga, n-a învăţat din propriile dezastre, se pare, nici din cele ale părţii adverse. Din mărturia prietenului său C. Noica[41], aşa cum ne este relatată de prof. Katherine Verdery, de la Johns Hopkins University, rezultă că Eliade a încurajat, în anii '70, din depărtarea domiciliului său american, declanşarea în România de către profesorul Edgar Papu a dezbaterii despre „protocronism"[42]. Profesorul Papu este un alt caz dureros, eminent om de cultură român, rătăcit într-un grup de intelectuali naţionalişti. Pornită iniţial pentru a sublinia aportul românesc la patrimoniul culturii universale, dezbaterea despre protocronism a degenerat, treptat, într-o murdară cruciadă ideologică oficială, asemănătoare (cum am arătat într-un articol publicat în România, în acea perioadă[43]) cu procedeul stalinist de a lansa, în presa sovietică, mereu alte probe ale „supremaţiei" sovietice asupra culturii occidentale. Această campanie de diversiune a ocupat scena culturală românească aproape cincisprezece ani şi a condus la una dintre cele mai sinistre manipulări şi intimidări ale intelectualităţii de către regimul Ceauşescu. Fireşte, manipulatorii politici au depăşit rapid abisul dintre gîndirea lui Eliade şi propriile lor interese imediate – ceea ce nu scade însă deloc responsabilitatea cărturarului pentru „nefericita vină" şi experienţele sale politice trecute.

Eliade menţionează, în acest volum patru al *Jurnalului*, ca şi în cele anterioare, nu doar acuzaţia de „fascism", „nazism", ce i se aduce, ci şi pe aceea de „antisemitism". Ar fi trebuit precizat că în anii '30 Eliade s-a asociat, la început, cu unii intelectuali evrei şi s-a disociat de „excesele" criminale ale Legiunii. Pe de altă parte, există însă în jurnalismul său, destule (prea multe) identificări cu ideologia Legiunii.

Naţionalismul lui Eliade apare în publicistică mai curînd în forma de antimaghiarism şi antislavism decît de antisemitism – ceea ce nu pledează neapărat în favoarea sa. Contradicţii nu puţine.

Doar autorul însuşi ar fi putut dezvălui adevărul său adevărat, şi-ar fi putut explica xenofobia, uluitoare la un cărturar de statura sa, care încă de la prima călătorie, de tinereţe, în India se arătase atît de deschis spre diversitatea lumii.

Oricît am regreta reticenţa lui Eliade în a analiza aspectele bizare şi reprobabile ale biografiei sale, rămîne speranţa că publicarea *Jurnalului* fostului său prieten Mihail Sebastian va umple golurile. Cine a citit, ca semnatarul acestor rînduri, fie şi fragmente disparate ale *Jurnalului* lui Sebastian, ştie că acesta este un document esenţial pentru înţelegerea situaţiei pro-Holocaust în România şi în Europa de Est. Inteligenţa acută, lucidă şi melancolică a autorului

revelează memorabil spectacolul uman dureros al urii şi degradării.

În aspectele ei domestice şi cotidiene, realitatea „totalitară" – fie nazistă, fascistă, comunistă, fundamentalist-islamică – este mai complicată decît ceea ce ar sugera etichetele. Pentru cine a trăit în „socialismul real" postbelic, scrupulul onestităţii obligă la refuzul simplificărilor, care mai curînd obturează decît ajută înţelegerea. Spectacolul milioanelor de foşti membri de partid care scandează furioase lozinci anticomuniste este tulburător, pentru că ne îndeamnă să fim reticenţi înainte de a ne reinstala în comode categorisiri de circumstanţă. Cît de repede uită aceşti oameni propria lor vină, nefericirea celor cu adevărat oprimaţi şi marginalizaţi, chiar şi clipele de „fericire" în somnolenţa complicităţilor. Plăceri vinovate, fericite vinovăţii? Cu greu vor recunoaşte, foştii şi actualii oportunişti, o asemenea ambiguă fericire, tot aşa cum şi foştii nazişti – nazişti autentici, aceştia „convinşi", care doar retrospectiv au fost obligaţi să recunoască oroarea conţinută în cuvinte precum *nazist* şi *antisemit*, adică după ce crimele apocaliptice deveniseră cunoscute de toată lumea – ar fi vorbit, probabil, cu greu despre fericirea tinereţii lor naziste, despre demonstraţiile, balurile, lecturile, extaticele iubiri din perioada *felix culpa*.

Jurnalul lui Eliade este deficitar, tocmai, în dramatismul introspecției, esențial unei astfel de scrieri. Uneori, această carență se asociază cu (dar se și absolvă parțial prin) carențele bătrîneții înseși, ale cărei naivități introduc un ton mai curînd regal decît profesional (prelungita enumerare, în stil aproape imperial, a conferințelor, dineurilor, audiențelor și festivităților în cinstea sa) sau produc amuzante accente narcisiste (cînd reproduce, de pildă, o scrisoare a președintelui Universității din Chicago, anunțînd înființarea catedrei Mircea Eliade de Istoria religiilor).

O analiză critică onestă a semnificațiilor controversate ale biografiei lui Eliade ar fi legitimat *Jurnalul* și ar fi fost importantă pentru cultura română. Interzis în România în primul deceniu socialist de după război, Eliade a început să fie „recuperat" în anii '70-'80. Un proces deloc simplu. Pe de o parte, regimul „național-socialist" al lui Ceaușescu avea tot mai multă nevoie de o legitimare naționalistă de tipul Legiunii; pe de altă parte, ultimii lideri din „vechea gardă" comunistă nu puteau uita orientarea politică a fostului lor adversar. De pildă, comunistul Gogu Rădulescu[44]. Se știe azi că, aflînd de sechestrarea studentului de stînga Gogu Rădulescu, în 1937, la un sediu legionar, unde fusese bătut cu frînghii ude, Eliade își exprimase

nu numai satisfacţia pentru această barbară „pedepsire", ci afirmase că el... i-ar fi scos şi ochii[45]. Cînd cărţile lui Eliade erau reconsiderate pentru publicare, Gogu Rădulescu deţinea importanta funcţie de vicepreşedinte al Republicii.

Operele literare ale lui Eliade au început totuşi să fie retipărite; treptat, şi unele dintre lucrările ştiinţifice. Se ajunsese chiar la situaţia paradoxală, semnificativă pentru tenebroasa ambiguitate a dictaturii ceauşiste, că, într-o perioadă de ascuţită propagandă ateistă şi în ciuda trecutului politic al autorului, un volum ca *Istoria credinţelor şi ideilor religioase* a fost difuzat, pe baza unor liste speciale, „privilegiaţilor" din organele de partid.

Eliade a început, el însuşi, să se întîlnească, în SUA şi în alte părţi, nu doar cu scriitori şi artişti din România, ci şi cu „oficiali" români, chiar cu reprezentanţi guvernamentali. Cînd menţionează aceste întîlniri în *Jurnal*[46], Eliade utilizează, uneori, un sistem de codificare, ceea ce n-ar fi cu totul surprinzător, poate, pentru cel dintotdeauna atras de magic şi ritual, de efectele măştii şi ale tăinuirii. Este menţionată, de pildă, donarea unei părţi a bibliotecii lui Eliade către România. Apar numele ambasadorului român în SUA, Mircea Maliţa, cel al lui Gh. Folescu, reprezentantul comercial al ambasadei, al soţiei sale, ba chiar al unui oarecare Adrian. În schimb, persoana care o ajută pe sora

lui Eliade, prin intermediul *Asociației România*, (asociație prin care guvernul român menținea „contact cultural" cu emigrația), să scoată din România o veche icoană rusească de argint din casa părintească, nu este amintită decît prin inițialele V.C. Ar putea fi un mod de a-l proteja pe cel care riscase o astfel de „ilegalitate"? Cititorul român l-ar putea identifica pe Virgil Cîndea, cel „însărcinat de Partid" cu *Asociația România*, un cărturar și „agent cultural" oficial, cu dubioase misiuni în ultimul deceniu al dictaturii Ceaușescu.

Despre trecutul politic al lui Eliade era interzis a se discuta în România ceaușistă. Prețuirea operei sale, atracția față de personalitatea sa proiectaseră, treptat, numele său în multe publicații și în preocupările multor intelectuali. Un nume utilizat și uzat și de foarte zgomotoșii noi naționaliști, grupați în jurul cîtorva reviste (*Săptămîna*, *Luceafărul*, *Flacăra*), care se bucurau de protecția și chiar stimularea organelor oficiale.

Am văzut, în 1982, an deja negru al dictaturii de stînga și de dreapta de tip ceaușist, la Teatrul Național din București, *Ifigenia*. Piesa fusese reprezentată pentru prima dată în întunecatul an 1941 și retipărită, după război, în românește, într-o editură a emigrației române de dreapta, din Argentina, în 1951[47]. Ca și în 1941, teribila tensiune din afara sălii și tensiunea din sufletele spectatorilor (frica,

dezgustul, oboseala, disperarea) comunicau nefericit cu piesa, care exalta moartea pentru o „cauză" glorioasă, sacrificiul jubilant și transcendent. Mi-am amintit, inevitabil, însemnarea din *Jurnalul* lui Sebastian: „Voci răgușite, care țipă, care urlă. Gesturi declamatoare, false..."[48].

În România, după cincizeci de ani de cenzură de dreapta și de stînga, se știe prea puțin despre adevăratul Eliade. În ultimii ani dinaintea căderii lui Ceaușescu, într-un eseu transmis clandestin în Occident, disidentul român Dan Petrescu nota: „Se declanșează în Occident o adevărată campanie de demascare a legăturilor lui Mircea Eliade cu extrema dreaptă interbelică. Măcar de-ar duce, precum în cazul lui Heidegger, la popularizarea operei sale"[49].

Nu popularitatea operei lui Eliade era însă chestiunea în cauză; de altfel, judecînd după lista publicațiilor sale, Eliade nu poate fi considerat un autor puțin cunoscut în Occident. Cît privește dezbaterea biografiei sale, aceasta ar fi trebuit să aibă loc de mult timp în România, pentru care are și o importanță aparte. Greu de spus dacă, chiar și în perioada post-Ceaușescu, o astfel de dezbatere va găsi climatul de obiectivitate de care are nevoie.

Dan Petrescu continua astfel: „De s-ar pune în discuție, peste un timp, și colaborarea oamenilor

noştri de cultură cu actualul regim... atunci să vedem spectacol!". Într-adevăr! Nu doar regimul Ceauşescu era departe de a fi de stînga, dar asta era valabil şi pentru membrii (aproape patru milioane!) ai Partidului Comunist, greu de considerat cu adevărat comunist, de vreme ce tradiţia politică românească fusese dintotdeauna spre dreapta. Dan Petrescu şi-a scris textul cu puţin înainte de căderea lui Ceauşescu. Spectacolul este, iată, deja în plină desfăşurare şi atinge adesea grotescul.

Toată lumea îşi strigă nevinovăţia, suferinţele. Unii dintre cei mai zgomotoşi sînt chiar cei care au fost, pînă mai ieri, slugile „intelectuale" ale dictaturii... Dificultăţile procesului de democratizare reamintesc, din nou, istoria complicată a locului, crizele de identitate şi facilele mecanisme de identificare mimetică stimulîndu-se reciproc, prelungind impasul posttotalitar.

Teribil spectacol, într-adevăr! În viteza noului oportunism, campaniile de demascare au, mai ales, un violent caracter anticomunist. Amuzant e doar faptul că nimeni nu pare a fi fost amestecat în neagra operetă în care atîţia jucaseră cu zel şi vervă şi profituri.

Apar însă şi efecte încurajatoare ale democratizării. La nici două luni de la dispariţia lui Ceauşescu, tînărul critic Dan C. Mihăilescu scria în revista *România literară*: „Receptarea spiritului

critic interbelic românesc s-a lovit decenii de-a rîndul de o sumă de prejudecăţi. Ele trebuie dezamorsate şi demontate cu atenţie, cu delicată fermitate, ca să spunem aşa. Asupra lui Eliade, asupra generaţiei '27, în genere... planează aburul negru al dreptei legionare. E timpul să suflăm intens, nu pentru a-l anula (logic şi faptic, e cu neputinţă), dar pentru a-l îndepărta o vreme, spre a fi în stare să vedem lucrurile în propria lor lumină. Nu avem un adevărat şi atotcuprinzător examen al deceniului patru, nici al Stîngii, nici al Dreptei...".

Criticul îndeamnă la cercetarea obiectivă, „eliberată de obsesie", a operei şi personalităţii lui Eliade. El adaugă, cu justeţe: „Eliade (ca şi generaţia sa) nu poate fi el însuşi decît *y compris* această perioadă, cu toate circumstanţele ei – agravante sau atenuante – dar *cu toate*[50].

Se apropie, poate, momentul cînd şi perioada legionară, ca şi cea comunistă vor fi analizate cu onestitate şi luciditate. Dacă azi se discută deschis şi pe larg, în România, compromisurile şi complicitatea unor mari scriitori ca Mihail Sadoveanu, G. Călinescu, Tudor Arghezi, Camil Petrescu cu regimul comunist (un regim dictatorial, de la început, căruia nu era uşor să i te opui), n-ar fi nici un motiv să nu se analizeze şi implicarea voluntară („vina fericită"), cu toate consecinţele ei, a unor intelectuali şi scriitori, precum Eliade, în mişcarea

de extremă dreaptă. Cu atît mai mult cu cît comunismul nu mai este azi un pericol real în România. Nu a fost, de altfel, niciodată. Stalinismul lui Ceaușescu a devenit, treptat, un fascism deghizat. Forțele totalitare par încă puternice și deloc pregătite să cedeze; adevărata lor motivare nu este neapărat ideologică, ci setea de putere.

Tot în această primă primăvară posttotalitară a apărut și importantul text intitulat *Despărțirea de eminescianism*, datorat profesorului Virgil Nemoianu, de la Catholic University din Washington[51]. Analizînd cu pertinență moștenirea ideatică-ideologică a lui Mihai Eminescu, așa cum se reflectă în gîndirea și structurile de comportament ale societății românești în ultimul secol, autorul propune o critică lucidă a antiistoricismului („sabotarea istoriei"), a refuzului modernității și democrației occidentale, a închistării naționaliste, cu toate excesele ei, cum apar în filosofia lui Pîrvan, Goga, Hașdeu, Iorga, Vulcănescu, Eliade, Noica. Nemoianu subliniază că în România „panta de la nivelurile de vîrf ale dezbaterilor de idei pînă la cele mai de jos e abruptă, vulgaritățile devin rapid grosolane și amenințătoare, la dreapta naționalistă, la stînga totalitară și chiar la centrul hrăpăreț și frivol". În acest context, continuă profesorul Nemoianu, „sursele bizantino-neoplatonice ale culturii române (cu separația teoretică între credință și faptă postulată de

ele)" nu pot avea decît efecte stagnante. Autorul pledează pentru o „despărţire de Eminescu" şi de „posteminescianism", pentru o abordare realistă, obiectivă, raţională a fenomenului social.

Trebuie să sperăm în ecoul fericit al acestei salutare chemări. Din eşecul falimentar al „stîngii" totalitare poate învăţa multe şi „dreapta", ascunsă în conservatorismul ei cinic sau dezlănţuită în naţionaliste ritualuri.

România nu înseamnă doar Ceauşescu şi Zelea Codreanu, nici doar teroriştii îmbrăcaţi în cămaşa verde a Legiunii sau în uniformele de miner ale Securităţii. Există în România şi o moştenire a gîndirii democratice, chiar dacă slăbită de multele decenii de dictatură de dreapta şi de stînga. Există umorul şi bunul-simţ românesc, o adîncă relaţie cu cultura europeană. Mai există şi paradoxul şi ambiguităţile româneşti, nu totdeauna nefaste. Ar fi să amintim că într-o ţară cu tradiţie antisemită ca România, sute de mii de evrei au supravieţuit ultimului război mondial.

Speranţa n-ar trebui să se refugieze doar în paradox şi ambiguitate, ci să se articuleze într-un viitor care să însemne o clară, neambiguă tranziţie spre o societate civilă.

Bard College
septembrie 1990

Note

1. Poate că cel mai adecvat mod de a-l descrie pe Nae Ionescu ar fi cel de a alătura caracterizarea datorată lui Mac Linscott Ricketts, un cercetător american al perioadei, de cea a lui Virgil Nemoianu, critic literar român domiciliat în Statele Unite, profesor la Universitatea Catolică din Washington, D.C.
„Nae Ionescu n-a fost un simplu propagandist al fascismului italian sau al național-socialismului german. Activitatea sa didactică și de alt fel îl situează totuși în sfera filosofiilor și mișcărilor naționaliste antidemocratice ale Europei interbelice, cunoscute, în general, ca fasciste." (Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, 1907-1945, vol. I, East European Monographs, Boulder, distribuită de Columbia University Press, New York, 1988, p. 114)
„Un gînditor socratic minor, dar vivace, Ionescu susținea un soi de existențialism vitalist (un iraționalism care nu era străin de concepte împrumutate din creștinismul ortodox), proclama superioritatea charismei orale asupra comunicării filosofice scrise și s-a angajat în jurnalism politic, sfîrșind prin a fi un susținător al Gărzii de Fier, mișcarea română ultranaționalistă, de extremă dreaptă." (Virgil Nemoianu, „Mihai Șora and the Traditions of Romanian Philosophy", în *Review of Metaphysics*, The Catholic University of America, vol. 42, martie 1990, p. 596)
Printre crimele provocate de Legiune (sau Garda de Fier), trebuie menționată barbara ucidere rituală a unor evrei, inclusiv copii, la 22 ianuarie 1941, la

abatorul din Bucureşti (în timp ce ucigaşii „mistici" cîntau imnuri creştineşti, un act de o ferocitate poate unică în istoria Holocaustului). Ion Antonescu, fostul ei aliat, a interzis apoi Garda de Fier, dar crimele antisemite nu au încetat sub dictatura sa militară. Pentru a numi doar două : teribilul pogrom de la Iaşi, în iunie 1941, cînd mii de evrei au fost omorîţi, în „trenurile morţii", unde au murit asfixiaţi, şi deportarea, în 1941 şi 1942, a evreilor din Bucovina şi Basarabia (nord-estul României) în lagărele de exterminare din Transnistria, în vestul Ucrainei, ocupată atunci de trupele române, aliate cu Germania lui Hitler.

2. Corneliu Zelea Codreanu (1899-1938). Agitator antisemit, de extremă dreaptă, fondatorul şi apoi conducătorul Gărzii de Fier. Închis de Carol al II-lea în 1938, Codreanu a fost împuşcat şi apoi strangulat pentru „încercare de evadare".
3. Mircea Eliade, *Journal IV*, 1979-1985, tradus în engleză de Mac Linscott Ricketts, University of Chicago Press, Chicago, 1990.
4. Larry McMurtry, citat în Mircea Eliade, *Journal II*, 1957-1969, Chicago University Press, Chicago, 1989.
5. Mircea Eliade, *Journal IV*, p. 75 ; [vezi Mircea Eliade, *Jurnal*, II, 1970-1985, ediţie îngrijită de M. Handoca, Editura Humanitas, Bucureşti,1993, p. 445].
6. Mircea Eliade, *Journal IV*, p. 10 ; [vezi M. Eliade, *Jurnal*, II, ed. cit., p. 376].
7. Wendy Doniger, „Epilog" la Eliade, *Journal* IV, p. 149.
8. Wendy Doniger, „Epilog" la Eliade, *Journal* IV, p. 149.
9. „«Românismul»... era un termen asociat în mintea publicului cu filosofiile şi programele politice de extremă dreaptă. Toate partidele de extremă

dreaptă – naţionaliştii lui Cuza, Legiunea etc. – îl invocau în propaganda lor. În mod curent, semnifica şovinism, antisemitism, politica de restrîngere a minorităţilor, anticomunism şi entuziasm pentru fascismul italian şi pentru naţional-socialismul german. Eliade considera că termenul, găsit în scrierile naţionaliştilor secolului al XIX-lea, pe care îi admira, adică Kogălniceanu, Eminescu, Hasdeu, însemna, iniţial, ceva «deasupra» politicii, care a fost pervertit de partidele politice în secolul XX" (Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 904).

10. Mircea Eliade, *Journal IV*, (1979-1985), The University of Chicago Press, Chicago 1990, p. 104.
11. *Idem*, p. 142; [vezi M. Eliade, *Jurnal*, II, ed. cit., p. 518].
12. „M.R. Paraschivescu, poetul ulterior ataşat de mişcarea comunistă, considera că *Huliganii*, romanul lui Eliade, fusese scris sub influenţa lui Heidegger, «filosoful oficial al hitlerismului». El centra romanul pe imaginea atotcuprinzătoare a morţii, pe care o atribuia influenţei lui Heidegger." (Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 1033)
Ricketts îi mai citează pe I. Constantinovschi (p. 1034), Andrei Şerbulescu (B. Silber) (pp. 694, 894), din nou pe M.R. Paraschivescu (pp. 895-897) şi pe Alexandru Sahia (pp. 694, 1334). Cititorul ar trebui, de asemeni, să aibă în vedere şi opinia lui Lucreţiu Pătrăşcanu din *Sub trei dictaturi* (1944; reeditat în 1970 de Editura Politică). Lucreţiu Pătrăşcanu, unul dintre conducătorii Partidului Comunist Român, în ilegalitate şi ulterior, pînă la asasinarea sa de către foştii săi tovarăşi, îl considera pe Eliade „un cunoscut şef de şcoală gardistă". La fel, Miron Constantinescu,

un alt lider comunist, îl trecea pe Eliade, chiar și în 1971, printre „stegarii ideologici ai Gărzii de Fier" (*Magazin istoric*, V, 1, București, ianuarie 1971, p. 75).

13. Mircea Eliade, „Ion Moța și Vasile Marin", în *Vremea*, București, nr. 472, 24 ianuarie 1937, și Mircea Eliade, „Comentarii la un Jurămînt", în *Vremea*, nr. 476, 21 februarie 1937.
14. Mircea Eliade, *Salazar și revoluția în Portugalia*, Editura Gorjan, București, 1942.
15. Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 897.
16. „Experiența și popularitatea Gărzii de Fier devin obiect de studiu și sursa din care se poate alimenta, în sfîrșit fără opreliști, bovarismul partidului comunist." „Anexarea și repunerea în circulație a clișeelor naționaliste de mare și verificată popularitate utilizate de Garda de Fier în deceniul IV [...] principiile de bază ale Legiunii, aceleași cu principiile de bază ale partidului comunist [...]: elogiul revoluției naționale și al statului totalitar, cultul obedienței oarbe în fața «șefului» dorit de mase, anatemizarea sistemului democratic, discreditarea spiritului critic și libertar și justificarea represiunii împotriva liberalismului intelectual." (Ileana Vrancea, „Capcana", în *Dialog*, Dietzenbach, septembrie 1989, p. 19)
17. „Militantismul antitotalitar al intelectualității românești din perioada interbelică, promotor al libertății de gîndire și refractar diversiunii de orice nuanță – a rămas și azi, ca și în trecut, realul adversar și principala primejdie pentru dictatura comunistă, în timp ce antidemocratismul și antiindividualismul funciar al extremei drepte, cultul diversiunii și al obedienței gregare – cel mai sigur aliat." (Ileana

Vrancea, „Capcana", în *Dialog*, Dietzenbach, septembrie 1989, p. 23)
18. Mircea Eliade, *Journal* IV, p. 17 ; [vezi M. Eliade, *Jurnal*, II, ed. cit., p. 383].
19. Mircea Eliade, *Journal* IV, p. 20 ; [vezi M. Eliade, *Jurnal*, II, ed. cit., p. 386].
20. Mircea Eliade, *Journal* IV, p. 22 ; [vezi M. Eliade, *Jurnal*, II, ed. cit., pp. 388-389].
21. Philippe Lacoue-Labarthe şi Jean-Luc Nancy, „Mitul nazist", în *Critical Inquiry*, 16, nr. 2 (iarna 1990), p. 293.
22. Philippe Lacoue-Labarthe şi Jean-Luc Nancy, „Mitul nazist", p. 295.
23. Wilhelm Reich, *The Mass Psychology of Fascism*, Farrar, Strauss, Giroux, New York, 1970, p. XIV.
24. Philippe Lacoue-Labarthe şi Jean-Luc Nancy, „Mitul nazist", p. 296.
25. Mircea Eliade, *Journal* IV, p. 79 ; [v. M. Eliade, *Jurnal*, II, ed. cit, pp. 449-450].
26. Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 920.
27. Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 924.
28. Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 925.
29. Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 926.
30. Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 929.
31. Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 900.
32. Mircea Eliade, „Democraţie şi problema României", în *Vremea*, nr. 468, [18] decembrie, datat „Crăciun 1936".

33. Mircea Eliade, „Noua aristocrație legionară", în *Vremea*, nr. 522, 23 ianuarie 1938.
34. Mircea Eliade, „Cîteva cuvinte mari", în *Vremea*, nr. 341, 10 iunie 1934.
35. Mircea Eliade, „Democrație și problema României", în *Vremea*, nr. 468, [18] decembrie, datat „Crăciun 1936".
36. Mircea Eliade, „Elogiu Transilvaniei", în *Vremea*, nr. 465, 29 noiembrie 1936.
37. Mircea Eliade, „Piloții orbi", în *Vremea*, nr. 505, 19 septembrie 1937.
38. Mircea Eliade, *Autobiography*, vol. II, University of Chicago Press, Chicago, 1988, p. 65; [vezi M. Eliade, *Memorii*, II, ediție îngrijită de M. Handoca, Editura Humanitas, București, 1991, p. 26].
39. Mircea Eliade, *Autobiography*, vol. II, p. 64; [vezi M. Eliade, *Memorii*, II, ed. cit., p. 26].
Ricketts ne informează că moartea celor doi legendari legionari este comemorată anual, în Spania, la Majadahonda, și că în 1985, la a 48-a comemorare, au fost prezenți mai mult de cincizeci de legionari din toată lumea, alături de alți o sută treizeci de participanți (vezi Mircea Eliade, *The Romanian Roots*, p. 1399).
40. Seymour Cain, „Mircea Eliade, the Iron Guard and Romanian Anti-Semitism", în *Midstream*, noiembrie 1988.
41. „Criticul literar Arthur Silvestri de la *Luceafărul*... devenise un zelos protocronist, folosindu-și condeiul pentru demascarea «trădătorilor» din emigrația română de la Paris și München, punînd la îndoială reprezentativitatea culturală a acestor propagatori de «pseudocultură» și astfel invalidînd pretenția lor de autorități culturale și excomunicîndu-i ca «teroriști

culturali» și trădători... În cazul anumitor emigranți, el făcea însă excepție, considerînd că opera lor era atît de românească, încît «s-ar putea crede că a fost scrisă aici, printre noi»... Aceste excepții îl includeau, în mod evident, pe celebrul *Mircea Eliade de la Universitatea din Chicago, cunoscut nu doar pentru eminența sa, nu doar pentru asocierea sa cu grupurile de dreapta în perioada precomunistă, ci și cum mi-a fost relatat de prietenul său apropiat, filosoful Constantin Noica – pentru faptul de a-l fi îndemnat pe Papu la mai multă îndrăzneală în protocronismul său*. Antiprotocroniștii îl privesc în general pe Silvestri ca pe un agent direct al poliției secrete românești, deoarece rubrica sa din ziar publica informații la care doar Securitatea are acces (locația precisă a postului de Radio Europa Liberă ș.a.m.d.) și cita emigranți ale căror nume era interzis a fi publicate (s. N.M.)." (Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, University of California Press, Berkeley și Los Angeles, 1991, cap. 5, p. 47).

42. „În 1974, a apărut în publicația românească *Secolul 20* un articol al criticului literar Edgar Papu, un profesor în jur de 70 de ani... Textul său, «Protocronismul românesc», susținea că, în opoziție cu ceea ce era general acceptat în România, tradiția literară românească nu se baza în mare măsură pe imitarea formelor occidentale, ci era cu totul originală; mai mult decît atît, scria el, creații literare românești au precedat adesea evoluția creatoare din Occident (ca suprarealismul, dadaismul etc.), deși realizările acestea au fost adesea nemenționate, pentru că erau

prea puţin cunoscute în străinătate. Ideea protocronistă care a început ca o dezbatere despre bazele stabilirii, circulării şi acumulării valorilor literare a devenit treptat o dezbatere despre fascism, patriotism, trădare şi antisemitism. Chiar şi preşedintele Ceauşescu a preluat idei protocroniste, anunţînd, de pildă, că înaintea Uniunii Sovietice şi a Ungariei, el avusese ideea societăţilor mixte (social-capitaliste)." (Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism*, capitolul despre protocronismul românesc)

43. Norman Manea, „Vocativul urgenţei", în *Secolul 20*, 1-2-3, 1980.
44. Pînă la căderea lui Ceauşescu, Gogu Rădulescu a fost vicepreşedinte al Consiliului de Stat şi membru al Comitetului Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român.
45. Mihail Sebastian, *Jurnal*; extrase publicate în *Toladot*, nr. 1, Israel, ianuarie-martie 1972, menţionate de Ricketts în monografia sa; [vezi Mihail Sebastian, *Jurnal*, 1935-1944, text îngrijit de Gabriela Omăt, prefaţă şi note de Leon Volovici, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997, p. 115].
46. Mircea Eliade, *Journal IV*, pp. 48, 77, 80-81, 86; [vezi M. Eliade, *Jurnal*, II, ed. cit., pp. 415, 447, 457, 509].
47. Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 1449.
48. Mihail Sebastian, *Jurnal*; [vezi M. Sebastian, *Jurnal*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997, p. 311].
49. Dan Petrescu, Liviu Cangeopol, „Ce-ar mai fi de spus? (Convorbiri libere într-o ţară ocupată)", în *Agora*, februarie 1990, Foreign Policy Institute, Philadelphia, p. 213.

50. Dan C. Mihăilescu, „Mircea Eliade, «Made in USA»", în *România literară*, nr. 7, 15 februarie 1990.
51. Virgil Nemoianu, „Despărţirea de eminescianism", în *Caiet de literatură*, supliment al revistei *Dialog*, mai 1990, pp. 14-17.

Istoria unui interviu

În vara lui 1985, am fost chemat la telefon de un ofiţer de Securitate care s-a recomandat a fi căpitan în Ministerul de Interne şi mi-a cerut o întîlnire. La insistenţele mele, a acceptat, în cele din urmă, să sugereze că ar fi vorba despre „o cerere"... Da, depusesem cu multe luni în urmă o cerere de călătorie turistică în Franţa şi Germania. Presupuneam că la această cerere se referea.

Mi-a dat libertatea să aleg locul unde urma să aibă loc convorbirea. Am propus apartamentul meu. Fusesem impresionat, nu de mult, de relatarea unui scriitor care parcursese acest gen de „întîlniri" şi obţinuse un astfel de mic privilegiu. Mă simţeam, evident, mai în siguranţă în camera mea decît în orice alt loc mi-ar fi propus „musafirul". Aveam naivitatea de a crede că am obţinut, din start, o minimă recunoaştere a demnităţii.

Întîlnirea a fost fixată pentru ora nouă dimineaţa, ziua următoare.

Prima călătorie în Europa Occidentală îmi fusese aprobată, după multe refuzuri, în 1979. Tulburarea

provocată de această primă călătorie în Vest, la 43 de ani, fusese teribilă. Încă mai mare, şi cu prelungite efecte depresive, fusese adînca tulburare a reîntoarcerii fără speranţă. Decisesem să nu mai încerc prea curînd o astfel de aventură, care m-ar fi reînviat şi ameţit pentru săptămîni şi apoi, o ştiam deja prea bine, m-ar fi plonjat într-o lungă apatie şi nevroză, paralizîndu-mi, pentru multă vreme, orice proiecte. Timp de şase ani nu mai solicitasem un paşaport, dar în 1985 sufocarea devenise, din nou, insuportabilă. Simţeam că trebuie, neapărat, să ies iarăşi din cuşcă, pentru oricît de scurt timp.

Dacă tema discuţiei cu ofiţerul de Securitate urma să fie, într-adevăr, cererea mea de călătorie, însemna, încercam eu să-mi liniştesc agitaţia de după scurta convorbire telefonică, că aveam de făcut faţă, a doua zi dimineaţă, unei întîlniri relativ formale. Preşedintele Uniunii Scriitorilor mă asigurase, după luni de insistenţe, că această chestiune a paşaportului fusese, pînă la urmă, soluţionată favorabil.

Aveam un motiv special să nu mă simt deloc în largul meu la vreun semnal venit din partea temutei Instituţii. Pe lîngă motivele curente, adică ale tuturor cetăţenilor deţinuţi în Colonia „multilateral dezvoltată" din România lui Ceauşescu, erau cele

suplimentare care ţineau de îndeletnicirea şi naţionalitatea mea. Cu mai mult de zece ani în urmă, unul dintre prieteni fusese intimidat să accepte a deveni informator al Securităţii, specializat strict asupra persoanei mele. Îmi rămăsese întipărită seara de toamnă umedă şi fumurie cînd prietenul îmi telefonase de la o cabină publică propunîndu-mi o plimbare. Nimic în vocea sa nu prevestea ce avea să-mi spună. Tocmai ieşise de la Securitate. Nu rezistase decît prea puţin presiunilor: insinuaseră că ar putea pierde serviciul modest pe care îl avea şi prin care îşi întreţinea un tată bolnav. Semnase, aşadar, „angajamentul", primise un nume conspirativ. Urma să întîlnească săptămînal sau chiar de două ori pe săptămînă, în diferite locuinţe particulare din Bucureşti, un ofiţer de legătură, pentru a discuta despre mine, a răspunde întrebărilor şi a redacta, la sfîrşit, ceea ce Securitatea numea „nota informativă".

Ar fi greu să uit perplexitatea după scurta sa relatare, ciudata senzaţie de înstrăinare şi (simultan şi paradoxal) de apropiere, pe care am simţit-o.

Relaţia noastră avea să capete ulterior o tot mai vizibilă şi schizofrenică urgenţă. Devenisem „dependent" de întîlnirile noastre. Îmi povestea convorbirile cu securistul, descria apartamentele banale în care se desfăşurau întîlnirile, înfăţişarea şi reacţiile anchetatorului, întrebările şi răspunsurile. Îi ceream mereu alte detalii, îl copleşeam cu întrebări

suplimentare, cărora le dăduse, deja, un răspuns. Devenisem tot mai avid asupra amănuntelor acestor întîlniri „informative" şi, în acelaşi timp, tot mai reticent a-i încredinţa fapte noi, din existenţa mea cotidiană. Eram tot mai suspicios, tot mai neîncrezător în raportul prompt pe care mi-l furniza. Mă întrebam dacă nu îmi ascunde totuşi unele lucruri, pentru a-mi proteja vulnerabilitatea sau a se proteja. Viaţa mea nu era atît de spectaculoasă, încît să merite atîtea întîlniri şi o atît de constantă supraveghere. Ce s-ar fi putut discuta atîta despre familia mea, prietenii mei, proiectele mele, relaţiile cu străinătate, venitul, sănătatea, cărţile, femeile?

Prietenul părăsise România după vreo doi ani de la debutul său în schizofrenica funcţie. Nimeni nu venise, ulterior, să-şi decline calitatea de informator al Securităţii. Nu aveam însă nici o îndoială că evadatul fusese înlocuit cu altcineva, tot din imediata mea apropiere, probabil...

Încîlcite amintiri şi incertitudini au înlocuit somnul în noaptea care a precedat întîlnirea. Cît ştiau, de fapt, despre mine? Ce voi fi întrebat? În astfel de situaţii încerci să rememorezi discuţii cu prieteni, întîmplări confuze, scrisori, convorbiri telefonice care puteau fi exploatate de „ei".

Cu puţin înainte de ora nouă, am început să pîndesc zgomotul ascensorului.

La ora nouă, soneria apartamentului. Am deschis: un bărbat tînăr, înalt, subţire, blond. Costum gri, cămaşă bleu, cravată. Urcase scările în fugă, nu luase ascensorul.

I-am cerut legitimaţia, conform scenariului pe care îl pregătisem. M-a privit lung, a zîmbit. A întins un cartonaş-legitimaţie. N-am avut timp să văd nici chipul, nici numele, înainte de a reintra în buzunarul scamatorului. Se afla deja în cameră. Privea rafturile bibliotecii, biroul, locatarul îmbrăcat în jeanşi şi pulover.

„Aveţi un ac şi aţă?"

În prima secvenţă a duetului, anchetatul ceruse, solemn, anchetatorului să se legitimeze, dar pînă să-şi potrivească ochelarii pe nas, lunganul înghiţise, hap, legitimaţia. A doua secvenţă părea încă mai promiţătoare: Patachon, grăsuţa gazdă, şi Pat, lunganul, alături. Patachon, urmăritul, grăsuţul autor în papuci, şi Pat, elegantul urmăritor. O inovaţie în tradiţia pantomimei numite „eternul uman".

Privea, în continuare, biblioteca. Nu se uita la domnul căruia îi mărturisise, cu atîta căldură, în prima clipă: „Ştiţi, semănaţi cu tatăl meu"... Privea, interesat, rafturile bibliotecii.

Nu m-am mişcat din loc.

„Mi-a sărit un nasture. Cînd urcam scările", îşi aminti, în sfîrşit, căpitanul, arătîndu-mi, pentru a

mă convinge, şliţul de la pantaloni, locul unde fusese buclucaşul nasture securist.

Să-l fi rupt anume, ca să rămînă cîteva clipe singur în încăpere? De unde să ştie că nu am ace şi aţă la îndemînă, că va trebui să părăsesc camera? Voia să monteze vreo „muscă"? Întrebări inutile, fireşte, căzusem în paranoia pe care „ei" o îndrăgeau. Oricum, puteau monta orice oricînd, dacă voiau. Derizoriul, tumbe şi mersul pe frînghie? Am zîmbit, patern, zîmbetului său copilăresc. Zîmbeam, aşadar, amîndoi, umanizaţi: ipocrită compasiune reciprocă.

Am căutat îndelung, fără să mă grăbesc, în sertarele din dormitor, cutia buclucaşă. I-am întins-o, în sfîrşit, să-şi aleagă aţa fermecată şi acul veninos. Tînărul s-a aşezat, sfios, într-unul din fotolii, a început să coase, timid, locul ruşinii. Sceneta conspirativă rula lent, cum se cerea.

„Tot mai sînteţi supărat?"

Am aşteptat să fixeze bine nasturele, să devină mai generos cu detaliile, să pot înţelege întrebarea.

„Interviul acela... Interviul cu scandal, de-acum cîţiva ani. Mai sînteţi supărat?"

Nu, trebuia să recunosc că nici la această întrebare nu mă aşteptasem. Scenariul pe care îl pregătisem în noaptea dinainte nu prevedea o astfel de întrebare. Mi-ar fi trebuit acum o lungă pauză

pregătitoare, dar am răspuns, grăbit: „Da, sînt foarte supărat".

Răspuns solemn, cum n-aş fi vrut. Doar afirmasem chiar în interviul la care se referise securistul că trebuie să ne ferim a „onora" oficialitatea în ţinută gravă, „adică luînd-o în serios, sporindu-i involuntar autoritatea, acreditînd-o, într-un fel"... Nu mă putusem stăpîni.

Nu uitasem acea împrejurare, nici cei care mă supravegheau şi dirijau din culise spectacolul nu o uitaseră, se pare.

Interviul fusese luat de către un important critic literar, în urmă cu patru ani, în vara lui 1981, imediat după Conferinţa Scriitorilor. Conferinţa fusese o manifestare publică fără precedent împotriva politicii culturale oficiale şi a politicii oficiale, pur şi simplu.

Textele intervenţiilor nu au fost niciodată publicate, delegaţilor le fusese interzis accesul în sală cu aparate de înregistrare, pentru a nu se păstra nici o „urmă" a celor spuse şi auzite acolo. Clovnii neascultători fuseseră închişi, de fapt, pentru trei zile, în eleganta sală, li se dăduse voie să se zbenguie, în timp ce supraveghetorii notau numele celor obraznici şi înregistrau, pentru dosarele Instituţiei, naivele strigăte de luptă, hohotele de rîs, impertinenţa, jubilaţia fraternizării copilăroase. Ceauşescu avea instalat, se pare, în biroul său un

difuzor care transmitea cuvîntările direct din sală. Pentru prima dată, Secretarul General al Partidului nu participa la un astfel de eveniment.

Grupurile de pionieri anume pregătite să-l aclame şi să-i dea flori se aflau deja în faţa sălii cînd s-a primit, brusc, dispoziţia anulării misiunii.

Decizia Preşedintelui de a absenta de la Conferinţa Scriitorilor a fost înţeleaptă. Se baza, evident, pe informaţiile Securităţii privind starea de spirit a delegaţilor. Înlocuitorul lui Ceauşescu, primul-ministru Dăscălescu, avea să constate că, în timpul plicticosului său discurs, impertinenţii scriitori părăseau, pe rînd, sala, ieşind pe hol să fumeze sau înghesuindu-se la bufetul special, unde se găseau rarităţi culinare inaccesibile muritorilor de rînd. „Crenvurşti adevăraţi!", exclamase, fascinat, un prieten al meu. „Crenvurşti adevăraţi! Au gust de crenvurşti, zău, nu ca înlocuitorii scîrboşi din magazine. Crenvurşti! Crenvurşti, incredibil, o minune, ca în anii '50", nu înceta să se bucure mîncăciosul meu prieten, fără să ştie că nu doar plăcerea crenvurştilor, adevăraţi sau falşi, ci însăşi viaţa, mizeră sau surprinzătoare cum ar fi să fie, îi va fi curînd răpită.

Atmosfera Conferinţei (una dintre cele mai violente manifestări anticomuniste, cred, în acea perioadă, în estul Europei) se explica nu doar prin exasperarea care începea să atingă niveluri fără precedent, ci şi prin componenţa sălii. Pentru prima

dată, delegații fuseseră aleși prin vot secret. În acest fel, grupul naționalist al scriitorilor oficiali, aflați în grațiile Puterii, nu a fost prezent în sală. Conferința nemulțumise, desigur, profund autoritățile de partid. S-au declanșat ulterior măsuri încă mai aspre de intimidare, s-a întărit cenzura, s-au redus fondurile și tirajele, a fost paralizată activitatea Uniunii Scriitorilor, s-au interzis contactele cu străinii, s-a amplificat persecutarea autorilor incomozi.

Interviul fusese luat imediat după Conferință și a apărut abia după șase luni, în revista *Familia**, din Oradea, o bună revistă culturală, cu tiraj mic și departe de „centru". Era mai ușor să strecori un text relativ normal în provincie, în special în Ardeal, unde comparația cu presa din Ungaria inhiba, uneori, cenzorii.

Conținutul interviului, ca și numele autorului stîrniseră, prompt, furia autorităților. Greu de înțeles, firește, azi, de ce banalitatea adevărului livrat fie și în doze mici, retorice, putea provoca, atunci, atîta iritare?!...

Campania de presă care a urmat viza conținutul interviului, dar viza mai ales defăimarea autorului. A nu confrunta punctul de vedere incomod, ci persoana care l-a exprimat, era o veche strategie a diversiunii. Cronicarul literar afiliat grupului

* Vezi fragmente din acest interviu la pp. 254-263.

naţionalist* afirma, în presă, că despre autorul interviului *„nu s-a auzit ca scriitor"*, deşi citase

* În 1995, decodarea numelui acestui critic dobîndeşte o revelatoare nouă semnificaţie. Textul se referă la criticul Mihai Ungheanu, fost redactor-şef adjunct pînă la căderea lui Ceauşescu al revistei de tristă amintire *Luceafărul*. După 1989, Mihai Ungheanu nu pare să-şi fi schimbat ideologia şi afilierile. El a devenit, imediat după 1989, un firesc colaborator al *României Mari*, cum fusese, înainte de 1989, un important aliat al predecesoarei *Săptămâna*. Dintre multele texte semnate după 1989, ar merita de semnalat, probabil, omagiul „21 August 1968 – o zi pentru istorie", publicat în *România Mare* din 21 august 1992, care elogiază disidenţa lui Ceauşescu faţă de invadarea Cehoslovaciei, în 1968, de către trupele Pactului de la Varşovia. În mijlocul textului este plasată o memorabilă fotografie din mai 1968 a lui Nicolae Ceauşescu, alături de preşedintele de Gaulle, răspunzînd ovaţiilor populare, din balconul Comitetului Central al PCR din Bucureşti. Fotografia este însoţită de următorul text explicativ: „Mai 1968. Eroul legendar al Franţei, generalul Charles de Gaulle, vizitează România. Prestigiul lui Nicolae Ceauşescu este în mare creştere. După cîteva zile, demonstraţiile studenţeşti agitate de teroristul evreu Daniel Cohn-Bendit aveau să-l răstoarne de la putere pe cel care redase libertatea şi demnitatea Franţei. După douăzeci şi unu de ani, în 1989, tot evreii (ajutaţi de ruşi şi unguri) aveau să-l dea jos şi pe Ceauşescu, pe care l-au lichidat fizic, în ziua naşterii Mîntuitorului. Destine relativ asemănătoare".
Începînd din 1994, Mihai Ungheanu este subsecretar de stat în Ministerul Culturii, în România postceauşistă şi dirijează astăzi, practic, administrarea culturii române (aprilie, 1995).

numele meu printre scriitorii români importanţi, cînd nu publicasem decît două cărţi. Într-o intervenţie similară, poetul oficial al Curţii şi Coloniei Ceauşescu, Adrian Păunescu, socotindu-se jignit de aluzia la „noul Maiakovski, noul A. Toma", scria: „Norman Manea... n-am luat cunoştinţă de dînsul şi de opera dînsului pînă acum". Poetul Curţii cunoştea nu doar cărţile mele, ci se şi recunoscuse într-un personaj episodic nu prea simpatic, dintr-un roman al meu.

Campania contra interviului utilizase o largă paletă de invective, „liberaloid", „extrateritorial", „stalinist", „de altă limbă şi de altă credinţă", „antipartinic"... Contradictorii denunţări, amestecate în grabă. Carnavalul furios al ultragiaţilor şi furia Instituţiei principale a ţării, stimulau şi recompensau servii.

Convorbirea cu securistul dura de aproape două ore.

„Dacă mai sînteţi şi acum supărat, atunci înseamnă că ei şi-au atins scopul", aşa a continuat tînărul meu partener în jocul de-a şoarecele şi pisica, după secvenţa „Nasturele". „Cine, «ei»?", am întrebat. „Cei care v-au atacat" a răspuns, logic, ofiţerul. „Nu pe ei sînt supărat. Era dreptul sau chiar misiunea lor să mă atace. Sînt supărat pentru că s-a interzis orice răspuns. Nici măcar nu mi s-a confirmat

primirea scrisorii de protest adresate CC al Partidului Comunist Român. LEGEA prevede să se răspundă în termen de şaizeci de zile la orice scrisori ale cetăţenilor", am reluat, copilăreşte. Înţeleptul poliţist zîmbea. „Un răspuns formal? Aţi fi fost mulţumit cu un răspuns formal?" Da, anchetatul ar fi fost mulţumit cu un răspuns formal, şi chiar avea curajul s-o recunoască. „Doar nu mă credeţi aşa de prost, încît să fi aşteptat altceva. Doar n-o să mi se dea, cumva, dreptate sau, ferească Dumnezeu, să mi se ceară scuze. Da, un răspuns formal, atît aşteptam! Un răspuns formal: am primit scrisoarea înregistrată cu numărul cutare la data cutare. Atît. Atît!"

Gazda se ridicase în picioare, să-şi dinamizeze partitura. Musafirul a zîmbit, din nou. Un răspuns formal? N-ar fi avut sens. Un răspuns concret, eficient, da, asta ar fi contat.

Şi, şi? Unde *era* răspunsul real, eficient? părea gata să strige victima, înainte de a se prăbuşi, extenuată, în braţele fiarei.

Un adevărat suspans copleşi încăperea. Crispată aşteptare. Poliţistul izbuti să-şi potrivească vocea şi masca, pentru solemnele fraze: „Aţi avut răspunsul de la cea mai înaltă Autoritate a Ţării. Preşedintele Ţării, Secretarul General al Partidului, a vorbit clar, la ultimul Congres al Sindicatelor, despre lupta contra naţionalismului".

Ei, da, asta era! Înalta Autoritate! Nu mai era permis nici un zîmbet, nici o ghiduşie. Tăcere şi

reculegere. Apoi s-au putut auzi, şovăielnic, primele sunete ale şoricelului. Dacă însăşi Înalta Autoritate... dacă însuşi Marele... atunci, atunci, de ce... de ce?

„De ce, în acest caz, textele naţionaliste, cele contra intelectualităţii şi cele antisemite şi cele antioccidentale au continuat şi continuă să apară?", am întrebat, fără urmă de zîmbet.

Motanul a oftat, neputincios, ca un poliţist la pensie.

Tăcea, tăcea, aşteptînd, ca în clasica scenetă, să vadă lacrimile răvăşind fardul clovnului, înduioşat de cumsecădenia opresorului său.

Devenise evident că securistul era de la secţia MINORITĂŢI, nu de la LITERATURĂ. Aş fi putut considera o jignire această alegere, îl ţineam bine minte pe inteligentul său coleg, de la Secţia Literatură. Era clar că, pentru Instituţie, dintre multele fraze culpabile ale scandalosului interviu, cea mai gravă rămînea aceea care se referise la şovinismul dictaturii din România: pentru prima dată, cineva protesta public faţă de editorialul neofascist intitulat „Idealuri", apărut în revista *Săptămîna* în 1980.

Mă decisesem greu la acel pas. Într-un sistem totalitar ca cel din România anilor '80, în care mizeria, frica, murdăria morală, teroarea atinseseră insuportabile proporţii pentru întreaga populaţie, a detaşa doar un aspect (naţionalismul), ca obiectiv

de critică, mi se părea o lipsă de decență. Pînă la urmă, mi-am depășit reticențele, tocmai pentru că naționalismul devenise semnul dezastrului. Speram ca reacția să nu vină de la un „minoritar"... Așteptarea s-a dovedit zadarnică, m-am decis... Nu puteam uita emfaticele fraze din „Idealuri":

„Nu sîntem datori a da socoteală nimănui de ceea ce facem; sîntem liberi, majoritari și stăpîni în țara noastră, opțiunea istorică spre comunismul de tip românesc a fost făcută și însușită de milioanele de fii loiali ai acestei țări". Cuvîntul „majoritari", pus alături de cuvîntul „liberi" sau de cuvîntul „stăpâni", reprezenta, evident, o ironie involuntară... Sensul manifestului fascist se clarifica rapid: *„Noi, oamenii de cultură din România acestor ani eroici, iubim partidul comunist nu numai pentru noua viziune și spiritul proaspăt pe care le-a întronat în evoluția de ansamblu a societății românești, pentru ritmul electrizant în care au început toate să meargă spre bine, spre calitate și optimizare, ci și, în egală măsură, datorită curajului său cu adevărat revoluționar de a fi înțeles că o națiune nu se poate edifica decît prin oamenii locului, care s-au născut aici de sute și mii de ani și care nu părăsesc frontul muncii cînd dau de greu"*.

Toate acestea, partidul le știa, firește, și mai știa multe, dar le dezvăluia doar rareori și doar slugilor de încredere... *„Partidul știe toate acestea și multe altele"*, așa continua dezvăluirea. *„Partidul știe toate*

acestea și multe altele, fapt care reprezintă temelia politicii sale de cadre. El știe, bunăoară, că onorurile cele mai înalte trebuie să le primească cei ce săvîrșesc faptele patrioticești, după cum spunea cronicarul, nu vizitatorii avizi de cîștig, dascălii de tarantelă democratică, înveșmîntați în tartanul lor rău mirositor, irozii străini intereselor acestei nații, cei care zornăie din pintenii trufiei și-i amețesc pe unii cu patriotismul lor gheșeftar. Noi nu avem nevoie de leneviți profeți, de iude care nu au dimensiunea jertfei românești în sîngele lor ușor de cumpărat."

„Profeți și iude", „tarantelă democratică", „irozi ai intereselor străine", „gheșeftari", „sîngele ușor de cumpărat", repetasem în gînd, răspunzînd întrebărilor din acel riscant interviu... Că selecția de Partid avea să elimine pe toți „străinii" care nu aveau vechime națională de „sute și mii de ani" era deja de mult clar. „Dascălii de tarantelă democratică" și acei „leneviți profeți și iude" erau o prioritate și o urgență, trebuiau nu doar eliminați de la „trofeele cele mai înalte", ci exasperați și puși pe fugă. Astfel, se putea înfăptui dublul țel al Conducătorului: „purificarea neamului" și obținerea de valută forte pentru ciumații separați de „oamenii locului". În acest fel au fost evreii vînduți către Israel și germanii către Germania Federală. Editorial fundamental pentru înțelegerea „politicii de cadre", a Partidului Ceaușescu, niciodată exprimată

mai clar și mai imprudent ca în revista *Săptămîna*, arma „culturală" a Securității! A ataca acest Editorial constituia – bineînțeles – o blasfemie. Orice alte „impertinențe" ale interviului meu își diluaseră, prin comparație, importanța...

Am ridicat privirea. Musafirul zîmbea. Să înțeleg că, din acest moment, convorbirea intra în altă fază? Securistul va trece la tonul confesiv, complice, partea a doua a scenariului? Da, firește... multe dintre deficiențele societății pe care o controla îl îndurerau. Da, da, avea și el necazuri. Cei care mă atacaseră public și își continuau misiunea și după Marele Congres la care Marele Conducător dăduse Marile Răspunsuri? Aceștia sînt, de fapt, niște... huligani. Așa spusese: huligani. Huligani? Foști și viitori membri ai Comitetului Central, actuali și viitori membri ai Academiei Române, laureați cu toate titlurile și premiile și pașapoartele, niște huligani? Da, niște huligani, a confirmat, îndurerat, competentul anchetator.

„Cunoaștem afacerile lor murdare, averile pe care le-au adunat. Niște golani, niște huligani, nu merită atenție. Ei nu reprezintă linia Partidului, să știți. Partidul se disociază de astfel de comportări nedemne."

Bine, dar ei laudă Partidul și Partidul îi laudă pe ei, în publicații editate sau cenzurate de Partid! *Săptămîna*, organul Comitetului de Cultură și Educație

Socialistă şi al municipiului de partid Bucureşti nu reprezintă Partidul? Şi dacă *Săptămîna* nu reprezintă Partidul şi dacă Partidul se disociază de devoţiunea cu care îl serveşte şi de felul cum manipulează cauza Partidului, atunci de ce nu schimbă conducerea revistei şi nu îi pune în loc pe cei care ar reprezenta „adevărata" sa *linie*? Şi de ce îmi spunea mie toate acestea? Să-i schimb eu din funcţie pe aceşti vechi şi devotaţi purtători ai carnetului şi salariului de Partid? Eu, şoricelul fără partid, ba chiar antipartinic?

„Huliganii" Partidului susţin că nici nu cunosc limba ţării în care locuiesc şi în care sînt înjurat!

Funcţionarul Securităţii a oftat din nou, îndelung.

„Sînt situaţii mult mai complicate decît credeţi. Dumneavoastră n-ar trebui să vă amestecaţi în asemenea murdării. Dumneavoastră sînteţi un spirit european..."

Am căscat ochii şi ciulit urechile: era o ironie?

Cuvintele sunaseră ca şi cum motanul voia să repete sunetele piţigoiului pe care tocmai îl înghiţise. Mi-a revenit, brusc, în memorie ceea ce îmi povestise un scriitor sovietic care venea des prin România, iar la întoarcerea acasă avea, inevitabil, o discuţie cu Şeful secţiei Române de la CC al PCUS, la Moscova.

Aflînd că intelectualii de partid români erau naţionalişti, activistul sovietic respirase uşurat. „E

în ordine! Naționaliștii români cu cei bulgari, cu cei unguri n-au să se înțeleagă niciodată. Mi-era frică de «europeni». Peste tot sînt acum «europeni». Credeam că au apărut și în România. Ăștia sînt cei cu adevărat periculoși..."

„Da' dumneavoastră sînteți un scriitor demn și stimat. Un spirit european, un om civilizat. Nu trebuie să dați atenție acestor mizerii. Ne-au făcut mult rău acești huligani, foarte mult rău. Nu știu dacă vă puteți procura ziare străine, dar acești iresponsabili au făcut mult rău țării. Au adus prejudicii prestigiului României în lume." Atunci, de ce îi plătiți și pînă cînd?... M-am stăpînit să tulbur gingașul moment de confesiune. Iarăși tăcere lungă și ambiguă, pînă cînd ofițerul a țintit centrul obiectivului. „De ce nu emigrați legal?", a întrebat, în cele din urmă, sfios, anchetatorul. „Este o sugestie?", a răspuns prin întrebare – în tradiția coreligionarilor săi – anchetatul. „Nicidecum", s-a grăbit motanul să precizeze. Asigurîndu-mă, din nou, cît de respectat sînt etc. etc. Căpitanul se ridicase, lung, lung, pînă în tavan.

În hol, Pat și Patachon și-au zîmbit, ca la începutul duetului.

„Veți primi curînd pașaportul", a anunțat, în concluzie, ofițerul, încheindu-și haina și controlînd dacă toți nasturii sînt la locul lor.

„Da, știam. Președintele Uniunii noastre m-a informat cu câteva luni în urmă", am livrat, la

rîndu-mi, finalul. „Nu Președintele Uniunii dă pașapoarte. Noi dăm pașapoarte", a ripostat agentul, cu mîna pe clanță.

*

* *

Naiva strategie a Securistului de a mă „liniști" nu era deloc liniștitoare.

Interviul obseda INSTITUȚIA, „dosarul" meu se completa cu mereu alte file. Despre adevăratul ecou al interviului în birourile oficiale aveam să aflu, mai exact, abia în 1990. Un coinculpat, Radu Enescu, fost redactor-șef adjunct al revistei *Familia* în perioada publicării interviului, dezvăluise, în primăvara 1990, că interviul devenise în 1982 „o problemă de stat". Radu Enescu, unul dintre străluciții oameni de cultură ai României, riscase, cu admirabil curaj, publicarea acelui text și suportase, apoi, cu discreție și demnitate, consecințele.

Ipocrita încercare a Securistului de a se disocia de „huliganii" culturali ai INSTITUȚIEI nu ar fi înșelat nici măcar un copil.

Ofițerul nu mințea cînd afirma că el și cei ca el cunoșteau „afacerile" lor murdare. Nu era vorba doar de avantajele materiale și de imunitatea de care se bucura *grupul de șoc* al agenților culturali ai Securității, ci de plagiat și folosirea unor scribi „înlocuitori", în producerea cărților, de abuzul de

putere... Nu întîmplător, autoritățile le toleraseră. Multe dintre „abuzuri" nu au fost elucidate nici pînă azi.

Cu puțină vreme înainte de vizita agentului Pat, jocul tragicomic al hazardului – un domeniu pe care Securitatea nu izbutise (încă) să-l controleze cu totul – luminase un fragment al mascaradei. Pe stadionul din Ploiești, lîngă București, la unul dintre freneticele spectacole ale *Cenaclului Flacăra*, unde muzica rock ritma poeme închinate Conducătorului iubit, se prăbușise o parte din tribună, provocînd grave accidente.

Pe stadionul părăsit în panică de miile de tineri isterizați s-au cules, apoi, interesante dovezi ale spiritului patriotic al acestor spectacole fascisto-orgiastice: sutiene și sticle de vodcă, chiloți și sticle de vin, bere, șampanie, iarăși chiloți și sutiene și prezervative. Un trecător impas în cariera Poetului Prezidențial, Adrian Păunescu, care își întărea capitalul politic și capitalul pur și simplu prin *Cenaclul Flacăra*, așa cum rivalul său la grațiile Cabinetului Prezidențial, mai tînărul versificator patriotic, Corneliu Vadim Tudor, încerca să facă în textele din *Săptămîna* și în ditirambicele sale ode ritmate.

După moartea dictatorului, avea să fie dezvăluit în presă un semnificativ document: scrisoarea adresată Președintelui Nicolae Ceaușescu de către poetul Adrian Păunescu. În ziua în care – o consecință a

accidentului de la Ploiești – fusese destituit de la conducerea revistei *Flacăra*.

Ziua de luni, 8 iulie 1985, prima zi a săptămînii în care mă vizitase ofițerul cu nasturele defect.

„Iubit și bun Conducător al Românilor, Tovarășe Nicolae Ceaușescu, VĂ scriu aceste cuvinte, deranjîndu-vă din nou, pentru că am senzația, acum, ca și de multe ori în trecut, că mă adresez însăși dreptății și însuși binelui cu chip de om. După săptămîni și săptămîni chinuitoare, am fost chemat și mi s-a comunicat că sînt destituit. Am plecat din sediul Partidului năuc.

N-aș vrea să vă necăjesc, repetîndu-vă că nenorocirea de la Ploiești, pe care nu voi înceta să o regret, a fost folosită pentru ca un scriitor de nădejde al «Doctrinei Ceaușescu» să fie scos din bătălie. Nici nu pot să spun că sînt în genere nevinovat, că n-am păcate și greșeli, dar acestea, păcatele, vinovățiile, greșelile mele pe care le recunosc și le regret sînt altele și n-au nici o legătură cu cele spuse la adresa mea și pe temeiul cărora am fost destituit de la Flacăra. *Dar vreau să spun că, dacă Dumneavoastră ați hotărît aceasta, măsura nu poate fi decît justă. Cred în geniul Dumneavoastră și în dreptatea Dumneavoastră. Văd că nimeni nu mai poate opri mașinăria care s-a pornit și care vrea să-mi ia tot.*

Rostul acestei scrisori este doar ca la încheierea unui capitol din viață și, pentru mine, poate chiar a vieții, să vă exprim recunoștința mea profundă

pentru că mi-ați dat posibilități de exprimare, de formare și de acțiune culturală de care puțini intelectuali au avut noroc.

Recunoștința poetului este întemeiată, desigur; nu multora li s-a îngăduit o „acțiune" culturală comparabilă, dar documentul acesta epistolar depășește, în enormitatea sa, cadrul biografiei individuale, caracterizînd, dincolo de expresivele ingrediente personale, limbajul standardizat al „mesajelor" de plecăciune către dictator. Limba de lemn a partidului își dilatase anvergura adjectivelor pentru a sluji cultul Șefului. Aliajul particular de clișeu și însuflețire vitaliza, în acest caz, prin aport „poetic", canonul *Omagiilor* din epocă, potențînd energia melodramatică de autosugestionare a autorului, acțiunea sa persuasivă și profitabilă.

Vă rog fierbinte să credeți că tot ce am făcut bine, am făcut pentru că am crezut în Țara mea și-n Dumneavoastră, iar tot ce am făcut rău, n-am făcut cu gînd rău.

Acum nu mai sînt nimeni. Acum viața mea, munca mea de pînă acum, numele meu, pot fi la discreția oricui. Acum sînt prăbușit. Știu cîți dușmani așteptau această clipă.

Din toate, mi-au rămas iubirea față de oameni și țară, datoria față de copiii mei și față de greu încercatul meu tată care a și avut o comoție cerebrală... Și mai am cu mine, ca pe o merinde pentru

drumul pustiu, nemărginita încredere în Dumneavoastră, garant suprem al binelui nostru, al tuturor; iubirea față de tot ce înfăptuiți la cîrma destinului național și devotamentul pe care vi-l datorez în orice condiții. Sentimentele pe care le-am nutrit față de Dumneavoastră le nutresc și le voi nutri toată viața. Eu v-am iubit cînd eram redactor-șef nu pentru că eram, totuși, cineva. Eu vă iubesc la fel și acum, cînd nu mai sînt nimic. Și, dacă, vreodată, veți avea nevoie de mine și eu voi mai exista și voi avea puterea să mă scol din deznădejde și din suferință, cu ultimele puteri aș pleca grumazul meu dacă ar avea nevoie să se ridice Omul Țării pe șeaua de Voievod al Libertății, Demnității și Supraviețuirii noastre, mi-aș pleca grumazul să fiți oricînd sus, gata de orice luptă, Om Bun și Neînfricat și Minunat ce sînteți!

Trăiască România! Trăiască spiritul Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român! Trăiască Nicolae Ceaușescu! Nume de Om, Inimă de Viteaz, Titlu al Capitolului Istoriei Contemporane a Românilor! Trăiască geniul său care a știut, știe și va ști, totdeauna, să distingă binele – de rău, ostașii credincioși – de dezertorii mascați!

Vă mulțumesc pentru toate și-mi pare rău că n-am putut să fac mai mult, mai bine, mai eficient.

Să trăiți! Din toată umilința prin care trec, am inima deschisă să vă spun că dacă un nemernic ar

atenta la viața Dumneavoastră, aș fi gata să sar cu pieptul înaintea lui. În astfel de momente, se vede caracterul unui om.

Aș fi fericit ca, decît să trăiesc în lașitate, mai degrabă să mor ca un om de caracter.

Autorul scrisorii nu l-a apărat totuși pînă la capăt pe dictator cu pieptul său, cum promisese, deși pompase mii de cuvinte spre slava și lingușirea acestuia. Amenințat a fi linșat de mulțimea furioasă, în decembrie 1989, în zilele revoltei de la București, încercase să se refugieze, cu servieta cu bijuterii... la ambasada americană! Apoi dispăruse, pentru o vreme. Este acum, din nou, în centrul vieții publice din România.

Cinismul profesioniștilor mascaradei de pînă ieri contrasta cu oboseala, greața, complicitățile în care supraviețuia, somnolînd, populația oprimată („*sindromul lehamite*" numisem, într-o nuvelă, această stare). „Intelectualii Partidului"? Fidelitate necondiționată față de Conducător (și Securitatea Sa), nu față de Partid.

Un *grup de șoc*, diferit de „nomenclatură", cu care conlucra capricios, pe care o și disprețuia, de fapt, permițîndu-și „îndrăzneli" interzise ierarhiei de partid și beneficiind, adesea, de privilegii mai mari decît aceasta.

Cosmetica marxistă, pentru ocazii festive, nu putea ascunde nerăbdarea naționalistă.

Armele erau delaţiunea, defăimarea, diversiunea. Ţinta uşor de găsit sau de inventat erau „străinii", „liberalii", „cosmopoliţii", „europenii". Uneori, cînd convenea regizorilor cu epoleţi din umbră, era permisă chiar atacarea unor organizaţii oficiale (acuzaseră, de pildă, Uniunea Scriitorilor de „elitism", dar şi de „sindicalism" şi chiar „profesionalism" şi visau înfiinţarea unei Uniuni a Scriitorilor Comunişti).

„Poeţi şi prozatori cu program patriotic, partinic", cum se prezentau ei înşişi, ai unui sistem dictatorial bizantin, poststalinist, postnazist, poate şi postmodernist, în conotaţiile sale codificate.

Grupul de şoc a jucat un rol important în strategia culturală a dictaturii Ceauşescu. De pildă, în prelungita campanie oficială în favoarea *protocronismului* (afirmînd întîietatea valorilor spirituale româneşti), în opoziţie cu *sincronismul* (privind valorile naţionale în contextul general, „sincron", al culturii universale), pe care dictatura a utilizat-o pentru intimidarea intelectualităţii. (O aluzie la dezbaterile „proto-sincro" se află şi în interviul meu din *Familia*.)

Ar merita de focalizat, poate, măcar asupra a patru personaje ale grupului, reprezentative pentru regimul Ceauşescu şi, poate, şi pentru primii ani post-Ceauşescu:

• Eugen Barbu – membru corespondent al Academiei şi, de cîteva ori, membru al Comitetului

Central al Partidului Comunist Român, Patronul „socialist" al revistei *Săptămîna*, prozator (acuzat în mai multe rînduri de plagiat), ziarist naţionalist şi de scandal. L-am putea numi *Patronul*.

• Adrian Păunescu – poet nu lipsit de talent, prolific pînă la autoanulare, pompînd fără răgaz cuvinte de laudă, disperare, căinţă şi spaimă, ziarist de temperament şi tribun patetic, conducătorul revistei *Flacăra* (şi al unor uriaşe spectacole de isterie patriotardă, numite *Cenaclul Flacăra*), suporter vulcanic al Conducătorului.

Nume de cod: *Pompa Lirică*.

• Corneliu Vadim Tudor – versificator patriotic, ziarist-pistol, protejat al *Patronului* şi rival al *Pompei* la postul de Poet al Dinastiei Ceauşescu. Celebru prin textele sale naţionaliste (printre care şi editorialul, nesemnat, de coloratură fascistă, „Idealuri", din *Săptămîna*).

Să-i preluăm prenumele: *Corneliu*.

• Ilie Purcaru – fost jurnalist la *Scînteia*, fost redactor-şef al revistei *Ramuri*, unde apăruse, scurtă vreme, suplimentul literar, *Povestea Vorbii*, al lui M.R.P., turmentat, în vremea lui Ceauşescu, de obsesia naţionalistă şi care utiliza, pentru derutarea adversarilor, masca chipului real. Să-l numim, cu delicateţe, *Anonimul*.

Chiar dacă vivacissima campanie contra interviului era un capitol lipsit de spectaculosul macabru

al situaţiilor extreme (nefiind vorba de arestări, torturi, crime), ea ilustrează, totuşi, deloc neglijabil, natura sistemului şi a celor care îl slujeau.

Profesiunea abjecţie a fost esenţială în menţinerea dictaturii. Îşi păstrează, din păcate, un primejdios capital malefic şi după moartea dictatorului. Istoria modestă a unui interviu se regăseşte în Istoria însăşi.

Interviul fusese luat în vara lui 1981 şi apăruse în decembrie, la finele anului. Prima reacţie oficială avea să apară, fireşte, în revista *Patronului*, *Săptămîna*, aparţinînd Comitetului de Cultură şi Educaţie Socialistă Bucureşti, deci Partidului. *Săptămîna* publica frecvent „texte" speciale; fragmente din jurnalele intime confiscate de Securitate, informaţii compromiţătoare politic din „dosarele" Instituţiei, atacuri violente contra „duşmanilor" externi şi posturilor de radio „imperialiste" (Europa Liberă, Vocea Americii, BBC etc.).

„Profesioniştii" Instituţiei aleseseră, pentru început, tonalitatea sobră, stilul concentrat: un scurt editorial „Nedumeriri", la mijlocul lui ianuarie 1982: „*Regretabilă publicarea în revista* Familia *a unui interviu cu Norman Manea, în care acesta face unele remarci şi la adresa revistei noastre. Am reaminti publicaţiei şi autorului acelui interviu că în chestiunea readusă după atîta vreme în*

actualitate de Norman Manea, Săptămîna *s-a delimitat în două rînduri de exagerările conţinute în articolul cu pricina. Acest interviu n-ar fi atras atenţia dacă în frazele publicate atît de generos de revista* Familia *nu ne-ar fi izbit afirmaţii ce pun la îndoială principii ale politicii noastre culturale cu o consecvenţă demnă de o cauză mai bună. Sunt calomniaţi poeţi şi prozatori cu program patriotic, partinic. Revista* Săptămîna *ţine din nou să-şi declare angajamentul său solemn de a promova literatura cu un profund caracter partinic, patriotic, aşa cum se dezice de atitudini regretabile precum cele amintite mai sus în care se face abstracţie deliberată de valorile literaturii noastre actuale, de preocuparea de a da glas, în spiritul şi formele propice creaţiei artistice, politicii partidului nostru comunist.*

„Poeţii şi prozatorii cu program patriotic, partinic" erau, evident, iritaţi că fusese readusă în actualitate „chestiunea". Adică, „articolul cu pricina" : editorialul „Idealuri", de ale cărui „exagerări" antisemite revista *Săptămîna* se delimitase, sub presiunea ecoului internaţional, prin fraze convenţionale care mai mult agravau decît diminuau „exagerările".

Grupul de şoc preluase imediat semnalul de atac.

În *Flacăra* din 22 ianuarie, *Anonimul* ataca „gesticulația liberaloidă" a interviului și sublinia că subapreciasem „colegi de breaslă, dar, se pare, nu și de credințe". La 5 februarie, tot *Anonimul* se referea la „*limba*" (română) pe care nu aș cunoaște-o, moravurile și năravurile mele „*extrateritoriale*". *Pompa Lirică* scria la 29 ianuarie: „*Poți fi coleg de masă la cîrciumă cu cineva despre care am auzit că ar exista, Norman Manea – n-am luat cunoștință de dînsul și de opera dînsului pînă acum dar am auzit că m-a înjurat într-un interviu – și în schimb să fii coleg de literatură cu Shakespeare*". Aluzia la Shakespeare era ușor de înțeles, avînd în vedere frustrările *Pompei Lirice*. Aluzia la cîrciuma în care ne-am fi întîlnit, deși nu mă cunoștea și nu auzise de opera mea, nu am înțeles-o însă decît peste cîțiva ani, cînd am aflat că citise măcar unul dintre romanele mele, iritat de o scenă într-o cîrciumă, în care i se părea că se recunoaște. Înțelese sau nu, aluziile lui nu aveau alt scop decît de a evita răspunsul la orice chestiune concretă sau de principiu conținută în interviu și a-l acoperi pe adversar cu un bruiaj ostil. (Faptul că, în finalul textului său, îmi scria numele cu literă mică, făcea parte dintr-o gramatică specială, care avea să-și afle supremul experiment abia în 1990: după ce tiranul fusese ucis de propria nomenclatură, „curajoșii" începuseră a-i scrie în presă numele cu literă mică...)

Luni de zile, *Săptămîna*, *Flacăra* sau *Luceafărul* mă numeau cînd stalinist, cînd liberaloid, reproşîndu-mi ba „*descinderi arhangheleşti*", ba perfecta „*sincronizare*" cu postul de radio Europa Liberă, ba că visez să devin un „*procuror extraordinar al literelor române*", ba că mă adresez, de fapt, „*locuitorilor de dincolo de Canalul Mînecii*". O stare de asediu, cum se regizase şi pentru alţi scriitori sau artişti aflaţi pe lista neagră a Instituţiei. „A încercat vreunul dintre colegii dumneavoastră să vă apere, să răspundă calomniilor?", întrebase, zîmbind subţire, agentul de dezinformare Pat, aranjîndu-şi dunga pantalonilor eleganţi.

Simţisem, da, simţisem solidaritatea şi afecţiunea prietenilor mei, în acele luni de coşmar, ca şi înainte sau după. Solidaritate publică? Nu fusesem singurul denunţat în *presa de şoc* (atacurile avuseseră, e drept, o coloratură naţionalistă specială în cazul meu), iar solidarizările publice, cînd încercau să se exprime, întîlneau bariere greu de trecut. Un coleg din provincie îmi telefonase, glumind, vizibil îngrijorat: „Nu ţi s-au spart încă ferestrele?". Un altul, tot din provincie, mă convinsese să-i răspund, în scris, la întrebări legate de această campanie, oferindu-mi posibilitatea de a mă „descărca". Mi-amintesc cuvintele de preţuire despre volumul *Octombrie, ora opt*, apărut în acelaşi timp cu interviul), de asemeni, violent atacat, pe care le pronunţase public,

într-o dezbatere a Asociației Scriitorilor din București, un distins scriitor al vechii generații în chiar timpul agresivei campanii de presă. (Aveam să am bucuria de a-l reîntîlni, în primăvara 1990, la Paris, devenit pentru cîteva luni noul ambasador al României în Franța. I-am oferit, atunci, versiunea franceză, proaspăt apărută, a volumului pe care îl admirase și apărase cu aproape zece ani în urmă.)

Fusesem apărat, totuși...

Într-un mod indirect, prin comentarea volumului de proză *Octombrie, ora opt*, apărut în toamna 1981, cîteva luni înaintea interviului. (Recenzarea cărții în presă devenise dificilă, numele autorului se încărcase de o tensiune aparte. Prima recenzie a apărut abia în februarie 1982, în *România literară*. În ziua dinaintea apariției numărului, autorul recenziei stătuse în redacție, împreună cu alți colegi, pînă seara tîrziu, pentru a veghea ca, în ultimul moment, textul să nu fie scos din pagina deja tipărită.)

Comentariile elogioase despre volum aparțineau unor importanți critici literari, ridiculizînd, indirect, afirmațiile celor care atacaseră interviul și pe autor și referindu-se și la volumele mele anterioare, în contextul general al literaturii române contemporane. Confruntarea se deplasase, astfel, dinspre etic spre estetic și spre relația dintre ele, greu de evitat într-un regim totalitar. *Săptămîna* a

reacționat prompt. Sub semnătura tînărului versificator *Corneliu* era atacat violent volumul, în care *„greața plutește peste tot"*, *„se practică amorul liber"*, se *„condensează atîta mizerie și scîrbă"*, încît cititorul revoltat, copleșit de *„senzația de vomă"* se simte îndreptățit să protesteze : *„Cine are nevoie de asemenea cărți ? Ce educație facem noi tinerei generații care ne va judeca aspru mîine dacă vom abjura de la principiile sănătoase ale culturii române, ale specificului național, frumuseții și moralității în artă ?"*.

În acest moment al campaniei, s-a produs o neașteptată dezertare. Adrian Păunescu s-a blocat, parcă, brusc, n-a mai putut susține valul gros al murdăriilor. Nu chiar surprinzător. *Pompa Lirică* jucase, mereu, alt rol : Păunescu era mai talentat, mai inteligent, mai manipulator decît ceilalți. Să fi fost sinceritate, calcul (avînd în vedere rivalitatea cu mai tînărul candidat la grațiile Familiei Domnitoare) ? Fracționarea bruscă a grupului era, firește, o ușurare pentru mine. Modul în care eram „apărat" se dovedea însă bizar. Titlul noii declarații a poetului A.P., „Valoarea prin adăugire", semnifica, evident, că s-ar putea, pînă la urmă, să mi se recunoască, dar numai „prin adăugire", dreptul la cetățenie literară. Un „străin" gratificat cu acceptarea naturalizării sale „prin adăugire".

Poetul semnala doar un „dezacord" tactic și pasager cu grupul. *„Simt nevoia să sar împotriva a*

ceea ce se face în revista condusă de Eugen Barbu, desfigurîndu-se fizionomia literară și morală a unui scriitor care trebuie să existe și există, Norman Manea, pe care autorul articolului, Corneliu Vadim Tudor, de altfel autor al multor gafe (unele dintre ele cu grave consecințe pentru lumea culturală în genere și pentru Eugen Barbu în particular), îl judecă, iată, cu armele nedrepte."

Una dintre „gafele" incriminate era, fără îndoială, chiar publicarea editorialului „Idealuri". Textul era numit gafă, nu infamie. Nu fără semnificație erau și precauțiile pe care *Pompa Lirică* și le lua față de *Patron* și suporterii acestuia. *„Firește, nu pun semnul egalității valorice între Barbu și Manea, cum nici nu pot opri dreptul lui Norman Manea să creadă că va fi, dacă nu chiar este, un scriitor important."*

Precauție inutilă. Criticul literar al grupului din jurul *Săptămînii* va interveni prompt, demascîndu-l pe trădător, pentru exact ceea ce acesta evitase să comită: *„Eugen Barbu este așezat pe același plan valoric cu Norman Manea, despre care nu s-a auzit ca scriitor decît după ce a produs un scandal în* Familia".

Abia rivalul *Pompei Lirice, Corneliu*, urma să aplice însă lovitura de grație. Într-un lung articol, intitulat „Valoarea prin discernămînt", erau demascate atît lipsa de valoare estetică și primejdioasa poziție

politică a volumului meu *Octombrie, ora opt*, cît și a volumelor de poezie ale *Pompei Lirice* (?!). *Corneliu* părea, de data asta, mai tolerant cu deficiențele artistice ale cărții mele, dar nu putea tăinui *„ideologia deficitară a lucrării*", faptul că *„idei-fanion ale politicii, ale documentelor de partid*" sînt batjocorite, că pînă și *„epoca de început a construcției socialismului în România, ca și o serie de idei perene ale marxismului*" sînt deformate, ridiculizate, că se sfidează *„politica justă promovată de partid în domeniul cultelor religioase din România, a căror libertate este totală, atît în teorie, cît și în practică"*.

Un suprem cap de acuzare fusese totuși omis: faptul că, în nuvela *Biografia robot*, tenebrosul activist de partid care propune ca „Norocul" (respectiv cîștigurile la Loto) să fie dirijat, din umbră, de Partid către „oamenii muncii merituoși" figura cu ziua de naștere 26 ianuarie. Nici măcar ofițerul *Corneliu* nu-și putea permite să dezvăluie în presă asemenea incredibile impertinențe față de Secretarul General al Partidului, Președintele Țării, Comandantul Suprem, Cel mai iubit fiu al poporului, a cărui zi de naștere prilejuia, în fiecare 26 ianuarie, grotești spectacole de lingușire și ipocrizie generală, la care participa întregul circ național.

Corneliu se limita la alt exemplu convingător. Cita cuvintele *„să păcălim fantoma PLICTISEALĂ care cutreieră lumea*" și atrăgea atenția, pe bună

dreptate, că este *„o parafrază necontrolată la cuvintele de început ale* Manifestului Partidului Comunist *: «o stafie cutreieră Europa», numai că la clasicii marxiști «stafia» era comunismul, în timp ce la N.M. comunismul s-a metamorfozat în plictiseală*".

Dictatura solemnă, încruntată. Sub aparența solidității, derizoriul absolut. Retorica Autorității : abuz de principii pervertite continuu.

Cum se poate „rezista" în acest absurd univers al derizoriului? Orice încercare de reabilitare a adevărului este supusă schimonosirii și manipulării.

Nu doar frică, ci și un adînc sentiment al zădărniciei îl încearcă pe cel care nu vrea să cedeze minciunii și farsei cu care operează Teroarea. Evitasem solemnitatea în dialogul cu Securistul Pat, știam că „seriozitatea" excesivă apare ridicolă, în această lume a ridicolului. Sentimentul zădărniciei, care nu o dată mă copleșea, era altceva decît derizoriul ; încercam să-mi convertesc melancolia în ironie și spaimele în sarcasm. Într-un mediu scindat, al des-figurării, domină masca și mascarada. Înfruntarea derizoriului mîntuiește de derizoriu? Micul diavol meschin care încheia în jur, în fiecare clipă, afaceri meschine și murdare, rămînea o primejdie activă : cînd nu omora adversarul, otrăvea totul în jur, să-l sufoce. Farsa puturoasă surpa Cetatea. Cît și ce și cum poate fi salvat în universul totalitar al

maculării? Nu doar închisorile și polițiștii Tiraniei amenințau integritatea ființei care se zbătea să se salveze. Mecanismul obscur și diabolic al deformării și pervertirii și caricaturii lucra spornic, fără răgaz, în subteranele de jur-împrejur. Masca Tiranului pîndea peste tot. De pe zidurile circului totalitar, portretele Marelui Clovn rînjeau, victorioase, spre August Prostul, solitarul.

Ușa s-a închis. Așteptam să aud liftul pornind. Nimic. Căpitanul o fi coborît scările fără ascensor. Așteptam. Dacă se întoarce? Dacă i s-a rupt, din nou, nasturele? Ața socialistă era putredă, s-ar fi putut să nu reziste coborîrii triumfale a scărilor. Dacă are să-mi comunice, brusc, ceva surprinzător, dacă uitase tocmai ceea ce era, de fapt, esențialul? Abia după ce prada se liniștește, convinsă că a făcut față încercării, o nouă lovitură năprasnică poate fi fatală. Dar nu s-a întors.

O superbă zi de iunie. M-am plimbat cîteva ore pe străzi. Să înțeleg din caraghioasa întîlnire mai mult decît merita? Nu uitasem lunile cînd cumpăram ziarele doar pentru că așteptam, în fiecare zi, alt atac. Exagerasem, oare, importanța acelor revărsări de ură și murdărie? Nu voiam să accept „colțul etnic” în care Autoritatea încerca să mă izoleze... Copilul întors din lagăr la finele războiului voia cu orice preț să uite, să fie ca ceilalți.

După patruzeci de ani, din nou, victimă? Victimă perpetuă? Nu suportam. Am o adîncă neîncredere față de cei care profesionalizează lamentarea și o aprigă ostilitate față de cei care o provoacă. „Există vremuri în care trebuie să coborîm pînă în străfundul nenorocirii noastre pentru a înțelege adevărul", scrie Havel în *Puterea celor fără putere.* Avusesem destule ocazii, în nesățiosul nostru secol, să ating „străfundul nenorocirii noastre", nu mai aveam nevoie de reluări pentru a-mi clarifica gîndirea. Trimisul Securității polarizase însă întrebări vechi și noi. Într-un lagăr de concentrare (și ce era, de fapt, România ultimului deceniu Ceaușescu decît un lagăr extins la dimensiunea unei țări) ar fi indecent, probabil, ca deținuții cu ochelari să se plîngă pentru surplusul de umilințe la care sînt supuși, cînd situația tuturora este, de fapt, disperată. Și totuși... primejdia ca santinela să arunce ochelarii miopului și să-l fugărească, apoi, năuc și împiedicat, în rîsetele mulțimii abrutizate, nu putea fi ignorată. Surplusul de suferință individuală nu poate fi negat, chiar și într-o situație generală extremă. Există ceva peste insuportabilul comun validat? Da, atunci cînd individul resimte orice „surplus" ca un insuportabil încă mai insuportabil. Eram, oare, un astfel de caz? Campania de presă din 1982 și vizita protocolară a Securistului în 1985 și cele întîmplate înainte și tot timpul trebuiau

să-mi reamintească, iarăşi şi iarăşi, că trăiam într-un sistem al pervertirii, orice rezistenţă purta pecetea „modelului lumii captive", în care toate părţile sînt maculate. „Living within the truth", cum încercasem, era o vanitoasă pretenţie, ca şi izolarea în acele „hidden spheres" în care perseveram a-mi apăra „identitatea" şi din care ieşisem, brusc, în arenă?

Pentru a înţelege ce s-a întîmplat timp de o jumătate de secol în estul Europei ar trebui să se priceapă cît de greu era să afirmi public un gînd normal, de la sine înţeles, firesc. Chiar cînd riscul nu mai era atît de primejdios, cum fusese în perioada stalinistă, banalitatea adevărului nu se putea rosti simplu, direct. Banalitatea autoritară a minciunii oficiale se lăfăia, însă, cu neruşinare şi la vedere. Pentru un lector al viitorului, banalitatea minciunii va fi mai uşor de decodat, probabil... Texte cîndva explozive îşi vor pierde, prin spulberarea interdicţiilor şi prin uitarea codului, acuitatea. La doar cîţiva ani distanţă, ceea ce fusese exploziv, scris cu mari riscuri şi-a pierdut impactul.

Banalităţile de care fusesem atît de mîndru a le fi putut face publice săreau, pur şi simplu, în ochi. Săriseră şi în ochii holbaţi de furie ai cenzorilor, se pare. Greu de înţeles totuşi, de către un lector neavizat, frazele „explozive" ale acelui interviu. Banalitatea că *„în perioada postbelică omenirea a*

fost zguduită de mărturia și apelul unor înalte conștiințe scriitoricești" era o aluzie la Soljenițîn și alții ca el? Banalitatea că pentru ca „*o persoană publică să fie emanația autentică a aspirațiilor generale este necesar să existe, mai întîi, o reală opinie publică*" era o aluzie la marele Conducător? Dictatorul era, susțineau ziarele, emanația „aspirațiilor generale" ale poporului. Sub „luminoasa" sa dictatură („anii lumină", așa numiseră perioada Ceaușescu poeții și prozatorii cu „program patriotic, partinic") poporul simțea, însă, zi de zi, pe propria piele mizeria și teroarea. Termeni banali, precum „*confruntarea deschisă a opiniilor*" sau „*o largă informare și exactă*" sau „*protecția intimității și a opțiunii*"?! Aluzii ironice la Partidul *unic* sau la Securitatea *generalizată*? Referiri la interzicerea contactului cu străinii sau la interzicerea avortului și controlul ginecologic în întreprinderi sau la prezența, în fiecare loc de muncă, a unui ofițer de securitate salariat?

Dar banalitatea că „*există un fastuos aspect festivist al paginii de ziar, care ia uneori proporții incredibile*"? Pînă și un copil ar fi ghicit în cinstea cui se desfășurau incredibilele pagini festive... Faptul că această banalitate apăruse într-o publicație românească din acea perioadă justifică banalitatea următoare, cum că „*prețul conformismului și prețul curajului sînt astăzi mult diminuate, iar vinovăția*

celor ce se pretează la deformarea adevărului și siluirea cuvintelor devine, evident, mai mare"?...

Există și alt tip de codificări, desigur. Fraza care căzuse ca o bombă drept în mijlocul textualiștilor de la Comitetul Central al Circului n-ar putea fi înțeleasă decît de avizați: „*Un încă tînăr versificator, reciclat cu bursa Herder, a încropit un incalificabil editorial șovin, intitulat, firește, «Idealuri», cum nu am crezut să mai putem citi în România, în urma căruia tînărul zelos în a resuscita nostalgiile altor vremi nu s-a retras spre domesticire și terapie, la o revistă ca* Albina *sau* Sănătatea, *ci l-am regăsit proiectat spre reflectoarele televiziunii și la locuri de frunte ale presei*". Tînărul versificator era, desigur, *Corneliu*, cel care încerca să ia locul *Pompei Lirice* în spectacolele închinate Marelui Incendiator. Bursa Herder nu venise, trebuia spus, de la Herr Herder, ci de la tovarășul *Patron* al acelei „*gazete municipale de informații culturale care și-a cîștigat o tristă reputație*", adică revista *Săptămîna*.

„*Nostalgiile altor vremi*" vizau sloganurile fasciste ale dreptei românești interbelice, pe care editorialul șovin „Idealuri" le reînviase.

Fără a avea codul, cititorul n-ar fi înțeles nici fraza: „*Un publicist supărat pe critică a desfășurat luni de zile un negru serial vehement împotriva celor mai importanți critici români, pe care l-a și*

publicat apoi în volum, nu însă în România, ci în Italia". Ar fi trebuit să cunoască sprijinul pe care *grupul de șoc* l-a primit de la Iosif Constantin Drăgan, un român refugiat și îmbogățit după război în Italia, colaborator al lui Ceaușescu și susținător al „noii drepte" românești, în amintirea extremei drepte din care făcuse parte, se pare, în perioada interbelică.

Frazele interviului înfuriaseră cenzorii, tocmai pentru că aceștia cunoșteau codul. Existența acestui cod nu diminua, pînă la urmă, mesajul?... Poate că nu, măcar pentru acea perioadă, de vreme ce oficialitatea făcuse din interviu „o problemă de stat".

Iată, ironizam și acel „*prefabricat panou al fruntașilor*", adică scriitorii oficiali. Imediat însă apăram cărțile cu tematică politică, pe care *Patronul*, „*care practicase el însuși, cu prelungite avantaje, tematica zilei*", le acuzase că ar fi scrise „*cu voie de la poliție*".

Recitind rîndurile, zîmbeam. În realitate, mereu alte note de subsol ar fi fost necesare. Ar fi trebuit explicat că noua generație de nomenclaturiști începuse să scrie „literatură" și i se permiteau – în tradiția bizantină a locului – „insolențe" la care alții nici n-ar fi putut visa, că scrierile lor erau, într-adevăr, cu voie de la poliție, iar cel care lansase acuzația (*Patronul*, adică, cine altul?) voia, de fapt, să introducă suspiciunea asupra oricărui autor care încerca

să dezvăluie măcar cîte ceva din mascarada națională. Explicații, coduri, detalii dilatate la proporții grotești. „There nothing goes and everything matters – here everything goes and nothing matters", scria Philip Roth, comparînd Estul cu Vestul. Da, istoria interviului era mai lungă decît interviul; istoria fiecărei fraze ar fi cît interviul însuși.

Adevărul supraviețuise fracturat, codificat, și numai prin încăpățînarea celor care credeau, încă, în adevăr. „De ce continui să predici, cînd știi că nu poți să-i schimbi pe rătăciți?", fusese întrebat un rabin. „Pentru ca eu să nu mă schimb", fusese răspunsul. Codul fusese mai important decît textul, culisele mai importante decît spectacolul. Viața adevărată se desfășurase, pentru cei mai mulți, în subterană.

Scandalul public întreținut în jurul interviului din *Familia* acutizase relația mea, deloc idilică, cu Puterea.

Se înmulțiseră supraveghetorii și reflectoarele care mă supravegheau. Nici o referire la acel interviu nu mai fusese îngăduită în presă. Textul fusese eliminat din *Antologia interviului românesc*, deși cercetătorii care alcătuiseră antologia stăruiseră a-l include. Fusese eliminat și din volumul meu de eseuri *Pe contur* (1984), volum inițial respins de cenzură (sub pretextul că era, în întregime, susțineau

cenzorii, „în spiritul" acelui interviu). Securistul trimis să susțină că Instituția se disociază, cînd îi convine, de slugile de tipul „grupului de șoc" cărora le asigura privilegiile și că prețuiește „spiritul european" pe care l-aș întruchipa știa bine tot ce se întîmplase după publicarea interviului. Era la curent, se poate presupune, chiar și cu panica de la Uniunea Scriitorilor, cînd Juriul de premiere era cît pe ce să onoreze volumul de proză *Octombrie, ora opt*. (Ulterior, Juriul va comite imprudența de a premia volumul *Pe contur*, și oficialitatea fascinată de spiritul meu „european" va anula premiul.) Agentul care mă flata că „semăn" cu tatăl său știa, cu siguranță, cînd mă întreba de ce nu emigrez, că mă așteaptă zile grele dacă voi mai încerca să mai public vreo carte.

Și totuși, după primirea mult așteptatului pașaport, în septembrie 1985, am depus la editură, înainte de a pleca, romanul *Plicul negru*, mai violent critic la adresa sistemului decît toate celelalte. După două luni în străinătate, m-am întors, fără speranță, în disperata Românie. Dificultățile publicării noului volum, în 1986, au depășit așteptările cele mai pesimiste. Fără solidaritatea încăpățînată a editorilor prieteni, volumul n-ar fi apărut nici chiar în forma mutilată în care ajunsese după multiplele tăieturi și modificări. Situația generală a țării devenea tot mai periculoasă, situația mea atinsese, probabil,

limita. În 1986, am cerut din nou permisiunea unei călătorii „turistice" în Occident. De data asta, cu soția. Am primit, după multă așteptare, ambele pașapoarte.

Securistul nu m-a mai vizitat, înainte de plecare. Așteptam, crispat, telefonul de avertizare (de la MINORITĂȚI? de la LITERATURĂ?). Înainte de plecare, am recitit răspunsul pe care îl dădusem la atacurile contra „extrateritorialului" scriitor român a cărui limbă nu ar fi, de fapt, româna. Un răspuns indirect, desigur, altfel nu era posibil. Textul apăruse la 15 martie 1982, în publicația evreiască *Revista Cultului Mozaic*. Folosisem chiar „colțul etnic" în care autoritățile încercau să mă izoleze. Probabil, nici nu s-ar fi putut, de altfel, publica în altă parte. Era doar o recenzie a culegerii de povestiri a lui Giorgio Bassani, intitulată, semnificativ, *Între ziduri*. *„Bassani este italian, cum este Bellow american și Modiano francez (și ne reținem cu greu să nu asociem aici numele unor remarcabili prozatori români de azi, pe care neșansa izolării lingvistice, și nu numai lingvistice, îi frustrează de renumele internațional pe care l-ar merita...). Giorgio Bassani este «mondial», în felul în care sînt toți scriitorii importanți, fie că se numesc Saba, Schulz, Blecher, Canetti sau Cehov sau Thomas Mann sau atîția alții, de ieri sau de mîine. Ai locului și ai timpului și originii lor; astfel și ai tuturor, de peste tot și dintotdeauna"*.

Revista în care apăruse textul nu se vindea la chioşcuri, avea o circulaţie restrînsă, doar prin abonamente. Răspunsul a venit, însă, prompt. În *Săptămîna* şi tot sub semnătura *Corneliu*. Semnalînd textul *„apărut în ultimul număr al unei reviste bucureştene"* (căreia, din pudoare, nu îi dădea numele), tovarăşul C.V.T. afirma: *„Enumerarea făcută, deşi pare aleatorie, are totuşi logica ei interioară, pe care o înţelegem: nu înţelegem însă ce caută printre scriitorii «mondiali», alături de Cehov şi Thomas Mann, un Blecher sau un Schulz"*. Inutil de explicat celui care îi omitea pe Saba şi Canetti cine sînt Blecher (considerat de presa franceză, chiar atunci, un fel de Kafka român) sau Bruno Schulz (simetricul său polonez). Referindu-se şi la alte *„afirmaţii care dau de gîndit asupra «ideologiei» lui Norman Manea"*, Instituţia se întreba, retoric, *„ce înseamnă izolarea «nu numai lingvistică»"*? şi încheia astfel: *„Am vrea să ştim şi noi la cine anume se gîndeşte şi cine le-a aplicat izolirbandul de nu pot deveni mondiali?! Cît despre izolarea lingvistică, am vrea să-i spunem lui N.M. că degeaba aspiră el la universalitatea în limbi străine, cînd nici limba română nu o cunoaşte"*. O deloc subtilă expulzare ca „străin" din limba (ţara) mea. Chiar dacă era vorba doar de un clişeu naţionalist (sau poate tocmai de aceea?), conotaţia rămînea dureroasă. Numeroşi scriitori repetaseră

înaintea mea, în toate literaturile, că „limba este patria scriitorului". Un poet adăugase: „chiar cînd limba este germana și scriitorul este evreu". Era exilatul Paul Celan. Nu cu totul surprinzător, *Săptămîna* avea să explice, în chiar numărul următor, în articolul „Ideologia necesară", cum anume vede *„crearea unui om de tip nou"*. Pentru această înaltă misiune, *„oamenii de cultură și artă sînt chemați să dea tot ce au mai bun"*, într-o societate în care elementele neconforme trebuie să dispară și, în primul rînd, cei care (chiar dacă scriu în limba română) nu aparțin fondului cultural și etnic român. *„Nolens-volens, se va produce o selecție naturală. Pentru că nu poți, nu e moral, să trăiești din munca poporului și să îl sfidezi cu superioritatea ta închipuită, să fii plătit de un regim comunist atît de uman, iar tu să fii cîrcotașul lui numărul unu, să scrii în limba română, iar pe de altă parte să-ți bați joc de anonimii creatori ai Mioriței și Meșterului Manole, de Eminescu, Iorga, Goga și alții."* Capodoperele, adică, folclorului românesc și clasicii români, de orientare politică naționalistă. Cine și-ar fi bătut joc de sacrele „valori ale poporului"?... Prezumția de vinovăție justifica „selecția naturală"... Insinuarea că cei care ar putea comite sacrilegiul, destinați prin naștere să-l comită, îl și comiseseră, de fapt. Să fi fost întrebarea despre „emigrare", pe care mi-o pusese agentul de la MINORITĂȚI, legată de omagiul perfid pe care îl adusese „spiritului european"?

Să fi citit, oare, Securitatea română, în 1985, gînduri aflate la acea dată încă doar în mintea lui Danilo Kiš, nici măcar traduse în românește? Mă refer la un text publicat de Danilo Kiš în 1987, unde este vorba despre scriitorul din Est care descoperă, treptat, că sursa conflictului cu autoritățile și consecințele acestui conflict (marginalizarea sau oprimarea) provin din latenta sa „conștiință europeană", întrucît *„conștiința de a aparține Europei Centrale este ea însăși în ultimă instanță un fel de disidență"*. În 1987, textul lui Danilo Kiš mă întîlnea deja în afara României. *„Asemeni evreului care vrea să dovedească că este integrat, acest scriitor descoperă atunci că neînțelegerea s-a născut din propria sa rezervă, din aspirația sa aproape inconștientă spre un orizont european care este mai democratic și mai cuprinzător – exact rațiunile pentru care este acuzat. Rezultatul deșteptării sale este exilul. Sau închisoarea."* M-am regăsit în această descriere mai bine decît în oricare alta. Conștientizarea fusese lentă, conflictul insolubil, desprinderea dureroasă.

Relația între trecut și prezent se articula într-o istorie mai amplă decît istoria relativ modestelor întîmplări relatate. Prin plecarea în 1986 din România, distanța în timp devenise și o distanță în spațiu. Nu pentru că aș fi fost un pasionat al călătoriilor. Prima expulzare din România se produsese la 5 ani,

ultima la 50. Consecințe ale unei istorii tumultuoase care rezervase „aleșilor" săi experiențele fundamentale ale secolului: Holocaustul, totalitarismul, exilul. În 1990, am găsit într-o revistă germană (*Weimarer Beiträge*) descrierea situației mele din momentul plecării. Concluzia poate fi concentrată în cîteva rînduri: *„Momentul ales era aproape tardiv. Manea nu putea fi corupt, nici ignorat. Cînd s-a decis, în sfîrșit, cu inima grea, să plece, se putea oricînd aștepta la ceea ce era mai rău: să dispară în beciurile Securității".* Textul, intitulat „Repudierea perpetuă" („Das «perpetuum mobile» der Verstossung") era semnat de Eva Behring, o cunoscută cercetătoare a fenomenului literar românesc, o perfectă cunoscătoare a României postbelice.

Dispariția în beciurile Securității era doar o ipoteză, totuși. În 1988, în Statele Unite, a trebuit să răspund, la un moment dat, la întrebarea despre o astfel de ipoteză. Unul dintre profesorii care urmau să decidă dacă să mi se acorde bursa pe care o solicitam a întrebat ce s-ar întîmpla dacă m-aș întoarce în România. Aș fi închis, aș fi ucis? Întrebare brutală, desigur, justificată de dorința de a utiliza eficient bursa respectivă.

Surprinsesem deja comisia cînd precizasem că nu sînt un „disident", în sensul în care termenul fusese circulat. Nu fusesem membru de partid și nu exista în nici o carte sau text al meu vreo

rușinoasă complezență față de sistem. Nici măcar cuvîntul *tovarăș* nu îl utilizasem, decît extrem de rar și doar în sens ironic. Încercasem să trăiesc *within the truth* („înăuntrul adevărului"), ca scriitor, într-un timp și într-un loc și într-un sistem politic în care, în fiecare clipă, normalitatea era suspectă. Conflictul cu autoritățile, și în cazul meu, ca și la cei pe care Havel îi include în categoria disidenților, „*nu apăruse printr-o intenție conștientă, ci pur și simplu prin logica gîndirii, comportării și operei*". Ar fi fost exagerat să mă prezint însă cu o emblemă care căpătase, poate pe drept cuvînt, o mult mai limitată definire. Ca „outsider", mă regăsisem, de fapt, cel mai bine în descrierea „europeană" a lui Danilo Kiš. Răspunsul pe care l-am dat comisiei era : nu știu. Se putea să fiu arestat, în cazul întoarcerii în România sau doar anchetat sau să nu mi se întîmple nimic sau să mă calce „din întîmplare" o mașină sau să mă sinucid. Se putea întîmpla orice sau nimic.

Adevărul era : nu știam. Caracterul duplicitar odios al sistemului nu permitea previziuni exacte. Prieteni din România pe care îi întîlnisem la Berlin în 1987 mă avertizaseră „nu cumva" să mă întorc. Caracterul paradoxal al ultimelor decenii de comunism sfida logica în cu totul alt fel decît în perioada stalinistă, deși în România asemănările nu erau puține. Dictatura Ceaușescu se încadra într-un tipar

stalinisto-nazist, ingredientele „noi" (preluate de la dictaturi de dreapta și stînga, latino-americane și asiatice și africane) conlucrau bizar pe fondul bizantin al premisei geoistorice. Perfida duplicitate putea lovi în orice clipă, din cele mai neașteptate direcții. Relația ambiguă dintre supraveghetori și supravegheați avea însă, adesea, și surprinzătoare, paradoxale efecte pozitive. Dincolo de importantele diferențe strict naționale, aceste caracteristici sînt esențiale pentru înțelegerea „socialismului real", în toate țările Europei de Est în ultimele decade.

Publicarea interviului, a volumului *Octombrie, ora opt*, a altor texte și volume ale atîtor altor „sclavi nesupuși" reprezintă exemple concludente. Fără „ajutorul" ambiguității sistemului, solidaritatea, onestitatea, rezistența nu s-ar fi putut exprima nici măcar în incerte intervale. Asta nu anula, bineînțeles, reflexele de apărare isterică pe care oficialitatea le exhiba cînd simțea primejdia. Ceea ce i se părea dictaturii o amenințare chiar devenea una. Mai ales în domeniul ideilor și al limbii. Chiar în perioadele relativ mai „elastice", cînd guvernanții păreau a fi înțeles că o „gură de aer" nu duce neapărat la prăbușirea sistemului, ci mai curînd la o scurtă reglare a metabolismului social (în 1981, situația în România era deja incomparabil mai proastă decît în înșelătoarea perioadă de „liberalizare", dar infinit mai bună totuși decît ceea ce avea să urmeze), reacția oficială la încălcarea regulilor jocului, graba

de a restabili aparențele revelau aceeași panică ridicolă și brutală.

Cum să eviți sentimentul zădărniciei, în cavalcada acestor lupte grotești, supradimensionate și iarăși infinit micșorate și iarăși încețoșate de o oglindă deformatoare, de coșmar? *„In the enormous silence produced by oficial repression and fear, one can hear a pin drop"*, spunea Mary McCarthy. („În enorma tăcere produsă de represiunea oficială și de spaimă, poți auzi căderea unui ac.") Cum să mai știi dacă lovitura care a zguduit brusc cupola Circului n-a fost, de fapt, decît „a pin drop"?

Un lector străin în 1981 sau 1991 ar înțelege, probabil, cu greu ce anume fusese atît de subversiv în acel interviu. Probabil, și un lector român, în foarte scurtă vreme. Acumulări lente și corozive au contribuit la slăbirea sistemului, pînă la prăbușire, favorizată de un concurs norocos de împrejurări. Nu este mai puțin adevărat că ar fi putut totuși agoniza îndelung. Ironia (nu o dată, sarcasmul) pe care sistemul le provoca erau doar „o epifanie a derizoriului", cum spunea una dintre întrebările interviului? Prea lunga poveste a acelui interviu (interesantă și plicticoasă cum era, de fapt, însăși viața atunci și acolo, în tărîmul absurd al derizoriului) rămîne, oare, revelatoare? Banalitatea – ca adevăr și ca minciună – este revelatoare? Dar

detaliile, în care Dumnezeu sau diavolul își revelează jocul ironic? De pildă, chiar detaliul apariției acelui text. Deși „a pin drop", interviul avusese ecoul unei bombe în birourile oficiale. Întrebarea elementară – cum de a apărut, totuși? – are un răspuns mai curînd comic, cum se și cuvine, o „epifanie a derizoriului".

Dictatorul încerca un nou joc perfid, „încredințînd" (spre fortificare) Cenzura „oamenilor muncii". Textul apăruse pentru că cineva dintre „oamenii muncii" iubea călătoriile în Coreea! Acel cineva era șeful revistei în care a apărut interviul. Șefii revistelor, numiți de partid, aveau răspunderea pentru tot ceea ce apărea. Doar în lipsa lor putea altcineva decide. Domnul „Altcineva" pîndise momentul, își asumase riscul. Revista *Săptămîna* avea să scrie, de altfel, într-una din notele ei denunțătoare, că tocmai pentru că responsabilul (politic) al vinovatei reviste *„jumătate de an se află în Coreea sau China"*, revista *Familia „publică ceea ce publică"*. La întoarcerea din țara „dimineților liniștite", cum era numită dictatura-soră din Coreea de Nord, Șeful revistei *Familia* și-a făcut în public autocritica: *„Faptul că lucrurile de care vorbiți s-au petrecut în absența mea din țară nu scuză cu nimic ecoul lor lamentabil. Din păcate, în revista noastră, pe lîngă foarte multe articole de critică și teorie literară, bine și frumos orientate, s-au*

întîmplat, așa cum ați remarcat, alunecări spre cosmopolitism, lovind involuntar în spiritul național al literaturii, și chiar denigrînd acest spirit".

Ce se afla, de fapt, în spatele acestei declarații aveam să aflu abia în 1990, la aproape zece ani de la publicarea interviului.

Dictatorul a fost ucis în decembrie 1989. De atunci, România se află într-o confuză și dificilă tranziție. Menținerea unei largi părți a vechii administrații („Fiii șefilor noștri vor deveni șefii copiilor noștri", spune poporul), situația economică catastrofică, prezența obscură a vechii Securități (devenită Serviciul Român de Informații, SRI), disipată în multe alte rețele legate de aparatul de stat, se combină cu o apăsătoare stare de vinovăție, frică și revanșă. Patologia oportunismului care menținuse dictatura, ura generalizată față de această dictatură. Multe lucruri nu s-au schimbat, unele schimbări sînt observabile. „Direcția" de mers s-a schimbat, spunea un comentator al situației politice românești. Pînă în decembrie 1989, România mergea contra curentului, spre o societate tot mai închisă și opresivă, acum merge în sensul curentului general, către democrație, chiar dacă poticnelile, ocolurile și chiar revenirile sînt frecvente. O schimbare vizibilă prezintă presa. Au apărut în această perioadă aproape o mie de ziare, de toate

tendințele, tipurile și calitățile. Unele excelente, care pot concura cu cele mai bune publicații din lume; altele mizerabile, pe care nici cele mai mizerabile publicații din lume nu le-ar putea întrece. Este loc, acum, în presă, pentru mai multă onestitate și inteligență și originalitate; de asemeni, oricît ar părea de paradoxal, pentru chiar mai multă murdărie, minciună și perversitate decît a fost în atît de încăpătoarea dictatură.

Discutarea efectelor totalitarismului de dreapta și de stînga, dezvăluirea mecanismelor complicității, dar și a performanțelor abjecției, pedagogia democrației sînt obiectivele civice ale presei libere. Reabilitarea Securității și a nomenclaturii, xenofobia și antioccidentalismul, dezinformarea, manipularea confuziei și a resentimentelor rămîn obiectivele imediate ale presei de gang, care profită de „libertate" pentru a-și continua jocul malefic.

Personajele legate, într-un fel sau altul, de interviul din 1981 și ecoul pe care l-a stîrnit exemplifică aceste tendințe. „Istoria" acelui interviu, prelungită, în fluxul istoriei înseși, pînă în prezent, își revelează noi sensuri. Cum am menționat, abia dintr-o confesiune publicată în primăvara 1990, într-o revistă bucureșteană, am aflat repercusiunile contra celor care „au pus la cale" apariția interviului. Radu Enescu mărturisește abia azi ceea ce, din delicatețe față de autorul interviului, nu mărturisise atunci.

Radu Enescu fusese nu numai dezavuat public de redactorul-şef şi responsabilul politic al revistei, ci fusese concediat, ca pedeapsă pentru grava sa „vină": *„Profitînd de absenţa din ţară a factorului decizional am publicat un interviu cu Norman Manea, în care acesta protesta întîia data împotriva naţionalismului şovin şi a antisemitismului declarat din unele hebdomadare din Capitală cu fir direct la Clubul Dinamo, pardon, Unirea Tricolor. Ce a urmat, nu mai spun: la Consiliul Culturii, unde interviul devenise problemă de stat, în biroul columnistului* Democraţiei *idem etc"*.

O bună cheie de lectură, probabil, pentru acel interviu, dar şi pentru înţelegerea situaţiei actuale. Este clar ce devenea *problemă de stat* în lumea derizoriului şi de ce consecinţele atingeau absurdul. Primul protest public împotriva naţionalismului oficial, considerat un act antistatal de către Securitate!... Radu Enescu o numeşte, ironic, Clubul Dinamo (fostul nume al clubului sportiv, devenit, în 1990, Unirea Tricolor). În lumea derizoriului şi absurdului, defăimarea autorului era cea mai potrivită metodă de pedepsire. Insinuarea, calomnia, macularea, supereficiente într-un univers al inconsistenţei şi al farsei tragice. Legătura cu prezentul? Fostul secretar al Comitetului Central cu problemele ideologice, isterizat, în 1981, de apariţia interviului, este, în 1990, foiletonist al ziarului *Democraţia*...

După prăbuşirea dictaturii (dar nu şi a susţinătorilor ei) *Anonimul*, împreună cu acest fost ideolog şi poliţist al culturii la Comitetul Central al Partidului Ceauşescu, au înfiinţat – în condiţiile „liberalizării" presei – un ziar cu titlu potrivit: *Democraţia*. Nu este singura schimbare bizară în România post-Ceauşescu. Revista *Săptămîna*, devenită *România Mare*, condusă de aceiaşi (*Patronul* şi *Corneliu*), a înfiinţat şi o *Fundaţie* cu acelaşi nume şi chiar şi o *Comisie pentru cercetarea activităţii antiromâneşti*. Finanţată înainte de Partid, nu duce nici acum lipsă de fonduri. „Patronul" (ca şi ceilalţi complici şi privilegiaţi ai dictaturii) nu e un om sărac. Publicul, bucuros de distracţie, asigură un tiraj ridicat campaniilor de diversiune şi calomnii. S-ar putea ca redactorii să fi spus adevărul cînd au negat sprijinul financiar extern. Nici n-ar fi fost tactic să admită că cel care i-a sprijinit în ultimul deceniu ar mai face-o şi acum, anume Iosif Constantin Drăgan, român emigrat după război în Italia, fost angajat în perioada interbelică în mişcarea de extremă dreaptă (fascistă) românească (şi declarat, prin sentinţă penală a Tribunalului din Milano, în procesul cu revista *Panorama*, la 30 noiembrie 1990, „fascist, legionar şi colaborator al regimului Ceauşescu"). Dl Drăgan, fostul fascist şi fostul sprijinitor al *Săptămînii*, este azi oaspete de onoare al actualului Preşedinte Ion Iliescu. Tentaculele sale nu ating

doar *România Mare*, ci și alte canale ale presei și mass-media românești.

România Mare nu mai este a municipiului de partid București, ci „săptămînal absolut independent". Pe frontispiciul revistei nu mai citim „Proletari din toate țările, uniți-vă", ci alt slogan, la fel de mobilizator : „Vom fi iarăși ce am fost și mai mult decît atît". Programul revistei corespunde noului apel mult mai bine decît celui anterior. Reabilitarea Securității, denigrarea disidenților, instigarea naționalistă, nostalgia dictaturii, campania antioccidentală par a fi frecvente în această publicație. Trecerea de la *Săptămîna* la *România Mare* s-a făcut, ideologic, fără dificultate. În decembrie 1989, cu puțin înainte de uciderea dictatorului, *Săptămîna*, în ultimul ei număr, susținea încă punctul de vedere al dictaturii, cum că demonstrațiile de la Timișoara, care au declanșat schimbarea politică din România, fuseseră organizate de „huligani" și „agenți ai unor puteri străine" (mai ales, unguri). La puțină vreme după moartea dictatorului, *România Mare* a reluat formularea. Revista prezintă și alte aberații : România, trădată de Occident în repetate rînduri („Țara rîvnită de toți, în mijlocul unui etern complot internațional"), a fost vîndută la Yalta, la finele războiului, și Marele ei Patriot a fost ucis la Malta, în 1989, printr-un acord secret între cele două superputeri. Marele Patriot nu este altul decît chiar... Dictatorul.

Despre Ceauşescu se scrie (în 1990!) astfel: „Una dintre cele mai mari personalităţi ale istoriei naţionale şi, în orice caz, cel ce a dat – fireşte, ca exponent al poporului român şi polarizînd o vreme adeziunea şi virtuţile lui de muncă şi inteligenţă – istoriei noastre *dimensiuni şi implicaţii planetare*" (sublinierea aparţine revistei). Poporul român este, la rîndul său, omagiat pentru că „a fost în stare, cu jertfele ştiute, să ridice pentru conducerea ţării sale şi un palat, mai mare de patru ori decît Luvrul regilor Franţei". Adică, Palatul pe care Regele Ubu al României ultimelor decenii şi l-a comandat, ca semn de „gratitudine" din partea ţării pe care o teroriza şi o înfometa. Situaţia dezastruoasă pe care a provocat-o şi întreţinut-o pare să aibă, pentru redactorii *României Mari*, alte cauze: „Occidentul ne-a înfometat zece ani".

Afirmaţie completată cu altele, la fel de originale: „Ceauşescu a avut un merit: a predat o ţară la cheie, dacă se poate spune aşa, fără nici o datorie externă", „a rămas ceva de pe urma lui, indiferent dacă e vorba de oraşe înnoite, metrou, generalizarea învăţămîntului". Securiştii sînt reabilitaţi ca „adevăraţii patrioţi", disidenţii şi intelectualii aflaţi în opoziţie faţă de actualul regim post-Ceauşescu sînt prezentaţi ca provenind „din rîndul mişcării sioniste şi de dreapta" (sau, cum scrie revista, „monstruoasa coaliţie"), adică „acea

drojdie galiţiano-fanariotă" formată din „indivizi de manevră, de diversiune, pe care dacă îi cauţi bine la rude, ai surpriza să-i găseşti fie de provenienţă fascistă, fie cu familia pe la Ierusalim, doar vor sufoca ţara asta". Ungurii sînt prezentaţi ca un „popor sangvinar care în momente de răscruce ale istoriei a provocat băi de sînge". Neobositul *Corneliu* desfăşoară un interminabil serial anti-maghiar, intitulat „Atenţie la Ungaria", în care sugerează că detronarea lui Ceauşescu a fost plănuită de sovietici şi americani şi executată de unguri (singura instituţie care a încercat să reziste acestui plan diabolic fiind Securitatea, compusă din martiri patrioţi) şi că Ungaria se pregăteşte de război cu România pentru anexarea Transilvaniei. România nemaifiind totuşi proprietatea exclusivă a Dictatorului şi a familiei sale, *grupul de şoc* pe care revista *România Mare* l-a reanimat (cu sprijinul din umbră al Instituţiei) nu poate exercita decît o teroare limitată. În noile condiţii, *România Mare* a primit, nu o dată, replica din partea publicaţiilor şi a personalităţilor democratice, care nu mai pot fi amuţite de cenzură. Sînt posibile acum chiar şi acţiuni publice de demascare a activităţii *grupului de şoc*. Astfel, Uniunea Scriitorilor a decis, în toamna 1990, excluderea *Patronului*. Motivarea acestei decizii oferă o bună orientare pentru cine vrea să înţeleagă perioada ceauşistă şi actuala tranziţie.

„Domnul Eugen Barbu a transformat în ultimele decenii revista Săptămîna, *al cărei director a fost, într-un organ nedisimulat al serviciilor de securitate ceaușiste, denigrînd personalitatea și opera celor mai de seamă oameni de litere și de cultură din România. Domnul Eugen Barbu s-a făcut vinovat de delictul de plagiat literar calificat, delict făcut public în 1979 într-o ședință a Consiliului de Conducere al Uniunii Scriitorilor. Publicarea dosarului acestui plagiat a fost interzisă de către însuși Nicolae Ceaușescu. În prezent, domnul Eugen Barbu este director al revistei* România Mare, *publicație de esență fascistă, unde continuă, într-o formă și mai scandaloasă, stilul și modul de gîndire din* Săptămîna, *contribuind astfel la deteriorarea climatului moral și politic al țării."*

În acest moment de răscruce, s-a reînălțat și vocea publică a celui care fusese ani de zile Poetul Curții Ceaușescu : *Pompa Lirică.* Viața trubadurului oficial a fost, după moartea idolului său politic, furtunoasă. Scăpat ca prin minune de linșajul public în decembrie 1989, poetul s-a retras în meditație și calcule, pentru a reapărea imaculat, regenerat, decis să redevină ceea ce a fost și mai mult decît atît. Neducînd lipsă de fonduri, a înființat propria editură (avantajele democrației !), unde și-a tipărit un imens volum de versuri, menit să demonstreze că, în timpul dictaturii, scria cu mîna dreaptă cu totul

altceva decît cu stînga. Conduce din nou reviste de mare tiraj, are și una proprie, intitulată *Și totuși iubirea*. Suflet delicat, de poet, a protestat vehement la dezonorarea *Patronului*, cu care avusese dintotdeauna o zbuciumată relație de dragoste-ură, cînd îl îmbrățișa, cînd îl scuipa, cînd izbutea ambele dintr-o dată.

Prezentul încă aparține trecutului recent, deși este deja într-un vizibil efort de desprindere. Nu se poate aștepta o rapidă vindecare. În acest sens, revenirea în scenă a personajelor legate de interviul a cărui istorie am relatat-o dobîndește o ironică, dar semnificativă actualizare, cu atît mai mult cu cît nu despre fapte extraordinare sau eroice relatează această istorie, ci fapte cotidiene, personaje și paranteze penibile ale Istoriei.

Pentru a nu-i nedreptăți pe protagoniști, ar trebui, poate, să ne întrebăm, de asemeni, asupra ofițerului pe care profesiunea îl împiedică să reapară la vedere, în viața publică. Unde se află, astăzi, și sub ce nume? La Clubul „Unirea Tricolor"? La noile secții de spionaj și supraveghere numite „Democrație și Piața Liberă"? Sau tot la „Minorități și Diversiune", activitate importantă în toate timpurile?

Nu sînt întrebări absurde, umbra Securității este încă peste tot. Ar fi, poate, interesant de știut interpretarea pe care Căpitanul ar oferi-o pentru două scurte texte, apărute în toamna 1990, legate

obscur şi profund de interviul pe care îl evocase în pantomima noastră din 1985.

La 7 septembrie 1990, *România Mare* sărbătorea public, în paginile ei, *„zece ani de la apariţia în revista* Săptămîna *a editorialului «Idealuri»"*.

Editorialul „Idealuri" apăruse, nesemnat, în 1980. Astăzi, revista deconspiră numele autorului, Corneliu Vadim Tudor (*Corneliu*), ştiut, de altfel, de mult şi de multă lume. Autorul poate, în sfîrşit, în condiţiile „democraţiei", să-şi expună liber convingerile, să apară ca un martir al credinţei sale. Textul aniversar precizează că *„scandalul declanşat atunci în forurile politice conducătoare, dar şi pe plan extern a fost uriaş"* şi că *„a fost fabricat rapid şi un proces de antisemitism, de către acei duşmani ai României, care doreau cu orice preţ să inventeze fascişti acolo unde nu sînt"*.

Farsa diversiunii şi manipulării continuă, cum se vede. Să savurăm, oare, umorul persecutorului care se pretinde, şi el, persecutat, de „forurile politice conducătoare", ca şi de „duşmanii României"?

Ar fi să recitesc, probabil, măcar un fragment din „Idealuri" : *„Onorurile cele mai înalte trebuie să le primească cei ce săvîrşesc faptele patrioticeşti, după cum spunea cronicarul, nu vizitatorii avizi de cîştig, dascălii de tarantelă democratică, înveşmîntaţi în tartanul lor rău mirositor, irozii străini intereselor acestei naţii, cei care zornăie din pintenii trufiei şi-i ameţesc pe unii cu patriotismul lor*

gheșeftar. Noi nu avem nevoie de leneviți profeți, de iude care nu au dimensiunea jertfei românești în sîngele lor ușor de cumpărat".

Farmecul irezistibil al textului l-ar seduce, sper, și pe căpitanul Pat. Comentariul său nu e greu de prevăzut, avînd în vedere discuția noastră din 1985. Nici comentariul la importanta informație pe care *România Mare* o oferea chiar în numărul următor aniversării editorialului „Idealuri", anunțînd că luna septembrie va deveni, în toți anii viitori, o lună festivă. Aceasta ar explica și apariția „Idealurilor" în 1980 și sărbătorirea lor în superba lună de toamnă a fiecărui an. Revista ne informează că, „*la români*", ziua de 13 septembrie are o specială semnificație: „*Îi sărbătorim pe toți ce poartă numele de Corneliu*". Nu este vorba de sanctificarea autorului articolului „Idealuri", ci a unui ilustru predecesor: Corneliu Zelea Codreanu, conducătorul mișcării fasciste românești dintre cele două războaie, născut la 13 septembrie 1899.

Căpitanul Pat nu s-ar lăsa, desigur, impresionat de aceste deloc întîmplătoare coincidențe. Nici nu l-ar tulbura, probabil, un recent text al unui fost coleg al său, căpitanul în rezervă Adrian Ionescu (*Securitatea personală a domnului Ion Iliescu*, Revista *22*, 30 noiembrie 1990), în care citim: „Ziarul *România Mare* este practic organul Serviciului Român de Informații". SRI este noua denumire a fostei Securități, ziariștii de la *România Mare* dispun,

cum precizează Adrian Ionescu, de „permis de intrare în sediul SRI, ca oricare alt lucrător al acestei instituţii".

La a zecea aniversare a acelui interviu şi a ironicei sale istorii, îmi reamintesc, instinctiv, în 1991, în pădurea americană unde trăiesc acum, cuvintele unui prieten: „Cînd ţi se cere să plăteşti circul mai scump ca alţii, n-ai decît să te consideri onorat".

Bard College
ianuarie 1991

Norman Manea: „Scriitorul – acea dreaptă conştiinţă în care semenii săi să poată crede"*

GHEORGHE GRIGURCU: *Daţi-mi voie, Norman Manea, să încep prin a cita o frază din Dickens: „Un om nu are dreptul să fie o persoană publică decît dacă se face ecoul opiniei publice". În marginea sa, aş dori să vă întreb în ce măsură consideraţi că un scriitor se reprezintă pe sine şi în ce măsură*

* Acest interviu, luat în iulie 1981, a apărut în revista *Familia*, în decembrie 1981, în seria intitulată de revistă „De vorbă cu epoca" şi este inclus în prima ediţie a acestui volum (Editura Apostrof, 1997). Am reprodus aici doar fragmentele care au isterizat oficialitatea.

este o persoană publică? Există cumva un impact între cele două ipostaze?

NORMAN MANEA: „Un nume adunat pe o carte" semnifică, poate, suprema încercare omenească de *solidarizare* cu semenii, de sfidare a destinului ființei muritoare.

Lumea cărții reprezintă, în același timp, miraculoasa convertire a unei suferințe, a unor strădanii și speranțe *solitare*. Din această dublă și doar aparent contradictorie articulare a muncii artistului rezultă natura oarecum specială a scriitorului.

„Dacă este profund, artistul oferă inevitabil mărturie despre el, despre lumea în care trăiește și despre condiția umană"... spune Ernesto Sábato, un scriitor de care mă simt legat. Chiar cînd nu se manifestă public decît prin opera sa, scriitorul adevărat rămîne un senzor ultrasensibil, un avertizor de maximă acuitate. Sînt totuși momente, nu neapărat festive, cînd și cei mai însingurați dintre oamenii scrisului sînt obligați să-și înfrîngă scepticismul, să accepte riscul retoricii în care nu cred. N-a făcut-o doar Émile Zola... Fie și numai în perioada postbelică, omenirea a fost zguduită de mărturia și apelul unor înalte conștiințe scriitoricești. Este greșit să se creadă, cum vor să ne convingă unii, că scriitorul român ar fi doar „talentat", „mobil", „ludic", „balcanic". Chiar și ultima conferință a scriitorilor a dovedit convergența dintre valoarea literară și conștiința civică, în sensul unei

autentice şi demne angajări spirituale pentru progresul şi cultura ţării.

Fraza din Dickens ar putea sluji drept îndreptar în primul rînd oamenilor politici. Ca o persoană publică să fie emanaţia autentică a aspiraţiilor generale este necesar să existe, mai întîi, o reală opinie publică. [...]

G.G.: *În ce fel factorul politic intră în ecuaţia dumneavoastră personală de scriitor? E un stimulent sau un impediment al creaţiei?*

N.M.: Literatura poate fi interpretată şi politic, desigur: operaţie de restrîngere, de reducţie, nu chiar în toate cazurile motivată. Cît priveşte literatura cu temă direct politică, trebuie să se supună, dacă este literatură, exigenţelor judecăţii artistice. La noi s-au putut observa de la o vreme încercarea unor autori de a se sustrage analizei strict literare, rapida „instituţionalizare" a unor cărţi cu tematică politică...

Îngheţate pe rigidul soclu al unei ierarhii exterioare domeniului literar (pe care-l revendică, totuşi), ferite de examenul critic profesional, cărţile astfel onorate se separă, treptat, de realitatea vie a literaturii, iar unii dintre autori măresc rapid distanţa faţă de confraţii de o valoare măcar egală dacă nu mult mai mare, încastraţi într-un fel de prefabricat panou al fruntaşilor. Se ajunge a se face un deserviciu înseşi literaturii cu temă politică ce atrage

treptat o crescută suspiciune și declanșează uneori chiar surprinzătoare accente de frustrare. Într-o anchetă a revistei *Amfiteatru* (nr. 4/1981) se afirma, cu referire la romanul politic popular: „Cărțile apărute în ultima vreme trădează numai un curaj pe jumătate sau cu *voie de la poliție*" (s. N.M.). Formulă de-a dreptul uluitoare, nu pentru că e nemaiauzită, ci pentru că e semnată de unul dintre autorii care au practicat cîndva ei înșiși, cu prelungite avantaje, tematica zilei. Pentru cititorul incapabil să verifice sursele unei afirmații ca cea menționată, îndoiala față de apariții literare pînă mai ieri lăudabile, măcar pentru efectul dezinhibator ce li se datora, dobîndește impulsuri neașteptate. [...]

În măsura în care politicul devine o forță de timorare, de restrîngere, de deviere a potențialului creator al unei națiuni, aceasta este resimțită, bineînțeles, cu maximă acuitate de către artist.

G.G.: *Poate oare ludicul să se așeze într-un raport semnificativ cu eticul? Ca unul care ați meditat la tema bufonului, îmi închipui că nu pierdeți din vedere nici figura ultragiată a poetului, cîștigînd în semnificații sub masca grotescă, dar nici efectele dizolvante ale acesteia din urmă, ca o „abdicare" de la un ideal deductibil. În* Portrait de l'artiste en saltimbanque, *J. Starobinski vorbește despre jocul ironic ca despre „o epifanie derizorie a artei și a artistului", „o autocritică dirijată contra*

vocației estetice însăși". Nu vă tulbură această autodevorare a (cel puțin) uneia din categoriile artei?

N.M.: Mă tulbură profund această „autodevorare", mărturisesc. [...] Referirile la Starobinski se găsesc, de altfel, vizibil marcate în ultima mea carte[1], al cărei titlu și a cărei temă mențin – țin să precizez aceasta – un substrat ironic... Artistul nu este un bufon, nici dacă este văzut astfel de ceilalți și nici chiar cînd societatea îl obligă la schimonoseala fardului și a tumbelor. Dar atunci cînd presiunea mediului, el însuși scindat, schimonosit, turtit, torsionat, îl des-figurează, masca derizorie pe care artistul o poartă nu este o acceptare, ci un refuz, chiar dacă disimulat și abia pregătindu-și răzbunarea. Artistul nu poate „onora" oficialitatea în ținută solemnă, adică luînd-o în serios, sporindu-i involuntar autoritatea, acreditînd-o, într-un fel.

G.G: *Credeți într-un artist de-mascat, redus la un nucleu definitoriu, ori avem de-a face cu o utopie ce nu are altă menire decît aceea de a aureola practica fatală a dedublării?*

N.M.: Să nu confundăm niciodată sublimul „joc" al artei cu „jocurile" de culise ale societății... În acest crispat final de secol, ajuns la o culme a înfăptuirilor și a degradării, cînd din două direcții opuse, banul și minciuna, armele inventate de om împotriva omului, beneficiază de inimaginabile mijloace de distrugere, cînd omenirea pare să avan-

seze, ezitînd, pe muchia prăpastiei, spre ciocnirea finală... „a aureola practica fatală a dedublării", cum spuneți, ar fi ultima (și cea din urmă!) culpă majoră de care s-ar putea face vinovată arta. [...]

G.G: *„Fair words make fools fain" („cuvintele frumoase incită proștii") glăsuiește un proverb englez anticalofil,* avant la lettre! *Socotiți că mai vechiul „conflict" între calofilie și autenticitate mai poate impresiona azi pe un autor avizat? Ce norme își poate prescrie cu seriozitate un scriitor care, în virtutea poeticii moderne, s-ar simți mai curînd „un operator al limbajului" decît un vînător al unei „autenticități" nude, în afara expresiei?*

N.M.: Marea operă literară contemporană se va realiza prin convergența între limbaj și autenticitate. Dar și prin divergență, sau în atîtea moduri imprevizibile în care s-a și realizat dintotdeauna.

G.G.: *Și acum o „indiscreție": mai colecționați tăieturi hilare din presa actuală, asemeni celor publicate în* Anii de ucenicie ai lui August Prostul, *spre a ilustra o perioadă mai veche? Dacă, precum bănuiesc, îmi veți răspunde afirmativ, îmi puteți oferi și cîteva mostre?*

N.M.: În *Anii de ucenicie ai lui August Prostul* am prezentat o secțiune fragmentară printr-una din revistele culturale ale epocii 1949-1965 pentru a sugera atmosfera în care s-ar fi putut forma sau deforma un tînăr oarecum candid, vag melancolic,

probabil inteligent, însetat de cultură, de artă, de tot ceea ce ar depăşi strîmtoarea cotidianului. Nu toate citatele erau hilare, „dozaj" ambiguu, pentru a revela că şi epoca aceea apare totuşi vie, complexă, cum a şi fost.

În ceea ce priveşte *anii de maturitate* ai lui August Prostul, sînt reperabile legături de continuitate şi în acelaşi timp frapante deosebiri faţă de perioada anterioară. Există un fastuos aspect festivist al paginii de ziar, care ia uneori proporţii incredibile, există însă şi mult mai numeroase relatări exacte, realiste şi critice, despre viaţa noastră de fiecare zi. Preţul conformismului şi preţul curajului sînt astăzi mult diminuate, iar vinovăţia celor ce se pretează la deformarea adevărului şi siluirea cuvintelor devine, evident, mai mare... Ca să fim consecvenţi cu August Prostul al nostru, ar fi să ne limităm la presa culturală. Am putea folosi, de pildă, ingeniosul foarfece tînăr cu care *Viaţa Studenţească* decupează, săptămînal, „sintagmele" de involuntar umor ale paginilor culturale. N-am la îndemînă asemenea citate, dar ne-am putea opri, în schimb, la alte edificatoare exemple deloc inocente, care reflectă o anume situaţie mai generală. Pentru cel ce *trăieşte*, nu doar citeşte o anume realitate, aspectul hilar poartă cu sine şi un miez grav, care nu trebuie omis. N-ar fi poate cu totul inutil să medităm la aceasta... De vreo cîţiva ani,

unii (cum să le spunem altfel?) „confraţi", şi anume tocmai cei răsfăţaţi prin toate megafoanele şi coloanele publicistice de largă audienţă, autori care nici dinspre partea beneficiilor şi onorurilor nu stau prea rău, desfăşoară un fel de îndîrjită şi încruntată campanie de „mîrîială" care să acrediteze, în cele din urmă, un portret dubios al scriitorului inutil, imoral, ininteligibil, năuc, agramat, demagog, filistin, afacerist şi vicios, cum scriitorul adevărat – un albatros mereu rănit şi mereu redeschizîndu-şi aripile spre toţi şi, peste toţi, înspre celestul artei – nu este şi nu a fost niciodată. Într-o gazetă bucureşteană de informaţii culturale care şi-a cîştigat o tristă reputaţie prin lipsa de urbanitate şi prin dezlănţuirile anticulturale, un publicist supărat pe critică a desfăşurat luni de zile un negru serial vehement împotriva celor mai importanţi critici români actuali, pe care l-a şi publicat apoi în volum, nu însă în România, ci în Italia, cucerind astfel o originală prioritate în răspîndirea (prin calomniere) a literaturii române peste hotare. În acelaşi săptămînal, un încă tînăr versificator, reciclat cu bursa Herder, publică un editorial şovin, intitulat, fireşte, „Idealuri", cum nu am crezut să mai putem citi în România, ale cărui regretabile efecte nu e cazul să le detaliem acum şi aici, dar în urma căruia tînărul mult zelos în a resuscita nostalgiile altor vremi nu s-a retras cumva, spre domesticire şi terapie la, să zicem, revistele *Albina* sau *Sănătatea*,

ci l-am regăsit proiectat spre reflectoarele televiziunii și la locuri de frunte ale presei. Într-o revistă ce ar fi fost să fie literară și juvenilă (pînă cînd s-a hotărît se instaureze o *nouă ordine*, vizibil discriminatorie, în viața literară), și a cărei conducere „operativă", instalată în cîteva ore, n-a mai putut fi clintită șapte ani, ca în Biblie, s-a publicat la moartea lui Marin Preda[2] o rușinoasă pagină de invective despre așa-zisa infirmitate și redusă capacitate de înțelegere a scriitorului care ar avea, pasă-mi-te, nevoie de o dădacă milităroasă care să-l supravegheze și să-l îndrume. Sînt și numeroase alte exemple posibile, greu de stabilit cît de periculoase sau cît de ridicole, dacă nu cumva și una și alta... Acum vreo două luni, într-un organ central de presă, revenind asupra deja mult uzatelor dispute (proto, sincro și alte etichete șăgalnice), un publicist, cadru universitar, de altfel, și încă de literatură, îi numea – într-un limbaj deloc pilduitor pentru studenți – pe cei de opinie culturală adversă, probabil chiar colegi de catedră, nici mai mult, nici mai puțin, decît: „indivizi apatrizi"... Ne-am amintit cu acest prilej că Ralea, cerînd omului inteligent să nu confunde punctele de vedere, relatase cîndva disputa – într-o chestiune de specialitate – între două studente în fizică, în care cea rămasă fără argumente îi strigase, exasperată, celeilalte: „Ești o ofticoasă"...

Îngrijorător este nu atît proliferarea unor agresive manifestări aculturale, ci faptul că nu se practică polemica nici măcar în revistele literare, de redusă circulație, cu anumiți posesori de imunitate publicistică... Ce să mai spunem despre un cunoscut poet care în versuri ce își zic politice cere dărîmarea taberei de sculptură de la Măgura, sau despre un autor care înfierează „dogmatismul valorii" și „supremația talentului"? Ce să credem despre barajul protector instituit în jurul anumitor cărți și nume (noul Tolstoi, noul Shakespeare, noul Maiakovski sau noul A. Toma[3])?

Cred că ar trebui mai clar exprimat, măcar în presa literară, dezacordul cu cei ce întreţin tensiuni artificiale, intrigi meschine și triviale, istericul apetit provincial și megaloman al distrugerii și, pînă la urmă, și al autodistrugerii.

„Să conferi o valoare lumii, dacă vrei să-ți impui valoarea", avertizase Goethe. Ne-am putea, cred, îngădui, Gheorghe Grigurcu, să încheiem prin aceste cuvinte. Cu gîndul la acel minim regim al normalității muncii intelectuale, al normalității exercitării competente și libere a, de fapt, oricărei profesii, fără de care impulsul creator, receptarea și respectul valorii sînt de neconceput.

Interviu realizat de Gheorghe Grigurcu

Note

1. Referința este la volumul *Anii de ucenicie ai lui August Prostul*, Editura Cartea Românească, București, 1979.
2. Marin Preda (1922-1980) este considerat, de unii critici, cel mai important romancier român post-belic. Referința este la pretinsul alcoolism al lui Preda.
3. Alexandru Toma (1875-1954), poet minor care s-a dedicat, după terminarea celui de-al doilea război mondial, poeziei „revoluționare”.

Exil

Creşterea naţionalismului şi a fundamentalismului religios, ameninţătoarele conflicte dintre minorităţi în estul Europei şi accentuarea xenofobiei în multe părţi ale lumii readuc din nou în atenţie una dintre contradicţiile majore ale timpului nostru: dintre modernitatea centrifugă, cosmopolită şi nevoia (sau măcar nostalgia) centripetă a apartenenţei. Reamintindu-ne, din nou şi din nou, vechea şi mereu noua problemă a *străinului*. Oricît a fost îndemnat să-şi iubească aproapele, omul nu a izbutit, se pare, să iubească aproapele său ca pe sine însuşi sau străinul ca pe aproapele său. Străinul a fost receptat mereu ca diferit, adesea şi ca o provocare, dacă nu de-a dreptul ca o ameninţare care subminează tot ceea ce tradiţia sedentară a structurat drept convenţie comunitară unificatoare, drept emblemă naţională. Premisa însăşi a existenţei străinului presupune o comparare şi o reevaluare, ca şi o potenţială competiţie.

Trăim într-o lume în care noţiunea de „cetăţean" şi de „cetăţenie" migrează mult dincolo de hotarele

impuse de locul nașterii, într-o realitate globală, instantaneu globală, creată prin intensa circulație planetară, invadînd – via satelit – micul ecran al fiecărei locuințe. Lumea de azi, a migrațiilor rapide și a comunicațiilor instantanee, este și o lume în pragul unei noi revoluții, *revoluția genetică*, care ar putea răsturna cu totul „proiectul uman" însuși. Stadiul uluitor al descoperirilor geneticii ar putea oferi, curînd, o altă semnificație destinului uman. Cine știe, chiar prin descoperirea unei „gene a exilului"? Genetica s-ar putea dovedi o grea încercare pentru mitul egalității dintre oameni. Stupefiante mijloace de manipulare genetică ar putea forța omenirea să-și reconsidere moralitatea și legile, cu incalculabile consecințe pentru viitorul speței umane. Să mai adăugăm cucerirea cosmosului, pentru a ne întreba ce devine, în acest context, noțiunea numită *patrie*, provocarea numită *străin*, realitatea numită *exil*? Cum mai percepem azi, din perspectiva domiciliului nostru instabil, pasager și patetic numit o *viață de om*, tensiunea dintre particular și general? Lumea modernă își confruntă solitudinea și responsabilitățile fără artificiul vreunei fictive coerențe utopice. Nevoia restabilirii unei coeziuni ordonatoare, care să ocrotească enclava împotriva asaltului necunoscutului, a diversității, eterogenului și alienării, este vizibilă în mișcările

fundamentaliste și separatiste de tot soiul, în revenirea atîtor comunități umane la o mentalitate tribală. O Uniune Sovietică dezmembrată și o Europă unită sînt două dintre numeroasele exemple care marchează prezentul și, cu siguranță, viitorul: pe de o parte, nevoia europeană a anulării barierelor restrictive, a împlinirii unui proiect democratic, multinațional, economic eficient și, pe de altă parte, înlocuirea statului sovietic multinațional și totalitar, centru al puterii tiranice, cu un conglomerat de state, nu se știe cît de democrate, avîndu-și fiecare propriul centru de putere. Dezbaterile din universitățile americane în legătură cu renunțarea la vechiul canon (bazat strict pe valorile tradiției iudeo-creștine și ale umanismului european), în favoarea includerii altor tradiții culturale (africane, asiatice, latino-americane), sînt semnificative pentru persistența, în societatea modernă postindustrială, a tensiunii dintre tendința preponderent centrifugă și nostalgia, încă puternic centripetă, a semenilor noștri. Cînd vorbim despre *străin*, n-ar trebui să uităm de colonialism și chiar de misionarism. Cine este, în aceste cazuri, străinul? Colonizatorul și misionarul, încercînd să impună sau să convertească? Sau băștinașul centrat în refugiul său exotic, periferic istoriei, cel pentru care asimilarea la o „civilizație" unificatoare însemna alienare, mutilare? Temă complexă. Scrutarea ei poate duce lesne

la deformări; căutarea adevăratei semnificaţii poate să rămînă însă, prudentă, în limitele biografiei fiecăruia.

Propria mea biografie are o amprentă europeană, într-un secol care şi-a încărcat istoria cu teribile suferinţe. Europa nu înseamnă doar leagănul democraţiei occidentale, ci şi tragicul experiment totalitar, fascist şi comunist. Am fost alungat prima oară din România la 5 ani, în 1941, trimis la moarte de un dictator şi o ideologie. În 1986, la 50 de ani, printr-o ironică simetrie, a trebuit să-mi părăsesc ţara, din cauza altui dictator şi a altei ideologii. *Holocaustul, totalitarismul, exilul* – experienţe fundamentale ale contemporaneităţii – sînt intim legate de definirea străinului şi a înstrăinării.

Doctrina naţional-socialistă hitleristă propunea un model totalitar centripet, focalizat pe ideea de rasă pură şi stat naţionalist, ca întruchipare a voinţei de putere. Proiectul a găsit destui apărători şi adepţi, de vreme ce nazismul a venit la putere prin alegeri libere şi a funcţionat printr-o relativă coerenţă dintre ideal şi faptă. Statul naţional-socialist a întruchipat cea mai violentă negare şi cea mai brutală agresiune împotriva *străinului*. Cetăţean suspect, cu rădăcini „impure” şi opinii periculoase, străinul devenea întruchiparea demonică a răului. Premisa umană însăşi era, dintr-o dată, pusă sub un negru semn de întrebare.

Holocaustul nu doar a răsturnat cu totul termenii unei dezbateri asupra asimilării și asupra străinului, ci a reiterat, cu o neagră acuitate, cum bine spunea Saul Bellow, vechea întrebare: „La *ce* anume să te asimilezi?". La ce anume să te asimilezi, cînd în una dintre cele mai civilizate țări europene, „soluția finală" nu oferea decît o finală, unică asimilare? Și la ce anume să te asimilezi, dacă – printr-o minune – ai supraviețuit ceea ce se numește, azi, convențional și chiar comercial, Holocaust? După infern, la ce anume se mai adaptează străinul care a supraviețuit?

Răspunsul este de o stupefiantă simplitate: la viață, doar atît. La viață se readaptează supraviețuitorul, cu acea impertinență a banalității care este chiar viața. Reîntoarcerea, renașterea și readaptarea la actele elementare ale vieții are ceva patetic și misterios, jalnic și măreț, deopotrivă.

Mi-a fost dat să renasc, să cresc și să mă maturizez într-o societate care combina fascismul cu stalinismul.

Comunismul s-a revendicat dintr-o viziune umanistă a progresului și, instaurat printr-o revoluție, s-a menținut la putere prin forță. Pe măsură ce contrastul dintre ideal și real se acutiza, pe măsură ce interdicția de a dezvălui și dezbate acest contrast adîncea teroarea și falimentul economic, ipocrizia,

duplicitatea deveneau regulile de bază ale asimilării, adică ale alienării. Sistemul centripet comunist nu doar că nu a rezolvat vechile contradicții, cum promisese, dar le-a suplimentat cu altele noi. Problema străinului, într-o societate totalitară care îi înstrăinează pe toți – forțînd pe fiecare să-și asimileze alienarea –, ascunde dubioase și sinistre subterfugii. Explozia naționalistă și extremistă din fostele țări comuniste poate să-i mire doar pe cei care nu au cunoscut, direct, atomizarea unei societăți în care inițierea în duplicitate începea din pruncie.

Bertolt Brecht considera exilul „cea mai bună școală a dialecticii". Într-adevăr, exilatul, refugiatul devine străin ca rezultat al unei schimbări. Prin însăși existența sa, *străinul* este mereu obligat să mediteze asupra schimbării. În Berlin, în primul meu an în Occident, am cumpănit zilnic chestiunea înstrăinării. Preocupat nu doar de exilul intern din care tocmai scăpasem, ci și de conceptul însuși al exilului. Simțeam, din nou, că istoria îmi umilise aspirațiile, forțîndu-mă iarăși la o aventură nedorită. Încercasem, în toată perioada postbelică, prin lectură și scris, rezistența interioară împotriva presiunilor externe.

Pare greu de crezut că într-o societate totalitară „Eul" poate supraviețui. Interioritatea era totuși o

formă de rezistență, oricît de imperfectă, inevitabil imperfectă. Era centrul ființei morale, separarea de agresivitatea corupătoare a mediului, speranța, oricît de incertă, a integrității conștiinței. „Eul" rămîne, chiar și în mediul totalitar, unde presiunile externe sînt ubicue – poate, mai ales acolo –, locul disputei dintre nevoia centripetă de conservare a individualității secrete codificate și aspirația centrifugă spre eliberare.

Pasajul berlinez m-a copleșit cu toate ezitările și întrebările trecutului. Tocmai pentru că se întîmpla la Berlin, dialogam *și* cu etnicitatea mea, căci confruntasem deja, în propria mea țară, invectiva de „străin". Aveam, adică, o pre-cunoaștere redundantă a noii mele situații. Și tocmai fiindcă nevoia unei Patrii este mai acută pentru cei cărora mereu li se pune la îndoială apartenența la vreuna, pierderea ei tulbură, poate, într-un mod mai dureros. În pragul unei decizii extreme, eram obligat să mă întreb din nou cine sînt.

Eram adesea sfătuit, în timpul șederii la Berlin, să cer autorităților germane, pe baza nașterii mele în Bucovina și a influențelor lingvistice germano-austriece, recunoașterea etnicității germane. Aș fi putut cere cetățenia germană, ca destui dintre foștii mei vecini și colegi din Suceava, capitala veche a Bucovinei, ținutul numit și Buchenland („Țara Fagilor", ar fi traducerea, deși s-ar putea numi, la fel de

bine, Buchland – „Țara Cărții". Nu întîmplător, probabil, cel mai important poet de limbă germană al ultimei jumătăți de secol este bucovineanul Paul Celan).

S-a întîmplat însă, tocmai în acea perioadă, să aflu despre cazuri de sași și șvabi „repatriați" din România care își dovediseră „legal" *germanitatea* invocînd apartenența lor sau a familiilor sau rudelor la SS sau la Partidul Național-Socialist – proba indiscutabilă de etnicitate pur germană. Nu puteam prezenta autorităților germane o dovadă similară. Informația m-a tulburat, însă, chestiunea identității dobîndise, brusc, o nouă dimensiune.

Patria își revelează semnificațiile ambigue mai ales în violența rupturii, intensificînd nevoia autointerogației. Lumea înstrăinării este și a alienării de tine însuți, nu doar de ceilalți: exil în cel mai comun sens cotidian, cît și în forma transcendenței celei mai pure.

Ne putem întreba de ce cobaiul ambelor sisteme totalitare, fascist și comunist, se clătina în jurul zidului de la Berlin, îngrozit de inevitabilitatea exilului. Frica de libertate? Pentru insul matur, exilul reformulează tardiv premisa inițierii și a devenirii, redeschide potențialitatea extremă și riscul extrem al existenței, pune în chestiune toate etapele experienței trecute. În plus, pentru cel prematur traumatizat, niciodată eliberat cu totul de

psihoza provizoratului, de amenințarea de a fi, cîndva, zvîrlit iarăși în haosul necunoscutului, exilul descarcă, dintr-o dată, spaimele vechi. Scufundarea în abisul instabilității fără capăt?

Scriitorul, dintotdeauna un „suspect", cum spunea Thomas Mann, un exilat prin excelență, își cucerește patria, placenta prin limbă. Exilarea și din acest ultim refugiu concentrează o multiplă deposedare, cea mai brutală și iremediabilă descentrare a ființei, o tragică anulare. Primo Levi povestea despre accelerata prăbușire, la Auschwitz, a celor care nu înțelegeau germana opresorilor: „A accepta eclipsa cuvîntului semnala apropierea indiferenței definitive".

Se înțelege de ce, în primăvara 1989, ajuns în Statele Unite, aveam să afirm, sentențios, în prima mea întîlnire cu un scriitor american care avea să-mi devină prieten apropiat: „Pentru mine, un alt Holocaust tocmai începe". Ardere deplină, pînă la centrul ființei, limba, adîncul cel mai adînc al creativității.

Perplexitatea a persistat, dar am identificat, treptat, nu doar blestemul, ci și privilegiul de a fi în exil. Mi-am asumat, pînă la urmă, *onoarea*, pentru tot ce înseamnă suferință și epifanie, pentru singurătatea și provocarea și incertitudinile și ucenicia fără sfîrșit pe care le implică, pentru pustiul și bogăția ei, pentru dezrobirea de mine însumi și

încleştarea cu mine însumi. Dacă aş repeta, cu Dante, *„l'esilio che m'è dato onor mi tegno"*, aş fi, probabil, în consens cu lumea noastră centrifugă.

Mersault al lui Camus este înstrăinat nu doar de patria, religia sau familia sa, ci de lume şi de sine însuşi. El nu face parte dintr-o persecutată minoritate etnică sau politică, însingurarea sa este doar conştientizarea absurdului condiţiei umane. Împuşcătura care consfinţeşte, definitiv, expulzarea străinului numit om nu este decît explozia indiferentă a unui soare impersonal, dementizat de banalitatea unei oarecare după-amieze de vară.

Acuzatul K., dublul lui Kafka, inocentul perpetuu vinovat, gata mereu să asume absurdul unei justiţii invizibile şi implacabile, este premergătorul alienării care defineşte lumea modernă.

Conştient sau inconştient, străinul este totdeauna într-un soi de exil, iar toţi scriitorii adevăraţi sînt exilaţi în şi din această lume, chiar cînd, ca Proust, abia de îşi părăsesc camera de plută. Relaţia lor cu patria originară este complexă şi dramatică, nu doar prin exilare. Thomas Bernhard, fără a-şi părăsi ţara, şi-a renegat-o totuşi, interzicînd publicarea operei sale într-o Austrie care refuza să-şi scruteze şi să-şi recunoască rănile. Oricît de paradoxal ar părea, artistul este un tainic salahor al iubirii.

Este, oare, exilatul un fel de „disappointed lover"? În pofida tuturor precarităţilor, iubirea continuă să

solicite și artistul în exil, oricît de codificată, sarcastică, sau efemeră i-ar fi opera. El reinventează zilnic premisele dificilei sale căutări și onorează virtualul său lector, un străin asemeni și neasemeni, cu darul unei iubiri exigente. Doar astfel poate scriitorul să-și continue neîncheiata sa aventură și să-și umanizeze naufragiul, oriunde ar fi să fie.

Bard College
aprilie 1992

Blasfemie și carnaval*

Într-o scrisoare adresată, în 1970, unui prieten de tinerețe, Emil Cioran, iconoclastul devenit celebru, după război, la Paris, își exprima nostalgia față de iluziile celor care rămăseseră acasă, în România pe care el o părăsise înainte de izbucnirea războiului, cu trei decenii în urmă : „Qu'après tant d'épreuves vous ayez réussi à conserver une si évidente sérénité, je ne cesse de m'en étonner. Votre cas n'est d'ailleurs pas unique... Le secret de tant de vitalité, je le devine un peu. Sans l'enfer point d'illusions"[1].

După atîția ani în Occident și în ciuda gloriei pe care Occidentul i-o conferise, Cioran se simțea uzat, îmbătrînit. „Nous payons cher de n'avoir pas souffert. Nous ne croyons à rien", mărturisea nihilistul adulat la Paris, unde se refugiase în pragul marii răvășiri europene și mondiale, după ce la

---

* Textul, scris după apariția volumului *Despre Clovni* în engleză, a fost publicat în *World Policy Journal* (primăvara 1996) și inclus în ediția germană a volumului *Despre Clovni...* (Carl Hanser Verlag, München, 1998), ca și în a doua ediție italiană (la Il Saggiatore, Milano, 1997).

București atacase cu violență și dispreț corupta democrație românească interbelică și sprijinise, exaltat, ca și prietenii săi, filosoful Constantin Noica și scriitorul Mircea Eliade, extremismul de dreapta.

În scrisoarea către fostul prieten din România, Cioran se referă și la sacrilegiul pe care îl comisese cîndva contra lui Valéry, într-un text nedrept, în care se răzbunase, mărturisea, pentru faptul că Valéry dominase aspirațiile sale spirituale de tinerețe. Surprinzător însă, blasfemia „a été assez bien reçu à Paris, où l'on aime démolir toutes les réputations, même les légitimes, même les justifiées. Sur-tout celles-là".

Părea nemulțumit de absența scandalului, de absența ofensaților.

Nimeni nu îl numise vampir din țara lui Dracula, venetic valah nedemn de splendorile culturii franceze, pe care o maculează cu frustrările sale de barbar și parvenit. Dimpotrivă, parizienii îi adoptaseră, încîntați, paradoxurile și îl considerau un mare stilist al limbii franceze. Dacă ar fi scris, în România, un text ireverențios despre, să zicem, Mihai Eminescu, poetul național, ultragiul ar fi fost înregistrat instantaneu. Ar fi fost considerat cosmopolit, fără rădăcini, apatrid, imoral, ateu, renegat, scandalul ar fi focalizat, prompt, nu doar asupra abjectei persoane a blasfematorului, ci și asupra conspirației din care face parte, clasica și perpetua

conspirație păgînă, masonică și alogenă, de subminare a valorilor neamului, neam neînțeles de nimeni și oropsit de toată lumea. Faptul că provenea dintr-o familie de preoți români ortodocși sau că scrisese, cîndva, că dacă ar fi evreu s-ar sinucide, ar fi fost citite, desigur, doar ca banale trucuri de mascare a trădării.

Sacralizarea figurilor culturale reprezentative este înduioșătoare, trebuie să admitem. Într-o lume care își tot pierde sensul și idealurile, poate să pară chiar semn de spiritualitate. Opoziția între cult și cultură este însă prea frapantă. Pioșenia și tabuizarea sînt structural străine culturii, cum se știe, funciar creatoare, interogativă; pe de altă parte, chiar și din punct de vedere teologic, canonizarea cvasireligioasă a unor valori nereligioase este o impietate, o vulgară substituire, aproape o blasfemie, ea însăși, care traduce o excesivă nevoie de mit, de iluzii și subterfugii. *Sans l'enfer point d'illusions*, într-adevăr. Cu atît mai mult cînd societatea trece printr-o severă criză de identitate și de structură. Este ceea ce se întîmplă în țările care confruntă tardiv și dramatic modernitatea, tensiunile, promisiunile și servituțile ei. Lumea islamică, mari părți ale fostei lumi comuniste, dar și atîtea alte zbuciumate zone ale dezechilibratei noastre planete sînt în această deloc privilegiată situație.

*
* *

Pînă şi ingenue dezbateri literare pot deveni, în tumultul exploziv al frustrărilor, pretextul unor belicoase apeluri la unire comunitară şi, bineînţeles, la excluderea purtătorilor de virus critic şi individualist.

Încercarea lui Andrei Siniavski, de pildă, de a curăţa monumentul literar sacralizat al lui Puşkin de numeroasele adaosuri şi depuneri desfigurante, impuse de ortodoxia slavofilă sau de propaganda sovietică, a produs reacţii edificatoare.

Mitizarea lui Puşkin s-a declanşat, se pare, imediat după fatalul său duel din 1837, cu d'Anthès. La funeraliile poetului, admiratoarele luptau să-şi adjudece sacre fire de păr din favoriţii şi de pe capul decedatului. Canonizarea s-a produs însă, de fapt, la dezvelirea statuii marelui Puşkin, la Moscova, în 1880, şi a fost validată, după altă jumătate de veac, în 1937, prin festivităţile sovietice dedicate comemorării a o sută de ani de la moartea poetului. În 1880, Dostoievski, acompaniat de strigătele şi lacrimile mulţimii şi gratificat de o impresionantă coloană de o sută de femei, înconjurînd uriaşa ghirlandă care avea să i se atîrne de gît, îl proclamase pe Puşkin o emblemă profetică a Rusiei. Puşkin urma, spunea Dostoievski, „să arate o cale de ieşire din plictisul european", reprezenta „sufletul rusesc,

universal uman și unificator", urma „să rostească ultimul cuvînt al marii armonii universale, al acordului fratern final între toate triburile, sub legile Evangheliei lui Hristos!"[2]. În 1937, editorialul din *Pravda* anunța că „Pușkin este cu totul al nostru, sovietic, căci puterea sovietică a moștenit tot ceea ce este mai bun în poporul nostru... În ultimă instanță, creația lui Pușkin s-a contopit cu Revoluția Socialistă din Octombrie ca un fluviu care se varsă în ocean..."[3].

Comparate cu aceste două simetrice confiscări ideologico-politice ale poetului național, spectacolul admiratoarelor copleșite de durere la înmormîntarea sa ori comercializarea, în 1899, la centenarul nașterii sale, a nenumărate produse cu numele Pușkin (țigări, pantofi, ciocolată, vaze de flori) par doar ingenue, domestice carnavalizări.

Pentru un disident ca Siniavski, curajoasa demascare a ipocriziei și terorii sovietice (pentru care suferise ani de temniță și fusese exilat), se cerea întregită printr-o complementară scrutare critică a „emblemelor naționale", a iconografiei idealizatei identități ruse. „Mitul Pușkin" dovedise, în peste o sută cincizeci de ani, un enorm potențial de manipulare. Ruinarea acestuia este țelul ultimei cărți a lui Andrei Siniavski, *Hoinăreli cu Pușkin* (apărută mai întîi în URSS, în 1989, sub titlul *Progulki s Pushkinim*, în revista rusă *Oktiabr*).

Imensa literatură hagiografică despre Puşkin proiectase poetul naţional al Rusiei şi, apoi, al Uniunii Sovietice ca martir, om din popor, model social, ignorînd trăsăturile sale distincte, cu adevărat majore, ca artist şi ca om. „Puşkin a fost sacralizat, forjat (falsificat) în centrul unui cult secular care îşi extrăgea cu toate acestea forţa emoţională din sursele zelului religios. În jurul figurii lui Puşkin s-a cultivat o întreagă cosmologie, un univers în alb şi negru despărţit ferm între eroi şi ticăloşi, definiţi etic prin relaţiile lor cu Puşkin şi servind validarea sa politică prin chiar propriile lor credinţe”[4], scrie, în introducerea la ediţia americană a cărţii lui Siniavski, traducătoarea şi cercetătoarea Catharine T. Nepomnyashchy. Este uşor de înţeles de ce nu doar disidentul, ci şi marele admirator al lui Puşkin, care este Andrei Siniavski, nu accepta legenda canonizată a vieţii poetului, nici metamorfozarea operei într-o sanctificată odă naţională. „Ceea ce am putea numi «Puşkin pentru cititorul de rînd»”, scrie C.T. Nepomnyashchy, „era cea mai răspîndită versiune – cea mai strîns legată de mitologia oficială. Acesta era Puşkin ale cărui versuri orice copil sovietic le memoriza imediat ce începea şcoala, dacă nu chiar înainte, şi a cărui biografie, redusă la un simplu catehism, era o porţiune standard din *curriculum*-ul şcolar. Accentul era pus, ca în toată educaţia umanistă sovietică, pe învăţarea pe de rost a textelor canonice – favorizînd acele opere

ale lui Puşkin care puteau fi cu uşurinţă puse să sprijine imaginea oficială – şi pe interpretarea canonică a acestor texte"[5].

Recuperarea lui Puşkin ca mare artist cerea o operaţie de restaurare care să elimine numeroasele adaosuri cosmetice la care îi fusese supusă opera. Siniavski nu se sfieşte de adevăr şi doar astfel luminează reala personalitate excepţională a marelui poet: „Puşkin a renunţat treptat, fără vreo excepţie, la toate ţelurile imaginabile impuse artei şi a deschis calea spre o înţelegere a poeziei – negativă în chiar miezul ei – conform căreia «prin natura ei înaltă şi liberă, ea nu trebuie să aibă vreo altă ţintă decît poezia însăşi». Tocmai pentru că această artă este liberă şi se supune doar «simţirii libere, momentane» (ceea ce Puşkin numea inspiraţie), ea are obiceiul să lunece printre degetele care o îmbrăţişează prea tenace, chiar dacă aceste degete sînt ale celor care venerează frumuseţea, şi nu se potriveşte propriilor pure definiţii", conclude Siniavski[6].

Nu este întîmplător că Siniavski şi-a început iconoclastele „hoinăreli" cu adoratul său Puşkin în închisoare, în timpul celor şapte ani de condamnat la muncă grea pentru „agitaţie antisovietică", transcriind fragmente ale studiului său în scrisori trimise soţiei şi, astfel, lumii din afara celulei. Tot o agitaţie „antisovietică", ba chiar una de mai amplă semnificaţie, cum o dovedeşte, de altfel, impactul lucrării în perioada postsovietică actuală.

În Occident, unde „l'on aime démolir toutes les réputations, même les légitimes, même les justifiées", cum spunea Cioran, cartea a fost considerată o originală și scrupuloasă restabilire a adevăratei reputații de artist a lui Pușkin, nu o ruinare a ei. „Strălucit, stimulant, incitant", scria T.J. Bynion în *London Review of Books* (26 mai 1994). „Un ardent și scîrbit atac contra filistinismului, în toate formele sale", afirma Susan Sontag pe coperta cărții. „După standardele noastre, nu este nimic scandalos în Siniavski. Fiecare propoziție a sa este plină de discernămînt și bun-simț", preciza John Bayley în *Times Literary Supplement* (4 mai 1994).

Standardele rusești, mai dependente de suferință și de iluzii, probabil, în care scriitorul continuă a fi văzut ca un profet și educator, au stimulat alt tip de reacție. În articolul intitulat *Un fenomen al emigrației*, celebrul Igor Șafarevici, autorul scandalosului volum *Rusofobia* (1989) – un fel de manifest antioccidental, antiliberal și antisemit, în care marele popor rus este văzut sub asediul unei minorități alogene, aliată cu demonicul Occident și nerăbdătoare a ruina sănătoasa tradiție religioasă a poporului, pentru a distruge națiunea rusă – îi îndemna pe cititorii ruși să ceară scoaterea lui Siniavski în afara legii, în felul cum procedaseră fundamentaliștii islamici cu Rushdie. Nu era chiar o condamnare la moarte, ca în cazul lui Salman Rushdie, dar Siniavski era pus în aceeași categorie cu acesta[7].

Publicînd cartea sub pseudonimul Abram Tertz, cîndva un faimos pungaş evreu din Odessa, Siniavski comisese o dublă sfidare: numele evreiesc şi criticarea lui Puşkin. Numele reamintea cititorilor că autorul fusese el însuşi condamnat de către autorităţi pentru că citea şi scria cărţi interzise. Dar reamintea şi destinul evreului, atît de asemănător, în multe privinţe, cu al artistului. Marina Ţvetaeva afirmase, cîndva, că „în această cea mai creştină dintre lumi, poeţii sînt jidani". Referindu-se la concepţia lui Bahtin asupra artei carnavalului, pe care o considera aplicabilă artei în general, Siniavski mărturisea că provocatorul nume Abram Tertz era, în realitate, „un exemplu de carnavalizare", de metamorfozare clovnescă[8]. Alexandr Soljeniţîn a văzut în „copilăreasca joacă" a cărţii lui Siniavski un sacrilegiu, specific unui emigrant şi „nihilist estetic" care atacă, prin Puşkin, Autoritatea însăşi, fundaţia societăţii[9]. Şi alţi scriitori, din Rusia şi din exilul rusesc, au considerat inadmisibilă abordarea iconoclastă a unei icoane literare „egală cu icoanele Bisericii".

Mulţi dintre criticii violenţi ai lui Siniavski au subliniat circumstanţa agravantă a situaţiei de criză morală prin care trec Rusia şi tot estul Europei, după comunism. Momentul atît de nefast ales al publicării textului iconoclast al lui Siniavski apărea multora drept un factor suplimentar de culpabilitate.

În ianuarie 1990, la televiziunea sovietică, un critic aprecia că scandalul se datora, de fapt, mai mult contextului decît textului propriu-zis: „contextul publicării era ceea ce era straniu"[10]. Care era acest context? „Puşkin este unul dintre ultimii sfinţi rămaşi poporului nostru în acest timp spiritualiceşte tragic."

Un punct de vedere similar a exprimat şi editorul revistei *Literaturnaia Rossia*, în dezbaterea de la Columbia University, în New York, în mai 1990: „Cînd toate lucrurile sfinte sînt călcate în picioare, cînd nu mai există icoane sau doar foarte puţine, Puşkin este una dintre aceste icoane. O icoană egală cu icoanele Bisericii" („When all these holy things are trampled, when there are no more icons or very few, Pushkin is one of those icons. He is an icon equal to the icons of the Church")[11]. Iar un prozator rus contemporan, caracterizînd conjunctura actuală drept „un atentat produs încă o dată asupra Rusiei", considera firesc şi explicabil că publicarea cercetării lui Siniavski „a fost ca explozia unei bombe"[12].

Preocuparea pentru problemele socio-morale a fost, dintotdeauna, în tradiţia intelectualităţii ruse. Aceasta slujea presei ruseşti de azi ca o scuză a scandalului produs de Siniavski, cel care, restituindu-l ţării pe realul Puşkin, părea a separa marele poet de această tradiţie.

*

* *

În România, imaginea scriitorului ca „artist pur", elitar, departe de vuietul și vulgul mulțimii este, dimpotrivă, acceptată și chiar admirată. Angajamentul social-politic, ca și problematica morală par, mai curînd, plicticoase, dacă nu și suspecte, ba, uneori, chiar păgubitoare pentru creație. Creativitatea focalizează, de obicei, asupra realizării estetice, a altitudinii spirituale și lasă să se ghicească o anume condescendentă distanțare de realitatea imediată. Mulți intelectuali români par mai curînd mîndri decît contrariați să se vadă proiectați în sferele înalte ale seninătății imperturbabile. Iritarea se produce, adesea, cînd biografia accidentată a vreunuia dintre reprezentanții notorii ai intelectualității revelează că acesta, în loc de a se închide în turnul cărților și proiectelor sale, a fost intens interesat de destinul națiunii sale, gata să militeze în cîmpul politic al vremii și, nu o dată, în asocieri deloc onorabile.

O astfel de dezbatere, deși pornește de la o premisă diferită celei a lui Siniavski în cazul Pușkin, poate provoca totuși o reacție la fel de violentă. A dovedit-o publicarea în România a eseului meu despre memoriile lui Mircea Eliade, care amintea și angajarea sa politică de extremă dreaptă în anii '30[13].

Cazul Eliade este, firește, mult diferit de cel al lui Pușkin. Textul meu se ocupa, de fapt, doar de biografia și scrierile autobiografice ale lui Eliade, nu de opera sa. Eliade este autorul a vreo cincizeci de volume (proză, teatru, eseu, cercetarea miturilor etc.), a mii de articole culturale, științifice, politice etc. și este renumit mai ales pentru *Istoria credințelor și ideilor religioase*. Cei doar trei ani de publicistică legionară și cele vreo zece articole legionare ale sale pot părea minore, dacă nu ar fi articulate într-o mai vastă problematică a culturii române și într-o tragedie umană globală, care a schimbat criteriile de referință ale istoriei moderne. Repercusiunile de ieri și de astăzi ale naționalismului și extremismului, adică, culminate în Holocaust, dar și ale gîndirii „totalitare", în genere, de dreapta și de stînga și „criza" intelectualului și a misiunii sale.

Textele legionare din perioada 1935-1938 ale lui Mircea Eliade nu sînt străine de o stăruitoare tentație naționalistă a unora dintre predecesorii pe care îi admira în cultura română (Eminescu, Hasdeu, Kogălniceanu etc.) ale căror idealuri le vedea întruchipate în Garda de Fier, în sprijinul căreia nu doar scria articole, ci desfășurase și propagandă electorală. Textele sale legionare încetează în 1938, cînd presa legionară este interzisă în România, dar ceea ce știm despre Eliade din anii imediat următori nu

contrazice, esențial, opțiunea sa politică anterioară: activitatea pronazistă la ambasada română de la Londra și, ulterior, la Lisabona, cartea dedicată dictatorului Salazar. Admirînd „forma creștină a totalitarismului" din Portugalia acelor ani, Eliade explică, grijuliu, într-o terminologie similară propagandei legionare, că: „Statul salazarian, stat creștin și totalitar, se întemeiază, înainte de toate, pe dragoste"[14].

După înfrîngerea nazismului, lectura orientării sale politice este, desigur, mai complicată. Faptul că este citat ca „personalitate", alături de numele comandanților, senatorilor și instructorilor legionari, într-un „comunicat" al mișcării legionare din exil, în 1954 (cunoscut sub numele de „Actul de la Majadahonda"[15]), ține, poate, de trecut...

Nu se putea, după război, persevera, decît cu mari riscuri, în exprimarea publică a vechilor convingeri; repudierea lor era însă posibilă, oportună, necesară. Devenea importantă o explicație clară, o delimitare netă de trecut. Din păcate, nu a apărut niciodată. Lacuna întreține incertitudini asupra evoluției postbelice a lui Eliade. Unele afirmații ambigue sau chiar nostalgice din numeroasele sale scrieri autobiografice nu aveau cum să risipească întrebările legate de capitolul legionar din viața cărturarului. Reînvierea naționalismului în postcomunista Europă de Est reanima vechi confuzii și

capcane. Am scris și publicat eseul despre Eliade tocmai în această perioadă de „tranziție" postcomunistă. Naționalismul devenea o importantă armă în cucerirea electoratului în acea parte a lumii și își căuta legitimitatea în scrierile unor iluștri predecesori, prezentați ca noile icoane de cult ale propagandei. Nu era chiar întîmplător, de pildă, că în acei ani, în România postceaușistă, un partid ca *Mișcarea pentru România*, care se declara continuator al Gărzii de Fier, cerea celor ce vor să devină membri un examen din opera lui Eliade și a altor cărturari de orientare politică similară. Trebuia subliniată, credeam, celor care nu știau sau celor care voiau să uite, tragedia la care a dus opțiunea naționalistă, semnalate deosebirile, dar și similaritățile acesteia cu mai recenta catastrofă comunistă care acapara, deloc surprinzător, dezbaterea publică.

Eseul „Felix culpa" dezbătea persistenta „amnezie" a lui Eliade asupra angajării sale politice din anii interbelici, ciudata sa evocare, vag nostalgică, în scrierile ultime, de dinaintea morții, a „fericitei culpe" de tinerețe. Textul se ocupa, cum am spus, doar de scrierile sale autobiografice. Deloc neglijabile, de vreme ce Eliade însuși nu și-a considerat importantă doar opera, ci și viața, căreia i-a dedicat succesive tomuri de rememorări sau jurnal. Amintirile mele din vremea cînd în România așa-zis socialistă se „politiza" totul explică, probabil, măcar

în parte, limitarea la volumele autobiografice, și faptul că am ignorat, cu bună știință, relația biografie-operă politică – operă literară sau științifică (analiză întreprinsă, însă, de cercetători ca Edmund Leach, Ivan Strenskim, recentul Daniel Dubuisson, care a și criticat faptul că refuzăm conecția dintre operă și publicistica militantă).

Argumentele celor care au elogiat eseul „Felix culpa" nu au fost foarte diferite, în Est și Vest. Diferite au fost obiecțiile.

Mulți cititori americani au considerat eseul prea reținut, prea subtil, excesiv de nuanțat. Asemenea obiecții rămîn foarte departe, totuși, de interpretarea stupefiantă a unui ziar ca *Los Angeles Times*, care considera că aș prezenta „cu simpatie" naționalismul lui Eliade[16].

Publicarea eseului „Felix culpa" în România, în 1992, a trezit previzibile pasiuni militante. Deși limitasem obiectivul la fapte și mărturii atestate, audiența nu părea deloc dispusă să le accepte. Moștenirea tradiției naționaliste fusese obscurizată și manipulată de comuniști, timp de peste patruzeci de ani. Noul naționalism se prezenta, aureolat de mister și martiriu, unui public în plină criză a identității, avid de o nouă mitologie comunitară.

Punerea în discuție a valorilor și exceselor naționalismului părea unora un „lux al memoriei".

Preferabilă părea idolatrizarea figurilor „emblematice" de cărturari afiliaţi cîndva extremei drepte, destinaţi să devină noii părinţi neprihăniţi ai maselor, orfane după prăbuşirea societăţii paternalist socialiste. A exprima îndoieli asupra imaculatei lor biografii devenea un ultragiu, o ostilă şi inacceptabilă provocare ofensatoare. Dezvăluirea ororilor comuniste era, fără îndoială, urgentă, dar îndeplinea, evident, şi un complicat rol de exorcizare. În 1945, Partidul Comunist Român nu avea decît vreo mie de membri. În 1989, ajunsese, procentual, cel mai mare din Est, cu aproape patru milioane de membri, în care cu greu s-ar mai fi găsit o mie de adevăraţi comunişti... O amplă, cuprinzătoare dezbatere a totalitarismului de stînga şi de dreapta, adică a ororilor naţionalismului şi ale comunismului autohton părea prea mult pentru cei abia eliberaţi de sub dictatură, atît de avizi de noi iluzii protectoare. *Sans l'enfer point d'illusions*, spunea Cioran...

În România, în 1992, publicarea eseului „Felix culpa" a fost percepută ca blasfemie la adresa marilor valori naţionale. Explozia în lanţ a indignării, cu previzibile jeturi antisemite, a copleşit puţinele voci care au îndrăznit să sfideze isteria generală. Scandalul avea să se reanime ulterior, prin noi distorsiuni, o inventivă, inepuizabilă carnavalizare a blasfemiei... Plăcerile de acest soi nu par uşor de abandonat.

Printre belicoasele declarații patriotice, în 1992 se putea citi o profesiune de credință de tipul celei publicate de *România Mare*, ziarul vedetei parlamentare naționaliste CV. Tudor, fostul bard al cuplului Ceaușescu: „Da, domnilor, luptăm pentru sacralizarea lui Mircea Eliade... luptăm pentru reabilitarea Mareșalului Antonescu, a Președintelui Ceaușescu"[17].

Ofensați au fost, însă, nu doar vulgarii retori naționaliști-comuniști. Judecînd după reacțiile din presă, eseul „Felix culpa" a iritat destui intelectuali, chiar și dintre cei profesionalizați în lectură și interpretare critică. Invectivele pitorești nu au lipsit nici din presa „democrată"[18]. Cum observa criticul literar Mircea Iorgulescu: „Cînd acest eseu a fost făcut cunoscut în România, Norman Manea a determinat coalizarea bruscă și desigur spontană a unor persoane, personalități, publicații și instituții, altminteri aflate – sau dînd impresia că se află – în raporturi de adversitate ireductibilă. A fost sunată mobilizarea generală și, în consecință, N.M. a fost proiectat, aproape unanim, în postura unui monstru care atentează la «marile valori» ale culturii române" (*Dilema*, 21-27 mai 1993).

Grupul de Dialog Social, un nucleu intelectual al opoziției, a prefațat publicarea în revista *22*, în primăvara 1992, în trei numere succesive, a eseului

„Felix culpa", cu un cuvînt introductiv al redactorului-șef adjunct, care califica textul drept „tolerant, plin de nuanțe și subtilitate"[19]. Odată cu publicarea ultimei părți a eseului, adică la doar trei săptămîni de la această elogioasă prezentare, publicația bucureșteană de opoziție se vedea nevoită să precizeze, însă, că eseul despre Eliade stîrnise mai ales „reacții de dezaprobare și indignare"[20]: isterice telefoane anonime de amenințare, voci patriotice care avertizau că cei vinovați de publicarea blasfemiei vor da socoteală, „cînd va veni momentul judecății". Era vorba, preciza revista *22*, și de reacția unor personalități culturale, „oameni cu oarecare pondere în viața noastră publică", identificați, fără a fi numiți, drept „intelectuali români care gîndesc în termenii conspirației universale iudeo-masonice". Aceștia nu erau doar indignați sau nu doar dezaprobau textul, ci pretindeau chiar, cum relata redactorul-șef adjunct al revistei *22*, că publicarea eseului despre Eliade în Statele Unite servise, de fapt, „scopului obscur de a demonstra anumitor cercuri din străinătate că românii sînt rasiști, antisemiți, șovini".

Că publicațiile extremiste au confirmat așteptările „cercurilor mondiale" ostile României, nu ar fi de mirare. Reacția generală a presei românești, inclusiv cea de opoziție, cea strict culturală etc., părea să ofere, însă, și ea „pretextul" ostil așteptat în străinătate.

Spre deosebire de reacţia rusească la volumul despre Puşkin al lui Siniavski, reacţia românească la eseul despre Eliade merită citită şi în presa democrată şi culturală, nu doar în cea naţionalistă, mult prea grosolană şi mahalagească. Explicaţia ar fi, poate, chiar diferenţa dintre o cultură tradiţional „angajată", obsedată de etic şi social, cum este cultura rusă, şi o cultură sedusă de deliciile ambiguităţii, ale jocului estetic subtil, codificat, cum pare, adesea, cultura română? O originală intervenţie de ultim moment în dezbatere, datorată unui critic literar român şi publicată, ca serial, în 1993-1994, sub titlul „Mircea Eliade şi detractorii săi"[21], în revista de cultură *Luceafărul* din Bucureşti, identifica „detractorii" lui Eliade printre stîngiştii de toate tipurile, printre homosexuali, evrei şi exilaţi. Eseul „Felix culpa" ar fi, de fapt, parte dintr-o vastă conspiraţie americană, destinată să obnubileze vina Statelor Unite faţă de indieni, negri şi vietnamezi, prin focalizarea atenţiei generale asupra Europei, asupra marii culpe europene, Holocaustul. O amplă şi mereu diversificată operaţie de diversiune, aşadar, care ar cere descoperirea şi inventarea mereu a altor antisemiţi celebri, pentru noile arhive şi muzee ale Holocaustului, care răsar peste tot în America. *Felix culpa* era parte dintr-o conspiraţie mondială, iar exilatul N.M. nu făcuse decît să-şi dovedească fidelitatea faţă de ţara sa de adopţiune.

*

* *

Numele lui Salman Rushdie este menționat o singură dată în prelungita campanie de presă din România contra eseului despre Eliade, dar carnavalizarea culminează cu o premieră absolută : lansarea cuplului Rushdie-Eliade, sanctificați simultan și solidar, într-o stupefiantă operație de desfigurare reciprocă. Salman Rushdie, ale cărui *Versuri satanice* au provocat furia dogmatică a fundamentaliștilor islamici, și Mircea Eliade, ale cărui dogmatice texte politice se încadrau perfect în canonul fundamentalist al unei mișcări extremiste, totalitare, care se pretindea ortodox-creștină ![22]... În pofida extravagantelor manipulări, invocarea numelui lui Rushdie nu este totuși total nepotrivită, nici în cazul ultragiului produs de studiul lui Siniavski despre Pușkin, nici în cel produs de eseul despre textele politice și autobiografice ale lui Eliade. În definitiv, marele scandal Rushdie pornise tot de la o „afacere literară" datorată unui exilat – ca și cele două, incomparabil restrînse și mai „locale", sumar descrise mai sus. Și, ca și acestea, facilitase o semnificativă comparație între definirea și perceperea „blasfemiei" în societățile rămase multă vreme închise și cele funcționînd deja de mult ca societăți deschise, democrate.

Romanul *Versetele satanice* nu a șocat, la apariție, Occidentul. Cînd autorul romanului a fost

condamnat la moarte de către dictatorul iranian Khomeini, el a fost, firește, apărat cu fervoare în Lumea Liberă, în numele drepturilor fundamentale ale omului și al principiilor democrației. Estul „(încă) socialist" a tăcut[23]. Studiul lui Siniavski despre Pușkin a fost apreciat în presa occidentală ca o cercetare temeinică și interesantă, perfect legitimă și de reală utilitate. Eseul meu despre angajarea politică a lui Eliade în anii '30 și despre ambigua evocare a acestei perioade în scrierile sale memorialistice a fost considerat de cititorii occidentali ca o reflecție critică asupra culpei intelectualului sedus de afilieri extremiste. Autorii acestor texte – scriitori exilați în Vest, produse hibride deci ale apartenenței și înstrăinării, un fel de pionieri-cobai ai experimentului modern de care se apropie țările lor de baștină – au avut un trist prilej să simtă pe propria lor piele conflictele morale, istorice, psihice, culturale, religioase pe care le încearcă acum patriile lor.

Eseul „Felix culpa" nu a stimulat o lucidă și aprofundată analiză a responsabilității intelectualului care compliciteazǎ cu extremismul politic, ci a fost respins ca o insultă adusă națiunii române. Cartea lui Siniavski despre Pușkin a fost receptată ca un soi de vandalism spiritual, menit să separe masele de sacrul lor poet național, un ultragiu adus misiunii mesianice a marii literaturi ruse, mîndria și sufletul națiunii. Romanul lui Rushdie, deși o operă de ficțiune, nu a fost acceptat ca atare nici măcar

de clericii occidentali, devenind pretextul unei fanatice instigări la crimă, întreținută de militanții fundamentaliști ai Islamului. Demonica „dezordine" democratică, libertatea de a te îndoi și de a dezbate, pragmatismul și diversitatea par teocraților primejdii de moarte pentru Islam – tot așa cum provocările de subminare a coeziunii etnice apar intolerabile celor care, în fostele țări comuniste, cred în autoritatea paternalistă a Națiunii.

În toate cazurile menționate, exercițiul intelectual firesc, fie că focaliza în interogație morală, în cercetare estetică, în creație epică, a fost ridicat – doar pentru că sfida rutina și convențiile confortului spiritual – la rangul de blasfemie. Pînă la urmă, blasfemia este, cum spune David Lawton, un cercetător al temei, „an orthodox way of demonising difference, in order to perpetrate violence against it". Dacă blasfemia poate fi văzută ca „a discourse that includes those who purport to be offended by it", atunci nu este de mirare că „literature, representation and reading are potentially blasphemous"[24].

Demonizarea diferenței este destul de comună, dar carnavalizarea neagră, oarbă, fanatică poate ajunge chiar la crimă (cazul Rushdie). Statistica PEN arată că în 1993 au fost asasinați în lume optzeci și nouă de scriitori, o sută cincizeci se aflau în închisoare și două sute șaisprezece în curs

putea repeta, cu Cioran, „sans l'enfer point d'illusions", pentru prea multe dintre caracteristicile sistemelor social-politice închise, autoritare, inclusiv pentru țările în tranziție de la o societate închisă la una deschisă.

Poate că suferința întărește credința și potențează iluziile. Rezultatul se dovedește, adesea, atît de penibil, încît pare un involuntar elogiu al scepticismului.

* * *

În societatea închisă, autoritară, blasfemia este obsesivă, slujind coerenței artificiale, impusă de

de anchetare. Erau înregistrate nouă sute de cazuri de scriitori persecutați în 1994.

Străină dialogului, blasfemia implică simplificare, absolutizare. Impactul blasfemiei sporește în societățile închise, autoritare. În tăcerea supunerii și în frigul dogmei, vidul se umple brusc de alarma primejdiei: semnalarea dușmanului. Blasfemia răsună ca un tunet apocaliptic, urletul celor scurtcircuitați de oroare. Orice contrariază canonul comunitar devine blasfemie.

Prin atentă manipulare și supraveghere, autoritățile întrețin, cu orice preț, iluzia narcisistă a omogenității și coeziunii. Tot ce este străin sau neobișnuit devine primejdios, trebuie negat, spulberat, în numele idealului perfectei coerențe. Am

sistem, iar carnavalizarea îi activizează consecințele opresive. Multe dintre țările arabe, Coreea de Nord, Iranul și destule alte exemple pot servi drept cazuri emblematice. În democrația pluralistă și centrifugă, blasfemia se diluează rapid; carnavalizarea se dezvoltă, îndeobște, în forme frivole, distractive, impuse de consumul popular. Cucerirea unor tot mai extinse libertăți individuale și acceptarea diversității anihilează, practic, riscurile blasfemiei. În atît de variata piață culturală occidentală, un caz Rushdie ar fi greu de imaginat. Oricît de neconvențională, iconoclastă, eretică, indecentă, provocatoare ar fi cartea sau opera plastică sau muzicală sau de balet, fotografică, cinematografică, emanciparea gîndirii și a gustului este concomitentă cu o crescută toleranță și o tot mai generalizată indiferență.

Nostalgia coerenței, a idealei coeziuni comunitare rămîne totuși activă și în democrațiile moderne, dacă nu la nivelul întregii societăți, cu certitudine la nivelul grupurilor închise. Narcisismul comunitar generează suspiciune și cult; formațiile sectare reproduc, uneori, stupefiant de asemănător, modelul totalitar. Tehnica controlului mintal, absolutismul puterii, scenariile apocaliptice, exaltarea misticoidă extinsă pînă la crime rituale sînt caracteristici nefaste ale multor grupuri închise din societatea deschisă. Cei nouă sute de sinucigași în Guyana în 1978, cei optzeci de morți rezultați din brutalul atac stupid

al autorităţilor americane contra Sectei Davidienilor în Waco-Texas, în 1993, cei patruzeci şi opt de morţi în castelele elveţiene ale Ordinului Templului Solar, în 1994, sînt doar partea vizibilă şi senzaţională a unor fenomene mai obscure de patologie socială. Numărul crescînd al miliţiilor şi tribunalelor „comunitare" în Statele Unite este parte a acestui fenomen.

Iluziile şi iluzionarea pot crea, ele însele, infern. Nu sînt puţini cei care se întreabă dacă înmulţirea îngrijorătoare în SUA a cazurilor de „memorie reprimată", de pildă, citată în numeroasele ştiri despre copii abuzaţi, nu seamănă cumva cu vînătoarea de vrăjitoare din urmă cu cîteva secole. Psihoza declanşată de seriile de „child abuse" devenise adesea, la persoane labile şi susceptibile, obsesie a satanismului, formă deviată de a regăsi o coerenţă şi o autoritate printr-o credinţă. „Une religion est une secte qui a réussi", spunea Ernest Renan. Izolate şi închise, sectele au viziuni militante.

În societatea deschisă, exhibarea liberă a frustrărilor şi iluziilor este, uneori, dinamizată carnavalesc de simplismul dezbaterii politice. Nu ştii ce să consideri mai straniu şi mai ridicol atunci cînd sînt discutate, de pildă, gravele probleme ale educaţiei tineretului, violenţa, drogurile, iniţierea sexuală precoce. Dreapta creştină crede că reintroducerea

rugăciunii în școală va reduce violența, stînga liberală nu pare șocată de ideea de a preda adolescenților lecții de masturbare. În cacofonia adesea copleșitoare prin prost gust și inocență culturală se pierde, nu o dată, șansa unei confruntări substanțiale de opinii. Dar avantajul societății deschise se probează totuși și în situațiile critice. Niciodată nu va izbuti oficialitatea să amuțească, sperăm, nici prin intimidare, toate vocile. Pericolul abolirii dialogului într-o democrație rămîne totdeauna mai mic decît cel al insignifianței. Prolificitatea și perisabilitatea rapidă a valorilor predomină ; nu este de mirare că rezultatul lor combinat este insignifianța. Individualismul, competiția, confruntarea liberă întrețin o energie a afirmării de sine care subminează centralismul și absolutismul, premise ale societății închise și doar rareori, în crize extreme, sesizabile și în societatea democrată.

Deschizîndu-se, treptat, unor tot mai nuanțate cerințe ale personalității, acceptînd, gradual, particularități umane care ating, uneori, extravaganța, democrația capitalismului tîrziu acceptă ultragiul și, astfel, îi și limitează efectele. Blasfemia operează în zone limitate, în grupuri sectare. Pe ansamblul societății – o societate nu numai deschisă, ci și tot mai eterogenă –, blasfemia nu mai poate rezona decît sub formă de scandal. Scandal instantaneu

carnavalizat prin publicitatea comercială, prin canalele de difuzare spre marele public și redus la un produs de rutină. Primejdia ca tendința idolatriei și reprimării să atingă și guvernanții nu este însă cu totul exclusă, nici ea.

Pe cît de neglijabilă a rămas puterea blasfemiei, pe atît de enorm a devenit, dimpotrivă, cîmpul carnavalului. Eliberată de presiunea blasfemiei, societatea s-a tot deschis, compensatoriu, spre prolifice forme de carnaval, oameni obișnuiți se „confesează" public în fața a milioane de telespectatori, în continue „talk-show"-uri despre orice, cu lacrimi, rîsete și aplauze, scandalosul devine simplă bîrfă planetară, amestecînd, inseparabil și grotesc, neobișnuitul cu farsa, vulgaritatea și suferința, intimitatea și prostia, autenticitatea și parodia, exhibiționismul și frustrările. Consumul pantagruelic al publicului de televiziune – omniprezentul și omnipotentul căpcăun al trivializării – comprimă Babelul terestru într-un bîlci de sat uriaș. Realitatea „televizată" devine o autodevoratoare „protorealitate", fără de care realul nu este confirmat. Presiunea selecției este dură, bruiajul asurzitor, imagistica volatilă; suveran rămîne, doar, efemerul. Decisiva competiție pentru atenție, pentru a trece bariera audiției, pare sălbatică. Procesul vedetei O.J. Simpson, acuzat de o crimă atroce, atrăgea mai multă atenție decît cuvîntarea Președintelui Americii despre starea,

nu prea înfloritoare, a Uniunii. Ne-am putea întreba care este cultura căreia îi aparţin astfel de inumerabile întîmplări zilnice şi care este cultura căreia i se opun. Zilnic, ştirile despre oameni agitîndu-se pentru drepturi, recunoaştere, răzbunare şi faimă arată o tot mai cinică renunţare la dialog. Aleasă la întîmplare, orice asemenea ştire ilustrează isteria carnavalescă a lumii de azi. Fanatismul, nu neapărat religios sau antireligios, este eliberarea unei imense frustrări. În vreme ce în cultură se pierde, parcă, tot mai vizibil, „the insistence of ideal" (ceea ce George Steiner mai numea, cîndva, „şantajul perfecţiunii", „the blackmail of perfection"), acea relaţie, nu o dată adversă, totdeauna contradictorie, dar profundă, între spiritualitatea religioasă şi spiritualitatea culturii. Se pierde, parcă, mai mult decît atît, dacă nu chiar esenţialul. Se pierde percepţia enormităţii, de fapt, se acceptă o rutinieră coabitare cu enormitatea. Enormitatea mereu permisibilă, mereu surclasabilă, banalizată pare să devină indispensabilă. Efectele distructive ale anihilării oricăror criterii, a oricărei limitări par inestimabile, imposibil de stopat.

Ororile secolului XX par să fi marcat nu doar „moartea lui Dumnezeu"... Cum observa George Steiner, în acelaşi text: „Multe s-au spus despre consternarea şi solitudinea de după dispariţia Raiului din credinţa activă. Ştim pustietatea neutră a cerului

și groaza pe care a adus-o cu sine. Dar s-ar putea ca tocmai pierderea Iadului să fie dislocarea cea mai severă... A nu avea nici Rai, nici Iad înseamnă a fi intolerabil de sărăcit și de singur într-o lume devenită plată. Dintre cele două, Iadul s-a dovedit mai ușor de re-creat... Avînd nevoie de Iad, noi am învățat cum să-l construim și să-l administrăm pe pămînt”[25].

O lume mai curînd a carnavalului, decît a iadului prea perfect. Un carnaval aspirînd, fără succes, spre blasfemie. În marea piață liberă și carnavalescă a lumii moderne, nimic nu pare audibil dacă nu este scandalos, nimic nu este destul de scandalos pentru a deveni memorabil.

O lume imperfectă, desigur. Cetățenii ei au destule motive de nemulțumire și îngrijorare. Uneori, primesc o ciudată confirmare a privilegiilor de care beneficiază, cînd privesc la tot mai numeroșii exilați veniți să trăiască printre ei. Majoritatea acestor nou-veniți au cunoscut omul captiv, în carnavalul negru al tiraniei, înainte de a putea contempla omul liber și carnavalul, nu totdeauna vesel, al libertății. *Sans l'enfer point d'illusions...* „Fără infern, nici o iluzie.” Memoria vieții lor este memoria unei utopii perverse și închise, în care însăși individualitatea era blasfemie. Exilații trăind în Occident cunosc alternativa la spectacolul, adesea stupefiant, al omului în libertate, marile

diferențe dintre o societate închisă, deformată de teroare și mizerie, și societatea deschisă, deformată de competiția egoistă și publicitatea trivială, dintre un manipulat colectivism și un îndelung deprins individualism. Totalitarismul, nu democrația, a provocat Holocaustul și Gulagul, genocidul cambodgian și chinez, fanatismul etnic și religios a provocat tragedia din Bosnia și este pe cale de a provoca dezastre globale. După înfrîngerea fascismului și prăbușirea comunismului, societatea deschisă se află ea însăși într-o profundă criză, se pare, confruntată cu eroziuni interne și sinistre agresiuni din afară. Demagogia, cenzura, bigotismul, cinismul supraviețuiesc, sub etichete diferite, și în piața Lumii Libere. Destule enclave macabre amintesc întunericul autocrațiilor de toate tipurile.

Exilații nu sînt singurii care recunosc, azi, primejdiile despotismului, manipulînd utopia și teroarea. Omul occidental este, acum, semenul lor, cum și ei sînt semenii săi.

Știm cu toții, azi, că a ne juca cu infernul și iluziile nu este cea mai bună cale de a evita infernul și de a depăși costisitoarele iluzii.

Note

1. „Scrisoarea lui Emil Cioran către Wolf Aichelburg", în 25 februarie 1970, în *Euphorion*, nr. 1, 1994.
2. Cf. „Introduction", de Catharine Theimer Nepomnyashchy, la *Strolls with Pushkin* de Siniavski-Tertz, publicată de Yale University Press, New Haven, 1993.
3. *Idem.*
4. *Ibid.*
5. *Ibid.*
6. Siniavski despre Puşkin, în *Strolls with Pushkin*, Yale University Press, New Haven, 1993.
7. Textul lui Igor Şafarevici a apărut în *Literaturnaia Rossia*, 8 septembrie 1989.
8. „An interview with Andrei Siniavsky", în *Formations*, nr. 1, 1991.
9. Comentariul lui Soljeniţîn la prima apariţie, în ruseşte, a textului lui Siniavsky despre Puşkin a apărut în *Vestnik Russkogo Hristianskogo Dvijenia*, nr. 142, 1994.
10. În legătură cu comentariul televizat al lui Vladimir Gusev, vezi C.T. Nepomnyashchy, „Andrei Siniavsky's «Return» to the Soviet Union", în *Formations*, nr. 1, 1991.
11. Ernst Safonov, citat în textul de mai sus de C.T.N., în *Formations*, nr. 1, 1991.
12. Este vorba de autorul de proză rurală Viktor Likhonosov, citat în acelaşi text de C.T.N., *Formations*, nr. 1, 1991.
13. „Felix culpa", publicat mai întîi în *The New Republic* (5 august 1991) şi reluat în volumul *On Clowns: The Dictator and the Artist* (Grove Press, New York,

1992). Revista *22* din București a publicat, în traducere românească, textul din *TNR*, în nr. 6, 1992.

14. M. Eliade, *Salazar și revoluția în Portugalia*, Editura Gorjan, București, 1942, p. 8.
15. „Actul de la Majadahonda" din 1954, republicat în noul ziar legionar *Mișcarea*, din București, în martie 1993.
16. „Într-o ambivalență care revelează determinarea lui Manea de a nu trece cu vederea complexitățile vieții politice, el este ezitant în a îmbrățișa democrația populară drept alternativa clară la totalitarism... și chiar prezintă cu simpatie filosofia scriitorului român Mircea Eliade, cum că democrația nu a fost capabilă să inspire în oameni un spirit de fervent naționalism." (*Los Angeles Times*, 24 mai 1992)
17. Florian Popa Micșan, „Demolarea lui Mircea Eliade" (3), în *România Mare*, 20 martie 1992.
18. Limbajul grosolan al presei naționalist-comuniste („trădător", „gunoi", „piticul de la Ierusalim") permite o amuzantă comparație cu expresiile mai elaborate și mai subtile, dar nu lipsite de pitoresc, din presa „democrată" (evoluînd de la „detractor", „american rezemat de Casa Albă", „urmaș al lui Ceaușescu" pînă la, pur și simplu, „polițist al spiritului"...).
19. Dan Pavel, „Cît de tolerantă este societatea deschisă?", în revista *22*, nr. 6, 1992.
20. Dan Pavel, „Cîteva precizări", în revista *22*, nr. 8, 1992.
21. *Mircea Eliade și detractorii săi* de Cornel Ungureanu a apărut, mai întîi, sub forma unui serial de vreo douăzeci de articole în *Luceafărul*, în 1993 și 1994. Devenit ulterior volum (*Mircea Eliade și literatura exilului*, Editura Viitorul Românesc, București, 1995, Premiul Uniunii Scriitorilor).

22. George Carpat-Focke, „Mircea Eliade, cultura și inchizițiile", în revista *22*, nr. 12, 1992. Și în acest text, deosebirea față de agresivele sloganuri etnice și slavofile de condamnare în Rusia a studiului lui Siniavski despre Pușkin (văzut ca o „blasfemie" de tip Rushdie) este frapantă. Publicistul român inversează termenii. El îl invocă pe Rushdie, dimpotrivă, pentru a critica motivele „în esență, moralizante" ale eseului „Felix culpa", acuzat de reflexe cenzoriale („tropism cenzorial"), chiar de „fundamentalism", și anume unul care „corodează temelia culturii". „Inchizitoriale" ar fi, după publicistul român, nu penibilele texte propagandistice ale lui Mircea Eliade din anii '30, ci încercările de a dezbate cazul său, azi, în contextul reînvierii naționalismului în Europa de Est.
23. Norman Manea, „The Silence of the East Block („Tăcerea blocului răsăritean"), în *Jerusalem Post*, 5 mai 1989, și în *Familia*, noiembrie 1998.
24. David Lawton, *Blasphemy*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1993.
25. George Steiner, „Some notes toward the re-definition of culture" (în volumul lui George Steiner, *The Bluebeard's Castle*, Yale University Press, New Haven, 1971).

Addenda

Incompatibilitățile

În dificila tranziție spre democrație, țările din estul Europei sînt supuse la două solicitări majore, într-o simultană mișcare *înainte-înapoi*. Mișcarea *înainte* privește contractul cu viitorul: adaptarea la cerințele economico-sociale ale lumii capitaliste, acreditarea internațională. Mișcarea *înapoi* ține de re-evaluarea istoriei dinaintea și din timpul comunismului, manipulată și falsificată de ideologia și interesele Partidului unic al statului totalitar.

După 1989, această tensiune a fost frecvent resimțită în viața cotidiană a Europei de Est. În România, chestiunea admiterii fostelor țări comuniste în *NATO* a produs o pasionată angajare pro-*NATO* a aproape întregului spectru politic. Trecutul traumatic al țării, văzut mai curînd ca rezultatul agresivității vecinului de la Răsărit și al trădării Occidentului, decît al carențelor vieții politice românești părea să fie, brusc, vindecabil, prin promisiunea viitorului integrat, stabil, în comunitatea occidentală. Acest euforic moment politic, legat de viitor, s-a suprapus unuia cultural, ținînd de trecut. Perspectiva înnoită a viitorului României confrunta o complicată retrospectivă: *Jurnalul* (1935-1944) scriitorului român-evreu Mihail Sebastian.

Cronica anilor negri ai nazismului revitaliza dezbaterea asupra antisemitismului și Holocaustului românesc,

subiecte pe care unii ar fi preferat să le ignore. Importantul volum al lui Sebastian reconstituie deceniul diform în care fiecare devenise *„o rotiță în imensa uzină antisemită care era statul român"*. Domesticitatea monotonă a vieții de fiecare zi, cu lecturile, amorurile, sărăcia, întîlnirile amicale, pune acut în evidență brutalitatea și spaima. În lumea descrisă de Sebastian, cotidianul pare gata în orice moment să anime vaste rezerve de ferocitate. Din acest punct de vedere, *Jurnalul* lui Sebastian (Editura *Humanitas*, București, 1996) seamănă cu masivul jurnal al anilor 1933-1945 al lui Victor Klemperer (*Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten*, Aufbau Verlag, Berlin, 1995), a cărui publicare a produs un puternic impact în Germania. Aceste mult întîrziate evenimente editoriale ale Europei de Est, unde perioada nazistă a rămas înghețată în clișeele epocii comuniste, depun mărturie asupra existenței de fiecare zi a evreului „asimilat", așteptîndu-și moartea de la lumea căreia a crezut că îi aparține. Sebastian, un elegant stilist, de o admirabilă mobilitate tematică, probează o expresivitate literară și o luciditate superioare lui Klemperer. *Jurnalul* său oferă o analiză nuanțată a vieții erotice și sociale, un jurnal evreiesc, unul de lectură, un extraordinar jurnal de meloman. Este însă, mai ales, jurnalul „rinocerizării" unor importanți intelectuali români pe care Sebastian îi considera prieteni, printre care Mircea Eliade, E.M. Cioran, Constantin Noica, Camil Petrescu, scriitori și gînditori hipnotizați de naționalismul extremei drepte și de delirul „revoluției reacționare" nazisto-fasciste din Europa.

Ciudatul termen provine din celebra piesă *Rinocerii*, a lui Eugen Ionescu, o farsă alegorică despre incubarea și apariția fanatismului, despre *„nașterea totalitarismului care crește, se propagă, cucerește, transformă o întreagă lume și, firește, fiind totalitar, o transformă în*

întregime". Dramaturgul își definește piesa drept istoria unei *„contagiuni ideologice*". El este unul dintre puținele personaje admirabile ale *Jurnalului* lui Sebastian, un prieten cu care, și în vremurile grele, autorul a consimțit în refuzul tentației totalitare, de stînga sau de dreapta. Eugen Ionescu a descris el însuși, memorabil, atmosfera Bucureștiului acelei perioade. *„Profesori universitari, studenți, intelectuali deveneau naziști, membri ai Gărzii de Fier, unii după alții... Din cînd în cînd, cîte unul dintre prietenii noștri spunea:* «Nu-s deloc de acord cu ei, dar trebuie să recunosc că în unele privințe, în chestiunea evreilor, bunăoară...». *Era și ăsta un simptom. După trei săptămîni, ori după două luni, omul devenea nazist. Odată prins în angrenaj, accepta totul, se prefăcea în rinocer.*"

Sebastian detaliază, în secvențe pregnante, gradația acestui *„angrenaj*", ca și contextul istoric al abrutizării. Astăzi, la mai mult de jumătate de secol de la redactare, *Jurnalul* său se afirmă drept unul dintre cele mai importante documente umane și literare despre climatul pre-Holocaust în România și Europa de Est, despre condițiile în care s-a putut dezlănțui genocidul antievreiesc.

Mihail Sebastian (pseudonim al lui Iosif Hechter) s-a născut în 1907, într-o familie evreiască de clasă socială mijlocie, în portul dunărean Brăila, un oraș pe care l-a iubit cu statornicie; el a murit în primăvara 1945, la nici un an după intrarea trupelor sovietice în București. (Se grăbea, în acea zi, la lecția de inaugurare a *Universității Populare* din București, unde urma să vorbească despre Balzac, și a fost călcat de un camion.) În perioada interbelică, Sebastian s-a afirmat prin piesele sale de teatru lirico-ironice *(Steaua fără nume, Jocul de-a vacanța, Ultima oră)*, ca și prin romanele sale psihologice și citadine (*Femei, Orașul cu salcîmi, Accidentul*), de o melancolică fervoare.

Activitatea lui Sebastian ca ziarist s-a desfăşurat în jurul *Cuvîntului*, al lui Nae Ionescu, ceea ce l-a pus adesea în conflict cu presa de stînga şi cea evreiască. Fără să fie autorul vreunei cărţi importante publicate, Nae Ionescu era un vivace gînditor minor, preocupat de metafizică, logică, religie. Un personaj charismatic, un fel de guru pentru tinerii intelectuali ai timpului, devenit, în cele din urmă, adeptul Gărzii de Fier, o mişcare naţionalistă, de extremă dreaptă, care se proclama „creştin-ortodoxă". Mulţi ani după aceea, în 1967, Mircea Eliade scria despre mentorul său, pe care îl includea, în mod straniu, în *Enciclopedia Filosofiei (Harper Collins*, New York): *„Dumnezeu pentru Nae Ionescu este prezent în istorie prin Întrupare... existenţa umană se împlineşte doar în moarte, moartea ca transcendenţă*". Un cititor român va recunoaşte în cuvintele lui Eliade mai mult decît o evaluare strict academică.

În 1935, cînd debutează *Jurnalul*, puterea Germaniei naziste era în creştere, antisemitismul exuberant, primejdia războiului acutizată. Scriitorul Mihail Sebastian confruntase chiar în anul dinainte, în 1934, imensul scandal al publicării romanului său *De două mii de ani*. Construit ca un pseudojurnal, stilistic îndatorat, cumva, existenţialismului, cu ecouri din Gide, romanul urmăreşte criza de identitate a unui tînăr intelectual evreu din România, într-o perioadă cînd ţara însăşi trecea prin criza modernizării. Naratorul, arhitect ca profesie, scrutează ucenicia în prietenie, dragoste, cultură, şocul descoperirii antisemitismului.

Personajele din jurul său sînt hipnoticul profesor Ghiţă Blidaru, ascuţit şi pătimaş critic al valorilor modernităţii (creionat după Nae Ionescu), nihilistul Pârlea (avîndu-l ca model pe Cioran), „europeanul" arhitect Vieru, sionistul Sami Winkler, marxistul S.T. Haim (inspirat

de Bellu Silber, un pitoresc membru al Partidului Comunist Român, aflat în ilegalitate), omul de afaceri englez Ralph T. Rice. Ultimele rînduri ale romanului sînt ale resemnării. Este eroul un român? Un evreu? Cine este el, de fapt? Contemplînd vila pe care a proiectat-o și construit-o pentru mentorul său „român", Blidaru, eroul pare a fi devenit indiferent la aliajul rădăcinilor sale. Moment al despărțirii senine; acceptarea, împăcată, a moștenirii bimilenare, ca intrus. Imobilul este chiar ceea ce acest constructor-pribeag și-a dorit, el însuși, dintotdeauna, să fie: *„Simplu, curat și calm, cu o inimă egală deschisă tuturor anotimpurilor"*.

Cadrul romanului este antisemitismul tradițional, care nu luase încă forma extremă a *„Soluției Finale"*. Catastrofa se afla însă în premise și precedente, cum avea s-o sugereze prefața lui Nae Ionescu. Sebastian solicitase prefața în 1931, cînd începuse lucrul la roman. Prefațatorul îi călăuzise primii ani de jurnalism și, ca profesor de filosofia religiei, era un bun cunoscător al iudaismului. Deși cu opțiuni politice de dreapta, Nae Ionescu respinsese, cu doar cîțiva ani în urmă, *„teoria statului național"*, cu *„absurditățile sale polițiste"*.

Cînd romanul a fost terminat, Europa lunecase deja puternic spre dreapta. În România, anul 1934 era nu doar un an „antisemit", ci, cum spune Sebastian, un an *„huliganic"*. În acord cu meteorologia politică, profesorul Nae Ionescu devenise, între timp, unul dintre ideologii Gărzii de Fier, numită și Legiunea, organizația extremistă de dreapta care profesa antisemitismul ca principala armă în cadrul unui fel de „fundamentalism" creștin ortodox, de tendință teroristă.

Încrezător în fidelitatea de „conștiință" a vechiului prieten, Sebastian a reiterat, cavalerește, în 1934, cererea formulată cu trei ani în urmă. Nae Ionescu, noul *„Socrate*

legionar", şi-a respectat, la rîndul său, promisiunea. Despre reacţia lui Sebastian la citirea prefeţei, avem mărturia prietenului său Mircea Eliade, în *Memoriile* sale, care îşi aminteşte că Sebastian apăruse, într-o după-masă, la el, palid, tras la faţă, cu aceste cuvinte: *„Nae mi-a dat prefaţa. O tragedie, o veritabilă condamnare la moarte"*. Nu era o exagerare.

Prefaţa lui Nae Ionescu susţine că valorile evreieşti şi cele creştine sînt ireconciliabile. Limbajul devine cu adevărat violent în final, cînd conflictul iudeo-creştin este considerat „rezolvabil" doar prin dispariţia cauzei: evreul. Definiţia pe care ideologul Gărzii de Fier o dădea în acei ani identităţii româneşti (*„Sîntem ortodocşi pentru că sîntem români şi români pentru că sîntem ortodocşi"*) nu era chiar nouă, fusese susţinută şi în trecut de prestigioşi intelectuali români, dramatic era doar contextul istoric în care apăreau asemenea incendiare declaraţii.

Cu deosebire o anume porţiune a prefeţei lui Nae Ionescu era greu de uitat, aceea în care „Iuda", cel care *„a refuzat să-l recunoască pe Cristos-Mesia"*, este declarat un vrăjmaş esenţial, ireductibil, *„dizolvant al valorilor creştine"*. Inculparea era absolută, necondiţionată: *„Iuda suferă pentru că l-a născut pe Cristos, l-a văzut şi nu a crezut. Iuda suferă pentru că e Iuda... Iosif Hechter, tu eşti bolnav. Tu eşti substanţialmente bolnav, pentru că nu poţi decît să suferi... Mesia a venit – Iosif Hechter – şi tu nu l-ai cunoscut... Sau nu ai văzut – pentru că orgoliul ţi-a pus solzi pe ochi... Iosif Hechter, nu simţi că te cuprind frigul şi întunericul?"*. Sebastian era desemnat nu cu numele său de scriitor, ci prin cel al familiei sale evreieşti (Hechter) şi prin simbolul Iuda.

Anului huliganic 1934 i se oferea un scandal pe măsură. Publicarea acestei instigări la genocid drept prefaţă a romanului a părut unor comentatori, în epocă,

perversă și lașă. Autorul, violent atacat de fasciști și marxiști, de creștini și evrei, de liberali și extremiști, răspunde prin eseul „Cum am devenit huligan", apărut în volum în 1935, anul de debut al *Jurnalului*. Antisemitismul care *„canalizează spre evrei diversiunile de ură ale organismelor în criză"* i se pare lui Sebastian la *„periferia suferinței evreiești"*. Adversitățile exterioare el continuă să le înregistreze, și în eseul din 1935, cu anume condescendență, drept rudimentare și minore în comparație cu ardenta *„adversitate interioară"*, care asediază evreii.

În pofida amenințărilor venind de peste tot, scriitorul persistă a accentua *„autonomia spirituală"* a suferinței evreiești. Iudaismul este văzut ca o poziție tragică în fața existenței. *„Nici un popor nu și-a mărturisit cu mai multă cruzime păcatele reale sau imaginare, nimeni nu s-a pîndit mai aspru și nu s-a pedepsit mai rău. Profeții bibliei sînt cele mai năprasnice voci care au răsunat vreodată în lume."* Sebastian localizează *„rana vie"* a iudaismului, *„nervul ei tragic"*, în tensiunea dintre *„o sensibilitate tumultuoasă și un simț critic neîndurător"*, între *„inteligența în formele ei cele mai reci și pasiunea în formele ei cele mai despletite"*.

Pe sine însuși, *„un evreu de la Dunăre"*, cum îi plăcea să se numească, scriitorul se definește limpede: *„Nu sînt un partizan, sînt mereu un disident. N-am încredere decît în omul singur, dar în el am foarte multă încredere"*. Pentru Sebastian, individul primează, nu colectivitatea, cum era la modă. *„Moartea individului este moartea spiritului critic"* și, în final, *„moartea omului"*. Adversarul său este *„omul în uniformă"*. *„Vrei o religie? Iată o carte de membru. Vrei o metafizică? Iată un imn. Vrei o pasiune? Iată un șef."* Însetat de dialog și prietenie, el reafirmă totuși, mereu, elogiul solitudinii:

„Nu vom plăti vreodată destul de scump dreptul de a fi singuri, fără jumătăți de amintiri, fără jumătăți de afecțiuni, fără jumătăți de adevăruri", afirmase autorul în *Cum am devenit huligan*.

Față de țara pe care nu încetează s-o iubească pentru paradoxurile, contradicțiile și excentricitățile ei, Sebastian nu este dispus la flaterie. *„Nimic nu e serios, nimic nu e grav, nimic nu e adevărat în această cultură de pamfletari zîmbitori. Mai ales, nimic nu este incompatibil... Compromisul este floarea violenței. Avem de aceea o cultură de brutalități și tranzacții."* Formularea surprindea, în profunzime, vremea cînd complicitățile și compromisul pregăteau violențele viitoare. Sebastian își reamintește surpriza unui francez, în vizită la București în 1933, față de „coabitările" intelectuale românești. Un gardist notoriu *„prins în flagrant delict de tandrețe intelectuală"* cu un marxist notoriu, se explică astfel: *„Noi nu sîntem decît prieteni. Asta nu angajează la nimic"*. Acest *„decît"*, scriitorul îl consideră un *„breviar de psihologie bucureșteană"*. Psihologia unor stupefiante mixaje și metamorfoze. *„O noțiune care lipsește total vieții noastre publice, pe toate planurile ei: incompatibilul."* Formularea revine și în *Jurnal*: *„Incompatibilitatea e un lucru necunoscut la Dunăre"*.

Însemnări ca acestea se vor dovedi profetice pe măsură ce situația din România devine tot mai extremă. În 1937, succesul în alegeri al legionarilor (susținuți și de prietenul Mircea Eliade) nu lasă loc vreunei iluzii. *„Totul este pierdut"*, notează Sebastian la 21 februarie. Guvernul antisemit condus de poetul Octavian Goga introduce în discursurile oficiale „energia", nu doar lingvistică, a noilor imperative: *„jidan"*, *„jidănime"*, *„dominația lui Iuda"*. Revizuirea cetățeniei evreilor, eliminarea lor din barouri și presă este urmată de alte îngrădiri și umilințe.

„Nu vom plăti vreodată destul de scump dreptul de a fi singuri, fără jumătăți de amintiri, fără jumătăți de afecțiuni, fără jumătăți de adevăruri", afirmase autorul în *Cum am devenit huligan*.

Față de țara pe care nu încetează s-o iubească pentru paradoxurile, contradicțiile și excentricitățile ei, Sebastian nu este dispus la flaterie. *„Nimic nu e serios, nimic nu e grav, nimic nu e adevărat în această cultură de pamfletari zîmbitori. Mai ales, nimic nu este incompatibil... Compromisul este floarea violenței. Avem de aceea o cultură de brutalități și tranzacții."* Formularea surprindea, în profunzime, vremea cînd complicitățile și compromisul pregăteau violențele viitoare. Sebastian își reamintește surpriza unui francez, în vizită la București în 1933, față de „coabitările" intelectuale românești. Un gardist notoriu *„prins în flagrant delict de tandrețe intelectuală"* cu un marxist notoriu, se explică astfel: *„Noi nu sîntem decît prieteni. Asta nu angajează la nimic"*. Acest *„decît"*, scriitorul îl consideră un *„breviar de psihologie bucureșteană"*. Psihologia unor stupefiante mixaje și metamorfoze. *„O noțiune care lipsește total vieții noastre publice, pe toate planurile ei: incompatibilul."* Formularea revine și în *Jurnal*: *„Incompatibilitatea e un lucru necunoscut la Dunăre"*.

Însemnări ca acestea se vor dovedi profetice pe măsură ce situația din România devine tot mai extremă. În 1937, succesul în alegeri al legionarilor (susținuți și de prietenul Mircea Eliade) nu lasă loc vreunei iluzii. *„Totul este pierdut"*, notează Sebastian la 21 februarie. Guvernul antisemit condus de poetul Octavian Goga introduce în discursurile oficiale „energia", nu doar lingvistică, a noilor imperative: *„jidan"*, *„jidănime"*, *„dominația lui Iuda"*. Revizuirea cetățeniei evreilor, eliminarea lor din barouri și presă este urmată de alte îngrădiri și umilințe.

Pericolul creștea. Antisemitismul oficializat devine, treptat, o ieftină distracție populară, la îndemîna tot mai multora. Rebeliunea legionară din ianuarie 1941 desfășoară întreg arsenalul de orori într-un oraș terorizat de lupte de stradă și ucigași cîntînd imnuri religioase. *„Un mare număr de evrei au fost uciși în pădurea Băneasa și aruncați – cei mai mulți goi – acolo. Se pare însă că un alt lot au fost executați la abator, la Străulești"*, notează Sebastian la 29 ianuarie 1941. După doar cîteva zile, în vreme ce citea capitolele despre pogromurile antisemite medievale din *Istoria Evreilor* de Dubnow, revine asupra celor întîmplate. *„Ceea ce te încremenește mai ales în măcelul de la București este ferocitatea absolut bestială cu care s-au petrecut lucrurile... evreii măcelăriți la abatorul Străulești... Nu găsesc în Dubnow întîmplări mai cumplite."*

Presimțirile catastrofice se împlinesc. Chiar înainte de izbucnirea ororilor, premonițiile nu lipseau. *„Seară de neliniște – fără să-mi dau seama de ce. Simt amenințări nelămurite. Parcă ușa nu e bine închisă, parcă obloanele ferestrelor sînt transparente, parcă zidurile înseși devin străvezii. De oriunde, în orice moment, e cu putință să năvălească de afară nu știu ce primejdii, pe care le știu de fapt prezente totdeauna, dar cu care mă obișnuiesc, pînă a nu le mai simți. Ai vrea să strigi după ajutor – dar spre cine?"* Sînt rîndurile unui asediat (marți, 14 ianuarie 1941).

Într-adevăr, prietenii se aflau, în majoritate, în tabăra ostilă. Înfrîngerea rebeliunii legionare îi înfurie și îi înveninează. *„Legiunea se șterge la cur cu țara asta"*, spune Cioran, imediat după eșec. Sebastian își amintește, cu acest prilej, că, într-o împrejurare similară, Mircea Eliade exprimase aceeași reacție în termeni mai academici: *„România nu merită o mișcare legionară"*.

Instaurarea în 1941 – încuviinţată de Führer-ul de la Berlin – a dictaturii militare a generalului *„obsedat de ordine şi lege"*, Ion Antonescu, fostul aliat al Legiunii, nu previne crima antisemită. Vara lui 1941 înseamnă nu doar intrarea României în războiul antisovietic, ci şi noi atrocităţi. Are loc masacrul de la Iaşi şi, cu mult înaintea camerelor de gazare naziste, sinistrul experiment al „trenului morţii" ucide, prin sufocare, în vagoane sigilate şi într-o interminabilă călătorie fără altă ţintă decît moartea, sute şi mii de evrei: *„Simpla relatare a faptelor ce se povestesc despre evreii ucişi la Iaşi sau despre cei transportaţi cu trenul... este dincolo de orice cuvînt, sentiment sau atitudine. Negru, sumbru, nebun coşmar"*, notează *Jurnalul* la 12 iulie 1941. Carnavalul crimei.

Cu cîteva luni înainte, la 5 aprilie 1941, Antonescu, dictatorul militar al ţării, le comunicase miniştrilor săi: *„Dau drumul mulţimii să-i masacreze. Eu mă retrag în cetatea mea şi, după ce îi masacrează, pun iarăşi ordine"*. Iar în septembrie 1941, după masacrul de la Iaşi şi după intrarea României în război de partea Germaniei, Antonescu explica unui colaborator apropiat că războiul nu era purtat, de fapt, contra slavilor, ci contra evreilor. *„Trebuie să se înţeleagă de toţi că nu se luptă cu slavii, ci cu evreii. Este o luptă pe viaţă şi pe moarte. Ori învingem noi şi lumea se va purifica, ori înving ei şi devenim sclavii lor."*

În toamna 1941, începe deportarea populaţiei evreieşti din Bucovina în Transnistria. La 20 octombrie 1941, Sebastian scrie: *„O demenţă antisemită pe care nimeni nu o poate opri, nu e nicăieri nici o frînă, nici o raţiune... Văd pe feţele evreieşti paloarea spaimei. Îngheaţă surîsul lor de optimism atavic, se stinge vechea lor ironie consolatoare"*. *Jurnalul* consemnează, în continuare,

recensămîntul locuitorilor de *„sînge evreiesc”*, *„carnagiul din Bucovina și Basarabia”*, obligația evreilor de a preda statului haine și a Comunității de a plăti o uriașă sumă de bani autorităților, interdicția evreilor de a tîrgui în piețe, confiscarea... schiurilor și bicicletelor de la evrei. *„E uneori în antisemitism ceva diabolic... cînd nu înotăm în sînge, ne bălăcim în bălării”*, scrie Sebastian la 12 noiembrie 1941. Pentru un raționalist ca Sebastian, cuvîntul *„diabolic”* dă măsura bestialității „vulgarului” antisemitism al timpului.

Pe măsură ce *Jurnalul* avansează, între sînge și murdărie, *„optimismul atavic”* și *„ironia consolatoare”* pălesc, firește. Dar *„adversitatea interioară”* evreiască, *„autonomia ei spirituală”*? Acestea nu sînt decît, cum o dovedesc chiar paginile lui Sebastian, premise firești și, am zice, obligatorii ale omenescului, nicidecum vreo aberație autodevoratoare. Chiar în condițiile în care adversitatea exterioară este ubicuă, iar cea interioară pare un lux deopotrivă nepermis și neglijabil, introspecția critică rămîne semnul, și încă unul esențial, al supraviețuirii spiritului.

Cînd individul devine doar membrul anonim al unei comunități amenințate, singurătatea prin care se definea Sebastian își modulează altfel valențele, chiar dacă nu își modifică substanța. *„Nu vom plăti vreodată destul de scump dreptul de a fi singuri”* – sună, sub asediu, ca o frivolă subevaluare. „Prețul” solitudinii unei colectivități, a unui întreg popor sfidează obișnuitul parametru al suferinței. Intima asociere dintre solitudine și solidaritate produce, treptat, o sumbră compasiune. Singurătatea „veche”, privată se lasă găzduită de izolarea comunității persecutate, într-o rănită, constrînsă mutualitate.

Sub presiunea urii și a ororii, scrisul lui Sebastian păstrează „grația” inteligenței, pe care răul nu izbutește

s-o anuleze. Identificat prin steaua minorității captive, căreia i-a fost restituit, scriitorul însuflețește golul așteptării. Audiază muzică, citește, scrie, revede prieteni. O amplă și tulburătoare parte a *Jurnalului* focalizează asupra prieteniei, mai ales cu Mircea Eliade, *„prietenul prim și ultim"*.

După *„condamnarea la moarte"* oferită de Nae Ionescu, *„buliganul"* Hechter-Sebastian nu părea să mai revendice decît dreptul la o perfectă solitudine, *„fără jumătăți de amintiri, fără jumătăți de afecțiuni, fără jumătăți de adevăruri"*. În condițiile puternic agravate ale anilor următori, el se dovedește totuși dureros înlănțuit de Eliade, persistînd într-o prietenie caracterizată tocmai prin jumătăți sau sferturi de amintiri, afecțiuni, adevăruri. În timp, criza prieteniei cu Eliade se adîncise. Încă în 1936, angajarea politică a lui Eliade nu mai putea fi ignorată. „Aș *vrea să eliminăm din discuția noastră orice aluzie politică. Dar e posibil?"*, se întreba Sebastian. Răspunsul vine curînd: *„Strada urcă pînă la noi vrînd-nevrînd, și în cea mai anodină reflecție simt spărtura mereu mai mare dintre noi... Sînt între noi tăceri jenante... acumulez mereu deziluzii – între care prezența lui la* Vremea *antisemită."* (*Vremea* – un săptămînal mai curînd liberal pînă la mijlocul anilor '30 – „evoluase" în acord cu spiritul timpului.)

Sebastian deslușește deja opțiunea politică a lui Eliade, deși luciditatea sa este mereu deviată de sentimentalitate și de o viziune esențial apolitică. În 1937, o *„lungă discuție politică cu Mircea"* duce la trista constatare: *„A fost liric, nebulos, plin de exclamații, interjecții, apostrofuri... Din toate astea nu aleg decît declarația lui, în sfîrșit leală... că iubește Garda, speră în ea și așteaptă victoria ei"*. În același an apare, în ziarul legionar *Buna Vestire*, faimoasa profesiune de credință a lui Eliade,

intitulată „*De ce cred în biruința mișcării legionare*", conținînd întrebarea: „*Poate neamul românesc să-și sfîrșească viața... surpat de mizerie și sifilis, cotropit de evrei și sfîrtecat de străini?*".

Întrebarea își află prea curînd un răspuns în umilințele și amenințările pe care fostul său amic, *străinul* Sebastian, născut Hechter, le îndură, gata a fi, în orice clipă, sfîrtecat de „patrioții" locului. Un nou dialog nu duce decît la altă confirmare. „*I-am spus că mă gîndesc la o plecare din țară. A aprobat, ca și cum într-adevăr e un lucru de la sine înțeles*", scrie Sebastian la 16 ianuarie 1938. Un lucru de la sine înțeles, într-adevăr: „curățirea" țării de evrei era un ideal pentru care Mișcarea Legionară nu încetase să militeze.

„*Ar fi suficient să intru pe ușă, pentru ca dintr-o dată să facă tăcere.*" Se vorbește într-un fel cînd evreul este de față și cu totul altfel după ce acesta părăsește încăperea. La 7 decembrie 1937, tristețea de a fi mințit i se pare încă mai copleșitoare lui Sebastian decît chiar teribilul adevăr care i se ascunde, anume că Eliade parcurgea ca „propagandist" și chiar ca potențial candidat al Legiunii satele, în campanie electorală pentru Garda de Fier. Stupefiante relatări parvin despre ceea ce Eliade spune în absența sa. În martie 1937, Sebastian află că prietenul său este revoltat de „*spiritul iudaic*" al unui balet. În 1939, Eliade comentează astfel invazia germană în Polonia: „*Rezistența polonezilor la Varșovia este o rezistență iudaică. Numai jidanii sînt în stare să șantajeze cu femeile și copiii aruncați în prima linie, pentru ca să abuzeze astfel de scrupulele germane*". Exemplul Poloniei, cu „*șantajul*" evreiesc și „*scrupulele*" germane, motivează și considerațiile sale la fel de înțelepte privind România: „*Numai o politică progermană ne poate salva... Decît o Românie încă o dată invadată de jidani, mai bine un protectorat german*".

Relația lui Sebastian cu Eliade continuă totuși, cu intermitență, pînă la plecarea acestuia, în 1940, la ambasada română de la Londra unde martori oculari îl descriu ca pe un propagandist al Gărzii de Fier. Ulterior, Eliade este trimis ca diplomat la Lisabona, unde convingerile sale legionare își caută alte forme, mai mult sau mai puțin disimulate, de expresie. Sebastian scrie despre perioada portugheză a lui Eliade: *„E mai legionar decît oricînd”* (27 mai 1942). După război, Eliade se va referi doar în treacăt și echivoc la vinovăție.

Cum de a păstrat, așadar, Sebastian prietenia cu un om cu care devenise „incompatibil"? Cum de a devenit el însuși un exemplu al ambiguităților pe care le condamna? Nu își făcea, cu siguranță, iluzii că prietenia l-ar putea proteja de primejdiile din jur. Explicația este, presupunem, alta. Pentru firea lucidă și resemnată a lui Sebastian, iluzia prieteniei era, mai curînd, o încurajatoare reminiscență a trecutului, a normalității... Amintirile rămîn, se pare, *„unicul paradis din care nu putem fi alungați”*, cum spunea poetul german Jean Paul. Sebastian avea, de asemeni, un calm și resemnat dispreț față de tot ce era ideologic și tribal. Avea și curiozitatea scriitorului față de surprizele ambiguității, din el însuși și în cei din jur, deci și față de prietenul legionar. Încă din 1936, cînd *„în cea mai anodină reflecție”* simțea deja *„spărtura”* tot mai mare în relația cu prietenul *„prim și ultim”*, se întreba: *„Îl voi pierde pe Mircea pentru atîta lucru?”* (s. N.M.).

„Atîta!...” Extraordinara formulare conține tot disprețul față de mediocritatea politicii, ca și iritarea față de deplorabila „eroare" a lui Eliade. Candidul va arăta lumii – și își va dovedi sieși, împotriva lumii – că îl poate salva pe vinovat, ca interlocutor și prieten. El nu poate admite că mediocritatea a învins, din nou, pînă și în cel mai

neaşteptat dintre cazuri, cel al strălucitului şi dragului Eliade, aşa cum nu poate admite că între intelectual şi uniformă nu este doar *„incompatibilitate"*, ci o mai adîncă, subtilă relaţie de atracţie-respingere, avidă de impulsurile şi compensaţiile vitalităţii, ale mistificărilor şi supliciului, ale exceselor de tot felul.

Perfect conştient de prăpastia dintre el şi Eliade (o prăpastie ideologică, plină deja de cadavre), Sebastian înregistrează totuşi surprinzătoarele momente de afecţiune care persistă în muribunda prietenie. El nu ezită să se gîndească la riscurile pe care le confruntă prietenul în mizera sa aventură, deşi simte în viaţa sa de fiecare zi *frigul* şi *întunericul* ameninţărilor care vin dinspre „camarazii" în uniformă ai acestuia. Tocmai tonul calm şi afectuos al relatării, amestecul de oroare şi ingenuitate fac ca portretele lui Eliade, Cioran, Nae Ionescu şi ale prea multor intelectuali români seduşi de delirul naţionalist să devină, cu adevărat, devastatoare.

În contextul istoric, prietenia Sebastian-Eliade devine simbolică pentru tot ce a însemnat teroare şi speranţă, ambiguitate şi spaimă, laşitate şi şansă în relaţia evreu-creştin în Europa obscenului deceniu 1935-1945. Evazivele, stupefiantele „compatibilităţi" româneşti, dublul-triplul lor tîrg cu complicitatea şi compromisul şi-au avut rolul în spulberarea certitudinilor morale, şi nu doar morale, oferind surprize teribile sau, dimpotrivă, generoase. Aşa s-ar putea explica atît atrocităţile, cît şi salvarea, pînă la urmă, a unei mari părţi a populaţiei evreieşti din România.

Jurnalul lui Sebastian înregistrează, cu îngrijorare şi amărăciune, specificele travestiri şi trucaje. După înfrîngerea Rebeliunii legionare din 1941, el vede foşti fanatici ai Legiunii acomodîndu-se, grăbiţi, la noua situaţie: *„De la o zi la alta reneagă, modifică, atenuează, explică, se*

pun de acord, se justifică, uită ce nu le place, își amintesc ce le convine". El află, îngrozit, cum formulează fostul prieten Mircea Eliade – care se prezentase la Londra ca un viitor demnitar al Legiunii – bilanțul acelui an teribil, în care avuseseră loc înspăimîntătoarele masacre antievreiești de la Iași și București. „*Două lucruri au fost extraordinare pentru mine anul acesta*", scrie Eliade unui prieten comun, anume „*uluitoarea slăbiciune a aviației sovietice și lectura lui Camões*".

Chiar și în această atmosferă coșmarescă, *Jurnalul* nu uită totuși cele cîteva figuri luminoase. Peste și înaintea tuturor, Eugen Ionescu. Ascultînd în parcul Cișmigiu un discurs radiodifuzat al lui Hitler, acesta se ridicase, sufocat de ceea ce auzea. „*Era palid, alb.* «Nu pot! Nu pot!» *Spunea asta nu știu cu ce disperare fizică... Aș fi vrut să-l îmbrățișez.*" (3 octombrie 1941) Sebastian notează și mesajul unei prietene: „*Mi-e rușine de tine, Mihai, mi-e rușine că tu suferi, și eu nu*". Își amintește, după măcelul antisemit de la Iași, de reacția a doi profesori universitari din capitala Moldovei. Unul își acoperise fața cu „*un gest de neputință, de spaimă, de dezgust*", celălalt rostise doar cîteva cuvinte: „*Cea mai bestială zi din istoria omenirii*".

La sfîrșit, în 1944, la intrarea Armatei Roșii în București, schimbarea la față nu este rară. „*Toată lumea se grăbește să ocupe poziții, să valorifice titluri, să stabilească drepturi... gustul de pamflet alternează în mine cu un fel de silă dezarmată*", scrie Sebastian, față cu „*toată impostura, toată nerușinarea, toată sinistra comedie care se joacă*". După carnavalul de sînge, dezmățul burlesc al farselor de ajustare oportunistă.

Odiseea lui Sebastian se încheie în locul în care pornise. Proclamîndu-se, în 1934, „*evreu de la Dunăre*",

eroul romanului *De două mii de ani* declara, în numele autorului: „Aș *vrea să cunosc legiuirea antisemită care va putea anula în ființa mea faptul irevocabil de a mă fi născut la Dunăre și de a iubi acest ținut... Gustului meu iudaic pentru catastrofe intime, fluviul i-a ridicat împotrivă exemplul indiferenței sale regale*". În 1943, scriitorul se întreba: „*Mă voi întoarce la oamenii ăștia? Războiul va fi trecut fără să rupă nimic? Fără să aducă între viața mea «dinainte» și cea de «mîine» nimic irevocabil, nimic ireductibil?*". În 1944, se pregătește să părăsească „*eterna Românie, în care nimic nu se schimbă*". Felul cum descrie întîlnirea cu un căpitan evreu din armata americană ar putea sugera destinația aventurii la care se gîndea: „*Un tînăr plin de vitalitate, simplu, preocupat de noi ca evrei, preocupat de democrație și de realitatea ei. Un om. O figură nouă. Cineva*". Speranța de a se despărți, în sfîrșit, de „*ținutul de la Dunăre*" a fost spulberată însă de accidentul mortal din 29 mai 1945. Mihail Sebastian avea 38 ani. Moartea l-a scutit de eventualul experiment postbelic al „*fericirii obligatorii*", în captivitatea comunistă a propriei sale țări.

Publicarea *Jurnalului* lui Mihail Sebastian a produs o puternică reacție în România. Mai multe ediții au fost epuizate și comentariile continuă. Textul pare să fi produs un adevărat „catharsis", într-o societate care ezita sau chiar refuza să recunoască implicarea României în Holocaust, responsabilitatea autorităților țării, înainte și în timpul războiului, la această tragedie, și unde critica tradiției naționaliste în cultură este uneori considerată un act antipatriotic, dacă nu chiar o blasfemie. „*Citindu-l, e imposibil să rămîi același. Problema evreiască devine problema ta. O imensă rușine se întinde peste o întreagă perioadă din cultura și istoria națională, iar umbra ei te acoperă și pe tine*", scrie Vasile Popovici, un scriitor

din Timişoara, oraşul unde s-a declanşat revolta anti-ceauşistă din 1989.

Cei dispuşi să facă din tragedia evreiască propria lor problemă nu sînt totuşi prea mulţi. Pentru un semnificativ număr de voci publice, Holocaustul pare a rămîne un „*detaliu*" (cum spunea Jean-Marie Le Pen) al ultimului război mondial. Chiar şi cei care recunosc dimensiunea catastrofei nu par totdeauna pregătiţi să admită ceea ce această tragedie revelează. Faptul este evident şi în dezbaterea despre mareşalul Antonescu, dictatorul militar din timpul alianţei României cu Germania nazistă, pe care *Parlamentul României* l-a omagiat în 1991 şi care este onorat, astăzi, în multe locuri publice din România[1]. Cînd un distins intelectual român cu tendinţe democratice intervenise, acum cîţiva ani, în dezbaterea asupra reabilitării lui Ion Antonescu, el susţinea că accentuarea „*exclusivă, acaparantă*" a politicii antievreieşti a dictatorului ar „*împiedica ştiinţa, în cazul de faţă istoria, să-şi facă obiectiv şi onest datoria*". În polemica stîrnită de apariţia *Jurnalului* lui Sebastian nu au lipsit vocile „agasate" de această nouă mărturie de greutate în ceea ce pare multora excesiva prelungire a discuţiilor despre Holocaust. Deloc neaşteptat, s-au exprimat dubii asupra autenticităţii textului, s-a speculat asupra subiectivităţii oricărui jurnal. Toate acestea, pentru a nu confrunta evidenţa celor scrise de Sebastian. N-a mai surprins că şi identificările, nu foarte frecvente, cu suferinţa evreiască se exprimă într-un mod curios. În primăvara 1997, directorul Editurii Humanitas, care publicase *Jurnalul* lui Sebastian, a ţinut la Comunitatea Evreiască din Bucureşti o prelegere intitulată, emoţionant, „*Sebastian, mon frère*". O declaraţie de simpatie faţă de suferinţa evreiască, pe care conferenţiarul o motiva prin ceea ce suferise el însuşi sub comunişti şi ulterior. O analogie care nu mai

lăsa loc, însă, pentru o reală condamnare a antisemitismului și Holocaustului sau pentru o analiză onestă a *„fericitei culpe"* a unor intelectuali ca Eliade, Cioran, Nae Ionescu, Noica.

Iar într-un editorial intitulat „Vînătoarea de vrăjitoare", directorul importantei reviste *România literară* deplîngea oprobriul public prelungit împotriva lui Céline și Hamsun, deplora campania *„israeliană"* contra lui Eliade, recenta dezbatere din Franța în legătură cu trecutul legionar al lui Cioran, ca și *„exagerările"* din *Jurnalul* lui Sebastian. Aceasta deși condamnarea publică (deloc unanimă) a lui Céline și Hamsun nu a împiedicat recunoașterea distincției lor literare, iar vinovăția nici nu era necesar atribuită scrierilor lor, ci colaborării cu naziștii. Descriind comentariul critic într-o societate deschisă drept o *„vînătoare de vrăjitoare"* și comparîndu-l cu represiunea comunistă a vieții intelectuale, editorialul din *România literară* promova o șocantă confuzie de termeni.

În contrast cu astfel de derapări și ambiguități, am putea cita un text datorat altui proeminent intelectual român. Petru Creția afirma, în 1997, că *„cel mai monstruos, după holocaust, este persistența, fie și minimală, a antisemitismului"*. Referindu-se, în acest context, la *Jurnalul* lui Sebastian și la vechi-noi „compatibilități", Petru Creția scria: *„Cunosc personaje publice care, afișînd o etică fără cusur, o ținută democratică impecabilă, o ponderație înțeleaptă și, la unii, însoțită de o anume pompoasă solemnitate, sînt capabili, în privat, uneori chiar și altfel, să facă spume la gură împotriva evreilor, aici și acum. Am văzut dovada irecuzabilă a furiei stîrnite de* Jurnalul *lui Sebastian și a sentimentului de pîngărire a unor valori naționale provocat de dezvăluirile atît de calme, atît de îndurerate și atît de iertătoare ale acestui*

martor nepărtinitor, adesea angelic". Textul a apărut cu cîteva zile înaintea decesului acestui distins om de litere și bun creștin, nu într-o revistă de largă circulație, ci în ziarul *Realitatea evreiască* al comunității evreiești din România.

Ce am putea conchide din lectura lui Sebastian și din cariera sa postumă? Măcar atît: mișcarea „înainte" a Europei de Est trebuie evaluată nu doar prin capacitatea de a moderniza structurile politice și economice, ci și prin aceea de a clarifica istoria recentă și de a adresa întregul adevăr. Nu este o sarcină ușoară, dar este, mai ales și înainte de toate, menirea intelectualilor, nu doar a politicienilor.

Premisa viitorului stă în calitatea și probitatea înțelegerii trecutului.

(Text apărut în *The New Republic*, Washington, D.C., la 20 aprilie 1998, și în revista *22*, 9-15 iunie 1998)

Notă

1. Între timp o Ordonanță prezidențială a potolit zelul imortalizării publice a lui Antonescu.

Ecouri din presa străină

„*Despre Clovni* ne refuză satisfacțiile pe care unele cărți ale lui Václav Havel și Alexandr Soljenițîn ni le-au oferit: de a ne vedea țara ca o lumină a libertății și capătul tunelului totalitar. Neînduplecat în libertatea sa de cuget, Norman Manea, un prozator român domiciliat în New York, biciuiește și «clovnii» americani de azi și de ieri.

Asemenea celor mai buni dintre scriitorii est-europeni, Manea evocă, cu ascuțime, disperarea existenței sub totalitarism și bucuriile libertății. Dar printr-o ambivalență care revelează hotărîrea sa de a nu ignora complexitățile politicii, el este ezitant în a îmbrățișa democrația populară ca o alternativă la totalitarism. El pune în chestiune democrația (referindu-se la «nu atît de inocentele mase») și chiar prezintă cu simpatie filosofia scriitorului român Mircea Eliade."

(*Los Angeles Times*, 24 mai 1992)

„Ce se poate obține prin încrucișarea dintre un lagăr și un circ, prin îmbinarea celui mai adînc sens al spaimei cu cel mai profund sens al absurdului, fără speranța de a le mai separa vreodată? Se obține această anomalie unică, simbol al totalitarismului est-european care a fost România sub Ceaușescu... Manea este un martor prea profund pentru a-și pune darul observației în serviciul

vreunei relatări senzaționale... Manea țintește și lovește profund. Ceea ce contează pentru el, în cele din urmă, este fenomenul unei întregi națiuni aflate sub această deopotrivă grotescă și înspăimîntătoare guvernare. În *Despre Clovni*, Manea analizează puținele opțiuni rămase într-un loc ca România, sub un om precum Ceaușescu... Situația individului cedîndu-și gîndurile și emoțiile unei protecții iluzorii a crezului colectiv este tema recurentă a pătrunzătoarelor eseuri ale lui Manea. Ca prozator, el tratează același subiect în termenii concreți ai experienței individuale – experiența unei vieți căreia i-a fost dat să cuprindă anii Holocaustului și anii prăbușirii comunismului, cu interminabilele decenii Ceaușescu *dintre*."

(*The New Republic*, 1 iunie 1992)

„Scrisul lui Manea nu pare un avertisment asupra condițiilor de aici [din America, n.n.], dar tema comună a eseurilor sale este psihologia autocrației, manifestată în existența terestră a supușilor ei. A-l citi este tulburător nu doar pentru istorisirile care te îngheață, transmise în stilul său stăpînit, ci și pentru că ne este frică să ne recunoaștem pe noi înșine în existențele neputincioase pe care le descrie..."

(*San Francisco Chronicle*, 14 iunie 1992)

„Oricine mai are vreo nostalgie pentru zilele cînd poeții puteau fi eroi și martiri ar face bine să ia în considerație mărturia profundă a lui Norman Manea, prezentată în cele două volume, unul de eseuri, celălalt de povestiri."

(*Wall Street Journal*, 15 iunie 1992)

„Cititorul este absorbit de la început. Cadrul este ca de vis, dar uneori extrem de familiar... Înțelegem ceea ce se întîmplă printr-un soi de intuiție legată de propria noastră experiență și de una greu imaginabilă, paradoxul și opoziția conținute constituind o caracteristică remarcabilă. Sensul postum și sensibilitatea dau ascuțimea narațiunilor. Cert, forța scrisului apare nediminuată de efectul de nedeterminare pe care îl poate produce. Aceasta este legată de un sens crepuscular sau unul al existenței de purgatoriu, în care cele mai evidente caracteristici ale tiraniei și suferinței se metamorfozează în echivalențele lor personale. Dl Manea este cel mai subiectiv dintre suferinzi, dar tocmai din cauza asta el ne poate scufunda total în conștiința sa și în imaginile vii ale prozei sale... În volumul apărut simultan, eseurile – dintre care unul este textul titular, *Despre Clovni: Dictatorul și Artistul* – sînt legate de viața în România sub regimul Ceaușescu. Aceste eseuri încorporează experiența sa privind dictatura Utopiei și reflecțiile sale despre aceasta."

(*New York Times Book Review*, 21 iunie 1992)

„Profunzimea sa cărturărească, subtilitatea intelectuală și afecțiunea sa pentru complexitate, liniștita înțelepciune, chiar și plăcerea pentru bucuriile vieții de fiecare zi și capacitatea de a le gusta – toate acestea nu sînt neapărat armele cele mai bune contra crimei instituționalizate... L-am cunoscut pe Norman Manea acum patru ani, cînd tocmai adăuga imigrația într-un dosar deja exemplar al suferinței secolului XX european. Pentru a scăpa, înainte de a fi prea tîrziu, de persecuția și defăimarea cu care l-a asediat regimul din România, el fusese silit să lase în urmă părinți bătrîni, vechi prieteni, un oraș și străzi pline de amintiri și – pierderea care îl

înfricoșa îndeosebi – limba în care își scrisese proza și eseurile ce îl făcuseră un paria al locului.

Arăta și vorbea ca și cum această încercare era deja prea mult. Și în ciuda afilierilor și legăturilor pe care le-a stabilit între timp cu viața americană – ca profesor de colegiu, ca bursier Guggenheim și acum ca scriitor tradus – a fost, probabil, într-adevăr, o povară prea mare, al cărei continuum este și tema inevitabilă de care biografia sa este înlănțuită acum, în anii vîrstei mijlocii, așa cum fusese și atunci cînd, copil, și-a început viața într-un lagăr. A trăi într-o stare de presiune furnizează acea excesivă continuitate care face viața și opera sa atît de distinct sfîșietoare...

Cum recunoaște, direct, Norman Manea, «cărțile mele mi-au adus necazurile, așa că a trebuit să port o bătălie cu *ei*». Să mă lupt «cu ei», nu să «lupt contra lor» – nici urmă din dorința de a apărea eroic, nici un fel de sfidătoare îmbătare de sine. În schimb, modestia firească, pe care o arată mereu... Probabil că reținerea civilizată, modulată de inteligența unui realist ironic, era chiar atributul care îl menținuse viu, în ciuda oricîtor privațiuni...

Nu bătălia unui erou, ci a celui vulnerabil, lupta celui slab și ne-eroic pentru a se susține, îndîrjit, împotriva tuturor handicapurilor, pentru a rezista degradării, pentru a rezista contra a ceea ce Norman Manea numește «deraierea omenescului însuși» – nici o strădanie morală nu este în acest sens mai uimitoare."

(Philip Roth, în *New York Times Book Review*, 21 iunie 1992)

„Chestiunile tratate tangent și chiar gingaș în povestiri sînt confruntate direct în extraordinar de puternicele eseuri din *Despre Clovni*. Aici, Manea oferă cea mai

lucidă, cea mai strălucită şi, cu siguranţă, cea mai devastatoare critică a totalitarismului de la *Gîndirea captivă* a lui Czesław Miłosz încoace."

(*Forward*, 26 iunie 1992)

„O importantă şi splendidă culegere de proză scurtă de Norman Manea, *Octombrie, ora opt*... Povestirile sînt prima sa carte de proză publicată în Statele Unite. O carte de eseuri, *Despre Clovni: Dictatorul şi Artistul* – o elocventă şi explicită relatare a luptei scriitorului pentru a-şi menţine înţelepciunea şi onoarea în România lui Ceauşescu – a fost de asemenea publicată în acest an la Grove."

(*The New York Review of Books*, 24 septembrie 1992)

„De trei decenii, România a fost neegalată în blocul răsăritean prin neîndurarea dictatorului şi amploarea cenzurii de stat. Astfel, nu e o surpriză că două opere care rafinează şi amplifică analiza condiţiei intelectualului sub regimuri totalitare din *Gîndirea captivă* de Czesław Miłosz au venit acum din partea unui autor român.

În eseurile incluse în *Despre Clovni: Dictatorul şi Artistul*, Manea reînvie strălucitor, cu secvenţe de umor scîrbit, ororile existenţei sub regimul represiv şi sadic al lui Ceauşescu. Tema unificatoare a eseurilor este indispensabilitatea conştiinţei individuale în orice căutare a adevărului. Similar, fragilitatea paradoxală şi necesitatea vitală a experienţei subiective oneste marchează măiestrele povestiri din *Octombrie, ora opt*.

În aceste două cărţi, Manea îşi avertizează audienţa occidentală că, în ciuda opiniilor pe care aceasta le preferă,

totalitarismul n-a fost «un fel de nepămînteană, demonică aberaţie, ci o realitate umană, care persistă şi poate oricînd reînvia, în alte forme, ca ideologie şi formă de stat»."

(*The New Criterion*, octombrie 1992)

„Deşi eseurile lui Manea au ca subiect România, ele ilustrează chestiuni care nu se limitează la această ţară. Multe dintre observaţiile sale îi vor interesa pe cei care cercetează Europa de Est modernă, pe cei preocupaţi de comunism şi de instituţiile sale... Atît „Felix culpa", cît şi celelalte eseuri în *Despre Clovni* sînt atent argumentate şi – chiar în polemică – scrise calm, gîndit şi provocînd gîndirea. Atenţia acordată nuanţelor şi complexităţii, iscusita mînuire a detaliului şi calităţile narative ne reamintesc că autorul este şi un excelent prozator, cunoscut deja cititorilor din Germania, Franţa şi din alte ţări europene şi revelat publicului de limbă engleză, recent, prin *Octombrie, ora opt*".

(Matei Călinescu, în *Word Literature Today*,
iarna 1994)

„Eseul central în *Despre Clovni* se foloseşte, în mod strălucit, de imaginea felliniană a «arenei», în care artistul păgubos se confruntă cu Clovnul Alb, Tiranul. Grotescul, pentru Manea, dă tîrcoale tragediei.

Deplorînd refuzul celebrului Mircea Eliade de a recunoaşte efectele pernicioase ale simpatiei sale temporare faţă de Garda de Fier, Manea întreabă: «Nu este, oare, *onestitatea*, în ultimă instanţă, duşmanul de moarte al totalitarismului?»"

(*Times Literary Supplement*,
29 octombrie 1993)

„Spiritul creator face, pînă la urmă, din această carte o lectură optimistă."

(*Sunday Times*, 22 mai 1994)

„Ca nimeni altul, autorul susţine o necruţătoare confruntare cu sine însuşi şi cu România, cu miturile «socialismului real», căruia îi aparţin şi mitul disidenţei, şi mitul poporului îngenuncheat, stăpânit şi supravegheat de o subţire pătură de birocraţi – relaţia, adică, dintre scriitor, Putere şi «nu cu totul inocentele mase», cum spune."

(***Frankfurter Allgemeine Zeitung***,
14 august 1998)

Cuprins

Ego grafii

Nicolae Manolescu, *Cititul și scrisul*
Gabriela Melinescu, *Jurnal suedez I (1976-1983)*
Gabriela Melinescu, *Jurnal suedez II (1984-1989)*
Livius Ciocârlie, *& comp.*
Gelu Ionescu, *Copacul din cîmpie*
Matei Călinescu, *Portretul lui M*
Ileana Mălăncioiu, *Recursul la memorie. Convorbiri cu Daniel Cristea-Enache*
Nicolae Breban, *Sensul vieții (Memorii I)*
Leonid Dimov, *Scrisori de dragoste (1943-1954)*
Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir, *O lume dispărută. Patru istorii personale urmate de un dialog cu H.-R. Patapievici*
Gabriela Melinescu, *Jurnal suedez III (1990-1996)*
Augustin Buzura, *Teroarea iluziei. Convorbiri cu Crisula Ștefănescu*
Emil Brumaru, *Cerșetorul de cafea. Scrisori către Lucian Raicu*
Alexandru Călinescu, *Adriana și Europa. Lecturi, întîmplări, pagini de jurnal*
Norman Manea, *Plicuri și portrete*
Nicolae Breban, *Sensul vieții (Memorii II)*
Herta Müller, *Regele se-nclină și ucide*
Paul Goma, *Culoarea curcubeului '77 „Cod Bărbosul"*
Matei Călinescu, Ion Vianu, *Amintiri în dialog*
Norman Manea, *Despre Clovni: Dictatorul și Artistul*

în pregătire:

Norman Manea, *Anii de ucenicie ai lui August Prostul*
Matei Călinescu, *Un fel de jurnal. 1973-1981*

www.polirom.ro

Coperta: Angela Rotaru-Serbenco
Tehnoredactor: Gabriela Gheţău

Bun de tipar: octombrie 2005. Apărut: 2005
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. Box 266
700506, Iaşi, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare) ; E-mail: office@polirom.ro
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33,
O.P. 37 • P.O. Box 1-728, 030174
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la S.C. Polirom ABB S.A.
str. Bucium, nr. 34, Iaşi, 700265
Tel. : (0232) 23.03.23; Fax: (0232) 23.04.85

Valoarea timbrului literar este de 2% din preţul de vînzare
şi se adaugă acestuia. Sumele se virează la Uniunea Scriitorilor
din România, cont nr. 2511.1-171.1/ROL

EGO grafii

„Deşi eseurile lui Manea au ca subiect România, ele ilustrează chestiuni care nu se limitează la această ţară. Multe dintre observaţiile sale îi vor interesa pe cei care cercetează Europa de Est modernă, pe cei preocupaţi de comunism şi de instituţiile sale... Atît «Felix culpa», cît şi celelalte eseuri în *Despre Clovni* sînt argumentate strîns, atent şi – chiar în polemică – scrise calm, gîndit şi provocînd gîndirea. Atenţia acordată nuanţelor şi complexităţii, iscusita mînuire a detaliului şi calităţile narative ne reamintesc că autorul este şi un excelent prozator."

Matei Călinescu

„Ce se poate obţine prin încrucişarea dintre un lagăr şi un circ, prin îmbinarea celui mai adînc sens al spaimei cu cel mai profund sens al absurdului, fără speranţa de a le mai separa vreodată? Se obţine această anomalie unică, simbol al totalitarismului est-european care a fost România sub Ceauşescu... În *Despre Clovni,* Manea analizează puţinele opţiuni rămase într-un loc ca România, sub un om precum Ceauşescu... Situaţia individului cedîndu-şi gîndurile şi emoţiile unei protecţii iluzorii a crezului colectiv este tema recurentă a pătrunzătoarelor eseuri ale lui Manea. Ca prozator, el tratează acelaşi subiect în termenii concreţi ai experienţei individuale – experienţa unei vieţi căreia i-a fost dat să cuprindă anii Holocaustului şi anii prăbuşirii comunismului, cu interminabilele decenii Ceauşescu *dintre.*"

The New Republic

„Manea oferă cea mai lucidă, mai strălucită şi, cu siguranţă, cea mai devastatoare critică a totalitarismului de la *Gîndirea captivă* a lui Czesław Miłosz încoace."

Forward

Pe copertă: Mihai Criste, *Natura captivă* (detaliu)

EDITURA POLIROM
ISBN 973-681-964-7

www.polirom.ro

